

Przeciw wykluczaniu z rynku pracy

Redakcja naukowa serii:

Anna Izabela Brzezińska

Tom 4

Edukacja akademicka szansą na aktywizację zawodową osób z ograniczeniem sprawności

Autorzy:

Konrad Maj

Anna Resler-Maj

Agnieszka Morysińska

Tom 1

Anna Izabela Brzezińska (red.)

Zadania rodziny i szkoły: od samodzielności dziecka do efektywności pracownika

Tom 2

Konrad Maj (red.)

Szkolenia z udziałem osób niepełnosprawnych

Tom 3

Ewa Trzebińska (red.)

Oddziaływania psychologiczne na rzecz integracji osób z ograniczeniami sprawności

Konrad Maj, Anna Resler-Maj,
Agnieszka Morysińska

Edukacja akademicka
szansą na aktywizację zawodową
osób z ograniczeniem sprawności

Seria
Przeciw wykluczaniu z rynku pracy
tom 4

Warszawa 2008

Konrad Maj, Anna Resler-Maj, Agnieszka Morysińska – *Edukacja akademicka szansą na aktywizację zawodową osób z ograniczeniem sprawności*

© Copyright by the authors and for this edition by Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa 2008
All rights reserved.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach jakkolwiek techniką bez pisemnej zgody wydawcy zabronione.

Recenzenci:

prof. dr hab. *Elżbieta Hornowska*, Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

dr *Krzysztof Puchalski*, Instytut Medycyny Pracy im. prof. Jerzego Nofera w Łodzi

Redaktor prowadzący: *Andrzej Łabędzki*

Korekta językowa: *Jolanta Romanowska*

Korekta: *Agnieszka Kilińska*

Redakcja techniczna: *Małgorzata Chmielewska*

Skład, łamanie, przygotowanie do druku: *Mater*

Projekt okładki: *Paweł Rosołek*

Publikacja powstała w ramach projektu finansowanego przez Europejski Fundusz Społeczny i Szkołę Wyższą Psychologii Społecznej w Warszawie nr WUE/0041/IV/05
pt: *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*

Serie wydawnicze przygotowane w ramach projektu pod redakcją prof. dr hab. Anny Izabeli Brzezińskiej – kierownika projektu:

Seria I *Osoby niepełnosprawne*

Seria II *Przeciw wykluczeniu z rynku pracy*

Seria III *Osoby z ograniczeniem sprawności na rynku pracy*

Wszystkie publikacje dostępne pod adresem: www.swps.edu.pl/new_www/efs/

ISBN 978-83-89281-58-6

Wydanie I

Wydawca:

Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”

ul. Chodakowska 19/31

03-815 Warszawa

tel. (+ 48 22) 870 62 24

e-mail: academica@swps.edu.pl

Spis treści

Wstęp	7
1. Cele i kontekst badania	9
2. Charakterystyka danych wykorzystywanych w analizie	11
3. Edukacja osób z ograniczeniami sprawności w Polsce	15
3.1. Wprowadzenie	15
3.2. Jakość nauczania na niższych poziomach edukacji	17
3.3. Dostępność systemu szkolnictwa wyższego	18
3.4. Podsumowanie	23
4. Edukacja akademicka a aktywizacja osób z ograniczeniami sprawności	25
4.1. Wprowadzenie	25
4.2. Potrzeby i aspiracje do zdobywania wykształcenia	26
4.3. Postawy społeczne wobec osób z ograniczeniami sprawności oraz nastawienie samych niepełnosprawnych	30
4.4. Obowiązujące rozwiązania legislacyjne i zasobność budżetów domowych osób z ograniczeniami sprawności	39
4.5. Podsumowanie	44
5. Stopień dostosowania uczelni wyższych do potrzeb osób z ograniczeniami sprawności	45
5.1. Wprowadzenie	45
5.2. Działania uczelni na rzecz likwidacji barier utrudniających niepełnosprawnym dostęp do wiedzy	51
5.3. Nastawienie i podejście władz uczelni, kadry dydaktycznej oraz innych studentów do osób niepełnosprawnych	55
5.4. Podsumowanie	59
6. Mity i fakty na temat niepełnosprawnych studentów	61
7. Rekomendacje	65
7.1. Wprowadzenie	65
7.2. Uczelniany system wsparcia – krok po kroku	65
7.3. Organizacja instytucjonalnych form systemu wsparcia	68
7.4. Zasady działania na rzecz zwiększania dostępności uczelni dla osób z ograniczeniem sprawności oraz reguły związane z wymaganiami edukacyjnymi	72

6 SPIS TREŚCI

7.5. Praktyki w zakresie działań na rzecz studentów z ograniczeniem sprawności	76
7.6. Podsumowanie	79
Zakończenie	83
Literatura	85
Aneks: Podstawowe dane na temat projektu	89

Wstęp

Osoby pełnosprawne mają świadomość, że kariera zawodowa oparta jest w dużym stopniu na wykształceniu. Kończąc studia zwiększa się szanse na uzyskanie dobrze płatnej pracy. Nie inaczej jest w przypadku osób z ograniczeniami sprawności, choć dla tej grupy studiowanie to coś więcej – to przełamanie własnych ograniczeń, pokazanie sobie i otoczeniu, że można mimo ich istnienia, zdobyć wyższe wykształcenie, które jest szansą na aktywizację zawodową oraz integrację społeczną. Dlatego ważne jest, aby wyjść naprzeciw potrzebom osób z ograniczeniem sprawności, rozpoczynającym studia i sprawić, aby miały takie same szanse na studiowanie i zdobycie wykształcenia jak inni, co jest podstawowym zadaniem rehabilitacji społecznej (Garbat, 2003). Niniejsza publikacja jest próbą spojrzenia na środowisko akademickie jako miejsce, które dla osoby z ograniczeniem sprawności jest związane nie tylko z procesem edukacji, ale również i rehabilitacji. Głównym tematem książki jest analiza wyników badań ośrodka badawczego Pentor zatytułowana *Dostępność szkolnictwa wyższego dla osób niepełnosprawnych. Obraz rzeczywistości, dobre wzorce i praktyki*. Badania zostały przeprowadzone w ramach projektu badawczego na lata 2005–2008, współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego nr WUE/0041/IV/05: *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*.

Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia, przygotowane przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, uznają edukację za jeden z głównych czynników prorozwojowych. Wierzymy, że wyniki przedstawionych badań oraz analiz pozwolą władzom uczelni zrozumieć specyficzne potrzeby i ograniczenia osób niepełnosprawnych, a wdrożenie przedstawionych wniosków może poprawić jakość studiowania oraz zwiększyć odsetek osób z ograniczeniem sprawności, kończących studia i znajdujących satysfakcjonującą pracę. Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych leży w interesie całego społeczeństwa. Naszą publikację adresujemy głównie do władz uczelni wyższych oraz do organizacji uczelnianych zajmujących się osobami z ograniczeniem sprawności, jak również do samorządów studenckich, z myślą o wykorzystaniu zawartych w niej danych i wskazówek praktycznych do poprawy jakości studiowania osób z ograniczeniami sprawności.

Chcilibyśmy podziękować wszystkim tym, którzy, dzieląc się z nami swoją wiedzą, doświadczeniem i codzienną praktyką, włożyli nieoceniony wkład w powstanie tego raportu. Szczególne podziękowania należą się uczelniom i ich przedstawicielom, którzy zgodzili się uczestniczyć w realizowanym przez nas projekcie badawczym. Dziękujemy za zaangażowanie i poświęcony nam czas:

Jurandowi Czermińskiemu z Uniwersytetu Gdańskiego, Barbarze Daniszewskiej z Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Marzenie Dudek z Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Romanowi Durdzie z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Beacie Gulami z Akademii Podlaskiej, Ewie Korz z Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, Dorocie Michor z Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Elżbiecie Pertyńskiej z Politechniki Łódzkiej, Wojciechowi Polakowi z Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Annie Wandzel z Uniwersytetu Śląskiego, Pawłowi Wdówikowi z Uniwersytetu Warszawskiego oraz Andrzejowi Wójtowiczowi z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

*Konrad Maj, Anna Resler-Maj,
Agnieszka Morysińska*

Warszawa, czerwiec 2008 r.

Cele i kontekst badania

Inspiracją do podjęcia badań były dane z literatury oraz statystyki pokazujące różnice w wykształceniu osób niepełnosprawnych i sprawnych. Raport „Edukacja w zarysie”, będący kompendium danych o systemach edukacyjnych w krajach OECD i partnerskich, pokazał, że stale rośnie liczba absolwentów wyższych uczelni, a im więcej lat spędzonych na edukacji, tym większa szansa na zatrudnienie i lepsze zarobki¹. Dlatego w ostatnich latach tak ważne w strategii europejskiej stało się inwestowanie w rozwój zasobów ludzkich. W ramach strategii lizbońskiej² przyjęto, że wiedza ma stać się jednym z głównych motorów rozwoju gospodarki europejskiej. Zgodzono się, iż państwa członkowskie muszą starać się zwiększyć inwestycje w zasoby ludzkie i nadać wyższą rangę kształceniu ustawicznemu, ponieważ podwyższenie kwalifikacji zwiększa szanse zatrudnienia (zob. Garbat, 2006).

Odsetek osób z wyższym wykształceniem jest jednym ze wskaźników poziomu rozwoju społeczeństwa. W naszym kraju opracowano Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2012, które uznają edukację za jeden z głównych czynników prorozwojowych. Od początku lat 90. systematycznie rośnie poziom wykształcenia i aspiracji edukacyjnych³. Najlepiej uwidacznia to ogromny wzrost współczynnika scholaryzacji⁴ brutto na poziomie wyższym (z 13% w roku akademickim 1990/1991 do prawie 50% w roku 2006/2007). W roku akademickim

¹ *Education at a glance* (2005). Edition: OECD Indicators.

² Strategia lizbońska – plan rozwoju przyjęty dla Unii Europejskiej przez Radę Europejską na posiedzeniu w Lizbonie w marcu 2000 r.

³ *Szkoły wyższe i ich finanse w 2006 roku*. Warszawa, 2007, Główny Urząd Statystyczny (s. 319).

⁴ **Współczynnik scholaryzacji**: wskaźnik powszechności nauczania. **Współczynnik scholaryzacji brutto**: wyrażony procentowo stosunek wszystkich osób uczących się na danym poziomie do całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia (według stanu na 31 grudnia). **Współczynnik scholaryzacji netto**: stosunek procentowy liczby studentów w nominalnym wieku kształcenia na danym poziomie do liczby ludności zdefiniowanej jak przy współczynniku scholaryzacji brutto, czyli do całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia.

2006/2007 w szkołach wyższych wszystkich typów kształciły się prawie dwa miliony studentów (1941,4 tys.), podczas gdy w roku akademickim 1990/1991 było ich niespełna pół miliona (403,8 tys.). Ogółem odsetek Polaków posiadających wyższe wykształcenie zwiększył się od końca lat 80. ponaddwukrotnie – z 6,5% w 1988 r. do 14,2% w 2005 r. Jak wynika z danych Głównego Urzędu Statystycznego („Wyższe uczelnie i ich finanse”) w latach 2000–2005 nastąpił dynamiczny wzrost odsetka studentów niepełnosprawnych podejmujących studia wyższe. W roku 2000/2001 było 2476 studentów niepełnosprawnych, a w roku 2004/2005 ich liczba wzrosła prawie trzykrotnie – do 7429 osób. Z danych GUS-u wynika, że w II kwartale 2005 r. 227 tys. niepełnosprawnych miało wyższe wykształcenie. W ciągu czterech lat w grupie tej przybyło 63 tys. magistrów i licencjatów. Coraz więcej osób niepełnosprawnych chce zdobywać wyższe wykształcenie, licząc na poprawę swoich możliwości na rynku pracy. Z danych wynika, że studia wyższe kończy co szósty Polak, w tym co 20 osoba niepełnosprawna.

Dane statystyczne, jak i wyniki badań ilościowych⁵, zrealizowanych w ramach projektu *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*, pokazują, że im wyższe wykształcenie osoby niepełnosprawnej, tym większa jest szansa na znalezienie pracy. Wydaje się, że osobie niepełnosprawnej znacznie trudniej jest studiować oraz ukończyć studia z kilku powodów: ograniczeń związanych z niepełnosprawnością (zwłaszcza osobom z deficytami wzroku i słuchu), konieczności jednoczesnego uczestnictwa w procesie leczenia i rehabilitacji oraz problemów psychologicznych i adaptacyjnych. Władze uczelni mogą ułatwić studiowanie osobom niepełnosprawnym, na przykład poprzez zniesienie barier architektonicznych oraz zorganizowanie biura ds. osób niepełnosprawnych. Może to znacznie podnieść komfort studiowania oraz pomóc w uzyskaniu dyplomu.

Interesowało nas, jak wygląda sytuacja osób niepełnosprawnych na uczelniach wyższych:

- Czy odsetek osób niepełnosprawnych wśród studentów się zwiększa?
- Jak radzą sobie oni w społeczności akademickiej?
- Jakie działania podejmują władze uczelni, aby wyrównać szanse edukacyjne niepełnosprawnych studentów?
- Jaką rolę w ich edukacji, aktywizacji i integracji na wyższej uczelni odgrywają pełnomocnicy oraz biura ds. osób niepełnosprawnych?

W celu odpowiedzi na powyższe pytania, zaplanowaliśmy badanie, które opisujemy szczegółowo w następnym rozdziale. Uzyskane wyniki nie tylko przedstawiają sytuację osób z ograniczeniami sprawności na uczelniach wyższych, ale również stały się podstawą do opracowania rekomendacji, które przedstawimy w rozdziale 7.

⁵ Opis wszystkich etapów badań w ramach naszego projektu zawiera aneks.

Charakterystyka danych wykorzystywanych w analizie

Szeroki zakres i specyfika problematyki będącej przedmiotem analizy wymagały przyjęcia wielowymiarowego podejścia badawczego uwzględniającego, z jednej strony, różne perspektywy oceny, z drugiej zaś, uzupełniające się techniki badawcze (jakościowe i ilościowe) oraz źródła danych. Dążąc do uzyskania pełnego oglądu sytuacji w naszych badaniach odwołaliśmy się zarówno do opinii przedstawicieli uczelni wyższych, jak i samych osób niepełnosprawnych. W analizie wykorzystaliśmy również źródła zastane – istniejące wyniki badań, publikacje, wywiady prasowe i internetowe.

Poniżej szczegółowo przedstawiamy wykorzystane w analizie źródła danych oraz techniki badawcze:

a) Analiza materiałów zastanych

Cel:

- Analiza porównawcza;
- Analiza uzyskanych danych w kontekście makrospołecznym;
- Zestawienie uzyskanych danych z wynikami wcześniejszych badań w tym obszarze.

Przy przygotowaniu raportu korzystano między innymi z następujących źródeł:

- Dane Głównego Urzędu Statystycznego;
- Wyniki badań opinii publicznej i innych badań oraz analiz;
- Obowiązujące przepisy, dokumenty, akty prawne i strategie;
- Publikacje na temat działalności uczelni wyższych na rzecz osób niepełnosprawnych;
- Wywiady i wypowiedzi internetowe niepełnosprawnych studentów oraz osób zajmujących się problematyką niepełnosprawności.

Cel:

- Analiza stron internetowych uczelni wyższych;
- Określenie poziomu świadomości problematyki dostępności uczelni wyższych dla osób niepełnosprawnych.

Dla uczelni wyższych strona internetowa w ostatnich latach stała się jednym z głównych narzędzi komunikacji z obecnymi i potencjalnymi studentami. Ilość miejsca poświęconego problematyce osób niepełnosprawnych oraz lokalizacja tych informacji wydaje się dobrym wskaźnikiem zainteresowania władz uczelni tą grupą społeczną.

Analizie poddano 363 strony internetowe, w tym:

- 143 strony wyższych uczelni publicznych (100% wszystkich uczelni publicznych w Polsce, w tym również filie zamiejscowe),
- 220 stron wyższych uczelni niepublicznych (70% wszystkich uczelni niepublicznych w Polsce).

b) Analiza przypadków uczelni wyższych

Cel:

- Poznanie cennych wzorców i praktyk w zakresie działalności uczelni wyższych na rzecz osób niepełnosprawnych;
- Określenie potrzeb i możliwości studentów niepełnosprawnych oraz ich nastawienia wobec oferowanej pomocy.

Badane były zarówno osoby niepełnosprawne, jaki i osoby odpowiedzialne na uczelni za sprawy związane z niepełnosprawnymi.

W ramach analizy przypadków wykorzystano następujące techniki zbierania danych:

- Indywidualny wywiad pogłębiony (IDI) z osobą odpowiedzialną na uczelni za sprawy osób niepełnosprawnych;
- Dyskusja grupowa z udziałem niepełnosprawnych studentów uczelni (FGI);
- Indywidualny wywiad pogłębiony z niepełnosprawnym studentem;
- Techniki obserwacyjne;
- Analiza dostępnej dokumentacji i materiałów.

Badanie zrealizowano w 12 uczelniach wyższych – w 10 uczelniach państwowych oraz 2 uczelniach niepaństwowych; były to:

- Uniwersytet Gdański
- Uniwersytet Śląski w Katowicach
- Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie
- Akademia Ekonomiczna w Krakowie
- Politechnika Łódzka
- Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
- Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu
- Akademia Podlaska w Siedlcach
- Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu
- Uniwersytet Warszawski
- Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie.

Kryterium doboru było zróżnicowanie uczelni – wybrano uczelnie o różnych profilach (ekonomiczne, humanistyczne, techniczne) oraz posiadające i nieposiadające pełnomocników (biura) ds. osób niepełnosprawnych.

Łącznie zrealizowano:

- 12 wywiadów pogłębionych z osobami, które zajmują się na uczelniach problematyką osób niepełnosprawnych,
- 6 grup dyskusyjnych (FGI) z osobami niepełnosprawnymi (blisko 40 niepełnosprawnych uczestników),
- 6 indywidualnych wywiadów pogłębionych (IDI) z niepełnosprawnymi studentami.

c) Badanie niepełnosprawnych i pełnosprawnych studentów Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej (SWPS)

Badanie zostało zrealizowane w formie ankiety internetowej do samodzielnego wypełnienia. W badaniu udział wzięło:

- 392 pełnosprawnych studentów.
- 22 niepełnosprawnych studentów.

Badania zrealizowane zostały przez ośrodek badawczy Pentor, dostarczyły wielu wniosków i wskazówek, które zostaną przedstawione w kolejnych rozdziałach.

Edukacja osób z ograniczeniami sprawności w Polsce

3.1. Wprowadzenie

Bycie uczniem lub studentem pozostaje na trwałe w świadomości jednostki. Każda osoba uczestnicząca w procesie edukacji ma różne doświadczenia. Są one zabarwione pozytywnymi lub negatywnymi emocjami i mają wpływ na to, co człowiek myśli o sobie, jaki wykonuje zawód, jakie ma plany życiowe oraz jak wspomina przeszłość. Doświadczenia zdobywane w trakcie procesu edukacji przyczyniają się do rozwoju jednostki (Lani-Bayle, 2002). Obecnie dąży się do tego, aby człowiek poszkodowany na zdrowiu mógł zgodnie z realnymi aspiracjami wzbogacać swoją wiedzę, urzeczywistnić swoje zamierzenia oraz stawać się samodzielnym. Niezależnie od rodzaju i stopnia niepełnosprawności jednostka pragnie osiągnąć maksimum rozwoju osobistego i społecznego. Najsilniejsze dążenie do wyznaczonych celów pojawia się w okresie dorastania, obejmującym przede wszystkim lata szkoły ponadpodstawowej i wyższej, a więc czas intensywnej nauki (Bilewicz, 2006).

Jak bardzo potrzebna jest edukacja osobom z ograniczeniami sprawności na każdym poziomie, nie trzeba szerzej uzasadniać, gdyż jest to inwestycja w ich samodzielność, wartościową samorealizację i pomyślną perspektywę życiową (Dykcik, 2002). Niestety, dane na temat wykształcenia osób z ograniczoną sprawnością, mimo poprawy, nadal nie cieszą. W 2002 r. co drugi niepełnosprawny miał co najwyżej wykształcenie podstawowe, przy czym wskaźnik ten dla całej populacji kształtuje się na poziomie 33%. Brak wykształcenia jest problemem dotyczącym przede wszystkim osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności, wśród których jedynie 39% legitymuje się wykształceniem ponadpodstawowym. Osoby niepełnosprawne istotnie rzadziej zdobywają również wykształcenie na poziomie średnim i policealnym (odpowiednio 23,2% do 32,6% w całej populacji). Odsetek posiadaczy dyplomu ukończenia studiów wyższych jest dwukrotnie niższy w grupie osób niepełnosprawnych (4,6%) od ogółu Polaków (10,2%)⁶. Natomiast

⁶ Dane pochodzące z *Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań*.

ostatnie dane pochodzące z kwartalnego badania aktywności ekonomicznej ludności BAEL⁷ pokazują, iż odsetek osób sprawnych z wyższym wykształceniem kształtuje się na poziomie 15%, podczas gdy w populacji osób niepełnosprawnych wynosi on 5,5%. Porównując to z wcześniejszymi danymi widoczny jest znaczny (50%) przyrost studiujących sprawnych, natomiast nieznaczny – studentów z ograniczeniami sprawności (0,9%). Optymistycznym zjawiskiem jest obserwowany od 1988 r. systematyczny wzrost poziomu wykształcenia osób niepełnosprawnych (patrz: tab. 1). Najlepiej uwidacznia to spadek odsetka osób najgorzej wykształconych.

Jednocześnie należy zaznaczyć, że obserwowana dynamika zmian oraz ich charakter nie są satysfakcjonujące z punktu widzenia integracji środowiska niepełnosprawnych w nowoczesnym społeczeństwie. Po pierwsze, odsetek osób niepełnosprawnych z wyższym wykształceniem rośnie dużo wolniej niż ten sam wskaźnik w grupie osób zdrowych. W konsekwencji dystans dzielący pod tym względem niepełnosprawnych od reszty społeczeństwa zamiast się zmniejszać – rośnie. Po drugie, osoby niepełnosprawne, wbrew tendencjom rynkowym i edukacyjnym, coraz częściej wybierają mniej skuteczne i odrzucone przez osoby pełnosprawne zasadnicze szkoły zawodowe. Pozytywnym sygnałem jest natomiast powolne zacieranie się różnic w wykształceniu osób zdrowych i niepełnosprawnych na poziomie średnim. W 1988 r. wykształcenie średnie posiadało prawie dwie trzecie więcej osób zdrowych niż niepełnosprawnych, w 2006 r. różnica ta zmalała do 35%.

Tabela 1. Dystans w wykształceniu między ogółem Polaków a osobami niepełnosprawnymi

Rodzaj wykształcenia	1988 rok	2006 rok
Wykształcenie wyższe	2,17	2,73
Wykształcenie średnie	1,64	1,35
Wykształcenie zawodowe	1,87	0,89
Wykształcenie podstawowe i niższe	0,65	0,62

Źródło: GUS, NSP 1988 oraz BAEL, dane średnioroczne

⁷ GUS, BAEL. Dane średnioroczne za rok 2006.

3.2. Jakość nauczania na niższych poziomach edukacji

Jak pokazują ostatnie wyniki badań Głównego Urzędu Statystycznego⁸ w zakresie oświaty, zdecydowana większość osób niepełnosprawnych podejmuje edukację podstawową i ponadpodstawową w systemie specjalnym. I tak w roku szkolnym 2005/2006 (patrz: tab. 2) prawie 60% wszystkich uczniów niepełnosprawnych kształciło się w szkołach specjalnych. Udział szkolnictwa specjalnego w edukacji osób niepełnosprawnych szczególnie znaczący jest na poziomie ponadpodstawowym i wynosi 71%. Zaznaczyć należy, że wciąż niewielka jest liczba niepełnosprawnych uczęszczających do liceów ogólnokształcących, które najlepiej przygotowują do podjęcia studiów. Tymczasem, jak wynika z doświadczeń osób pracujących z niepełnosprawnymi na uczelniach⁹, wielu absolwentów specjalnego systemu kształcenia nie jest w stanie sprostać wymaganiom rekrutacyjnym oraz późniejszym wymaganiom dydaktycznym. Wynika to z jednej strony z niższego poziomu nauczania w szkołach specjalnych, z drugiej – z samej specyfiki tego typu szkół. Tradycyjny sposób myślenia o niepełnosprawności zorientowany jest głównie na zaspokajanie potrzeb edukacyjnych dzieci i młodzieży z ograniczeniami sprawności w warunkach izolacyjnych (Nowakowska, 2008). W specjalnych warunkach nauki dominują stosunki opierające się na podziale na przedmiot i podmiot socjalizacji, preferujące posłuszeństwo, uległość, konformizm. Podejście takie prowadzi do automatyzacji zachowań oraz do bezrefleksyjnej działalności, pozbawionej indywidualnej odpowiedzialności (Krawczak, 2000).

W specjalnych warunkach nauki osoby niepełnosprawne nie nabywają odpowiednich kompetencji i umiejętności społecznych koniecznych do bezproblemowego funkcjonowania w społeczności akademickiej. W konsekwencji częściej przejawiają postawy roszczeniowe, pozostają bierne wobec stawianych im wyzwań oraz gorzej radzą sobie w relacjach z wykładowcami i innymi, pełnosprawnymi studen-

Tabela 2. Uczniowie niepełnosprawni w szkołach ponadpodstawowych 2005/2006 i 2006/2007

Szkoły	Ogólnodostępne	Specjalne
Licea ogólnokształcące	4746	1159
Licea profilowane	1768	769
Technika	1646	1016
Zasadnicze szkoły zawodowe	1646	21 088
Razem	9806	24 032

Źródło: Informacja rządu Rzeczypospolitej Polskiej o działaniach podejmowanych w 2005 r. na rzecz realizacji postanowień uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. „Karta praw osób niepełnosprawnych”. Dane za GUS-em

⁸ Dane pochodzą z publikacji GUS z serii *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2005/2006*.

⁹ Szczegółowy opis metodologii badania został przedstawiony we wstępie.

tami. Często nawet angażują swoich rodziców do rozmaitych interwencji na przykład w stosunku do współmieszkańców w akademiku (Dryżałowska, Żuraw, 2006).

Problem dostępności szkolnictwa wyższego dla osób niepełnosprawnych jest więc de facto problemem całego systemu oświaty w Polsce, który w niedostateczny sposób przygotowuje te osoby do uczestnictwa w nowoczesnym społeczeństwie.

Dążąc do podniesienia kwalifikacji i wyrównywania szans osób z ograniczeniem sprawności należy skoncentrować się na:

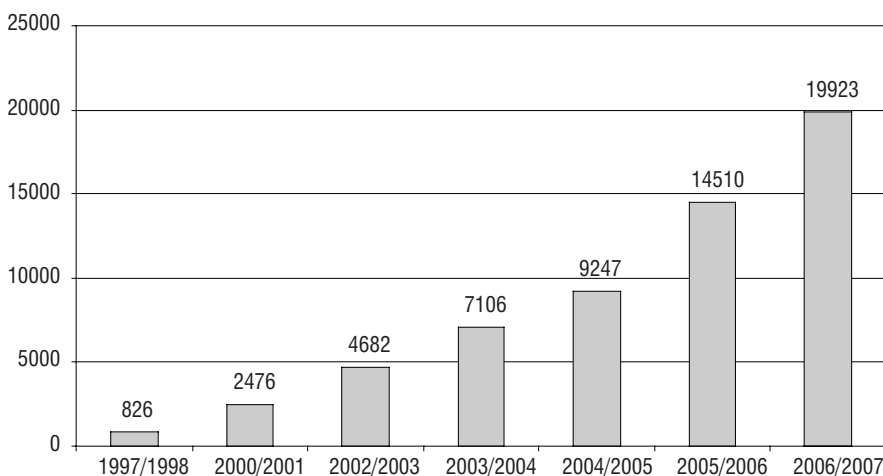
- wczesnym wspomaganiu rozwoju dzieci, zwłaszcza mieszkających na wsi; rozwijać sieć przedszkoli w tych rejonach oraz zwiększyć współpracę resortu oświaty i zdrowia, jak również ośrodków pomocy społecznej (Nowakowska, 2008),
- zmianie paradygmatu dotyczącego edukacji dzieci i młodzieży – włączanie dzieci z ograniczeniami sprawności do szkół ogólnodostępnych i innych placówek oświatowo-wychowawczych i nieograniczanie im kontaktów z rówieśnikami (Grzegorzewska, za: Komorska, 2000), dostarczanie wsparcia nauczycielom (na przykład nauczyciel wspomagający), zapewnienie materiałów, doskonalenia zawodowego i wyposażenia (Zamkowska, 2006),
- ujednoczeniu regulacji prawnych dotyczących m.in. zadań rodziców, ich praw i obowiązków w kształceniu dzieci, zintensyfikowaniu współpracy w środowisku lokalnym na rzecz osób z ograniczoną sprawnością (Nowak, 1999).

3.3. Dostępność systemu szkolnictwa wyższego

Obecność osób z ograniczeniem sprawności w roli studentów uczelni wyższych jest potwierdzeniem faktu, że są one w stanie sprostać zarówno wymaganiom stawianym na egzaminie wstępnym, jak i w trakcie studiowania. W zależności od rodzaju i stopnia niepełnosprawności studenci ci wymagają więcej uwagi i wsparcia ze strony uczelni niż ich sprawni rówieśnicy (Kosakowski, 1996). Liczba niepełnosprawnych studentów od roku akademickiego 1997/1998 do chwili obecnej zwiększyła się 24 razy (patrz: rys. 1). Dziś na uczelniach wyższych studiuje już prawie 20 tys. niepełnosprawnych. Udział osób z problemami zdrowotnymi w populacji wszystkich studentów systematycznie rośnie i obecnie kształtuje się na poziomie 1%. Wzrost roli edukacji i wykształcenia stał się faktem. Niepełnosprawna młodzież zdaje sobie sprawę z tego, jakie znaczenie ma wykształcenie dla otrzymania satysfakcjonującej pracy (Golinowska, Leś, Nałęcz, 2004). Niestety, odsetek studentów niepełnosprawnych, choć dużo wyższy niż w ubiegłych latach, wciąż znacząco odbiega od średniej amerykańskiej czy europejskiej. Wśród krajów europejskich najwyższy udział niepełnosprawnych w całej populacji studentów obserwujemy w Finlandii (9%), Wielkiej Brytanii (5,4%), na Łotwie (4,3%) oraz w Holandii (4,0%)¹⁰.

¹⁰ Badanie Eurostudent 2005: *Social and economic conditions of student life in Europe 2005*. HIS Hochschul – Informations System, Hanower, 2005, Germany.

Przebieg procesu edukacji osób z ograniczeniami sprawności jest trudny do jednoznacznego zdefiniowania. Najprościej określić go można poprzez odwołanie się do czynników ograniczających motywację osób niepełnosprawnych do podejmowania nauki na poziomie wyższym. W takim znaczeniu dostępność systemu szkolnictwa wyższego dla osób niepełnosprawnych rozumieć należy jako *stopień*, w jakim rozwiązania legislacyjne oraz przemiany zachodzące na poziomie społecznym niwelują bariery utrudniające lub uniemożliwiające osobom niepełnosprawnym podejmowanie nauki na poziomie wyższym.

Rys. 1. Liczba niepełnosprawnych studentów w latach 1997–2007

Źródło: Szkoły wyższe i ich finanse w roku 2006. GUS. Warszawa 2007

W Polsce najwyższy współczynnik udziału osób niepełnosprawnych w populacji studentów obserwujemy w województwach mających relatywnie mniej popularne ośrodki akademickie (patrz: tab. 3). Najniższy jest w województwach z dużymi ośrodkami akademickimi i zarazem największą liczbą studentów, w województwach mazowieckim, śląskim i małopolskim. Obserwowaną rozbieżność tłumaczyć można małą mobilnością osób niepełnosprawnych, które zapewne zdecydowanie rzadziej niż studenci sprawni decydują się na wyjazd na studia do innego miasta.

Mniej optymistyczne od informacji o rosnącej popularności studiów wyższych wśród osób niepełnosprawnych są inne dane. Dotyczą one liczby studiujących niepełnosprawnych w zależności od rodzaju ograniczenia ich sprawności (patrz: tab. 4). Jak się okazuje, studia podejmują przede wszystkim osoby cierpiące na schorzenia nieograniczające w wyraźny sposób sprawności funkcjonowania w środowisku uczelnianym – a więc osoby z chorobami somatycznymi. Osoby z wyraźnymi deficytami ograniczającymi możliwości nauki stanowią jedynie 38% studentów, w tym 21% są to osoby z dysfunkcją narządów ruchu, lecz samo-

Tabela 3. Liczba studentów w podziale na województwa

Województwo	Studenci niepełnosprawni	Ogółem studenci	Udział studentów niepełnosprawnych w całej populacji studentów
Mazowieckie	2725	368 720	0,7%
Śląskie	1445	192 873	0,7%
Małopolskie	1750	203 536	0,9%
Podlaskie	496	53 905	0,9%
Pomorskie	923	99 101	0,9%
Dolnośląskie	1631	166 229	1,0%
Opolskie	368	36 652	1,0%
Wielkopolskie	1738	178 904	1,0%
Świętokrzyskie	759	60 883	1,2%
Lubelskie	1318	103 563	1,3%
Łódzkie	1709	135 594	1,3%
Zachodniopomorskie	1103	84 843	1,3%
Warmińsko-mazurskie	815	56 491	1,4%
Kujawsko-pomorskie	1217	83 389	1,5%
Podkarpackie	1086	72 181	1,5%
Lubuskie	794	30 835	2,6%

dzielnie chodzące. Jedynie 6% niepełnosprawnych studentów to osoby ze schorzeniami narządu słuchu, a 7,5% narządu wzroku. Warto podkreślić, iż częstotliwość występowania tego rodzaju schorzeń jest w populacji osób w wieku 15–29 lat dużo wyższa.

Na poziomie ogólnym nie obserwujemy istotnych różnic między osobami niepełnosprawnymi a sprawnymi, jeżeli chodzi o preferencje wobec uczelni publicznych i niepublicznych (patrz: rys. 2). Co trzeci niepełnosprawny (taki sam odsetek jak w całej populacji) wybiera uczelnie niepubliczne. Nieco inaczej kształtują się preferencje osób z wyraźnymi ograniczeniami sprawności. Osoby z niepełnosprawnością narządu wzroku lub słuchu nieco częściej w porównaniu z ogółem wybierają uczelnie publiczne (71% i 69%). Osoby z niepełnosprawnością ruchową relatywnie częściej decydują się na uczelnie niepubliczne (38%). Obserwowane różnice prawdopodobnie tłumaczyć należy lepszym wyposażeniem uczelni publicznych w sprzęt ułatwiający naukę osobom z problemami wzroku lub słu-

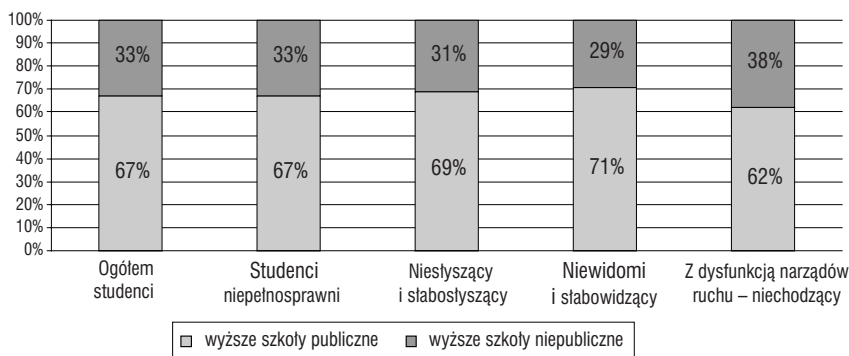
Tabela 4. Schorzenia niepełnosprawnych studentów

Rodzaj ograniczonej sprawności	Udział osób z danym typem dysfunkcji w populacji studentów	Częstotliwość występowania grupy schorzeń u osób niepełnosprawnych w wieku 15–29 lat
Niesłyszący i słabosłyszący	6,1%	8,4%
Niewidomi i słabowidzący	7,5%	21,6%
Z dysfunkcją narządów ruchu – chodzący	21,8%	31,6%
Z dysfunkcją narządów ruchu – niechodzący	2,1%	31,6%
Inne rodzaje niepełnosprawności	62,4%	8,8–24,5%

Źródło: Szkoły wyższe i ich finanse w 2006 roku. GUS. Warszawa 2007

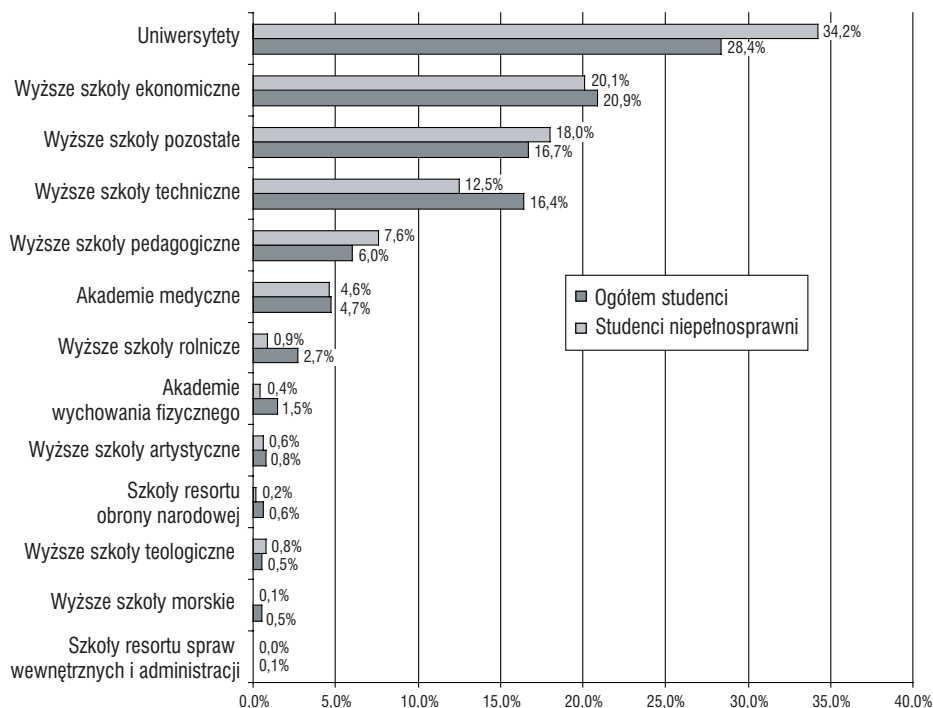
chu, zaś nowo powstałych (często nowo wybudowanych) gmachów uczelni niepublicznych w infrastrukturę dla osób z problemami narządów ruchu.

Obserwujemy ciekawe różnice między populacją studentów niepełnosprawnych a pełnosprawnych dotyczące typów wybieranych uczelni oraz kierunku studiów (patrz: rys. 3). Osoby niepełnosprawne relatywnie częściej podejmują naukę na uniwersytetach i uczelniach pedagogicznych, rzadziej wybierają uczelnie techniczne. Omawiane różnice są szczególnie widoczne w przypadku osób z wyraźnie ograniczoną sprawnością. I tak osoby niewidome i słabowidzące na miejsce swojej edukacji wybierają przede wszystkim uniwersytety (42,4%). Osoby niesłyszące bądź słabosłyszące częściej, w porównaniu z ogółem studentów, w tym również studentów niepełnosprawnych, kształcą się na uczelniach peda-

Rys. 2. Studenci w podziale na uczelnie publiczne i niepubliczne

Źródło: Szkoły wyższe i ich finanse w roku 2006. GUS. Warszawa 2007

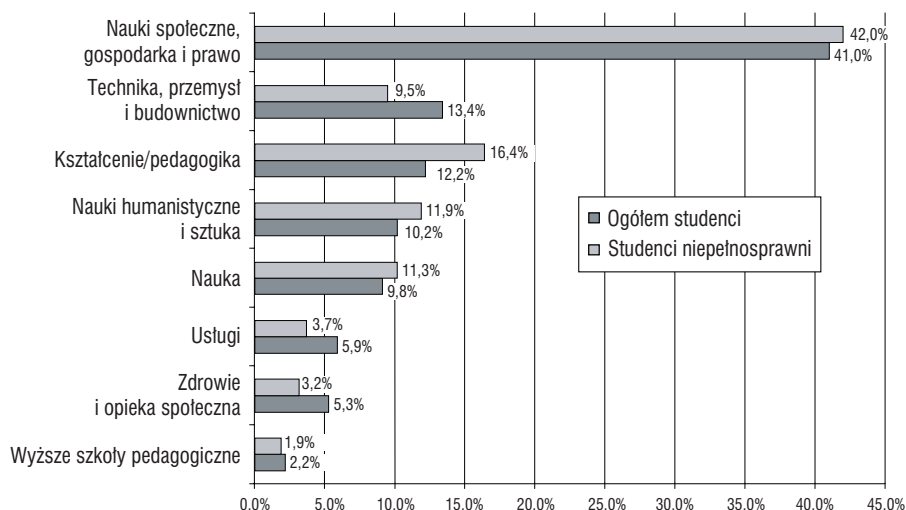
Rys. 3. Studenci w podziale na poszczególne typy uczelni

Źródło: Szkoły wyższe i ich finanse w roku 2006. GUS. Warszawa 2007

gogicznych (14,9%). Osoby niechodzące preferują uniwersytety (37,3%) oraz pozostałe szkoły wyższe, w tym wyższe szkoły zawodowe (20%).

Studenci niepełnosprawni częściej niż studenci sprawni wybierają kierunki pedagogiczne, humanistyczne oraz kierunki ścisłe (patrz: rys. 4). Natomiast studenci pełnosprawni relatywnie częściej kształcą się w zakresie nauk technicznych i budownictwa, nauk medycznych oraz przedmiotów związanych z opieką społeczną i usługami dla ludności.

Dotychczasowe badania (Sendyk, 2005) wykazały, że większość badanych (77,5%) jest zadowolona z wyboru kierunku studiów, prawie wszyscy (95,8%) mają poczucie satysfakcji, że są studentami. Poczucie zadowolenia z warunków do nauki wzrasta wraz z okresem studiów – na pierwszym roku deklarowało je tylko 46,2% studentów, natomiast na piątym roku wszystkie osoby (100%) wyraziły zadowolenie. Na podobną tendencję wzrostu wyników wskazują dane dotyczące poczucia satysfakcji ze sposobów spędzania wolnego czasu – większość studentów (90,2%) jest z nich zadowolona; jednak najczęściej satysfakcję tę odczuwają studenci piątego roku (100%). Zdecydowana większość (76%) osób niepełnosprawnych studiujących nie doświadcza poczucia osamotnienia. Na podstawie wyników średnich dokonano ogólnej charakterystyki poziomu psychicznego

Rys. 4. Studenci w podziale na wybierane kierunki studiów

Źródło: Szkoły wyższe i ich finanse w roku 2006. GUS. Warszawa 2007

przystosowania studentów niepełnosprawnych. Wyniki uzyskane w tej części badania wskazują, że najwyższym poziomem przystosowania odznaczają się studenci czwartego roku (61,5%), zaś najniższym studenci drugiego roku (38,5%).

Bąbka (2005) w swoich badaniach dodatkowo zwraca uwagę na interesującą różnicę między studentami sprawnymi i niesprawnymi w kwestii obieranego przez te grupy trybu studiów. Osoby pełnosprawne najczęściej wybierają studia zaoczne i dzienne, podczas gdy wśród osób z ograniczeniem sprawności dominuje preferencja studiów dziennych, co może świadczyć o chęci zaangażowania się w życie społeczności akademickiej. Wśród osób z dysfunkcją wzroku i słuchu aż 70% to studenci studiów dziennych, wśród studentów z problemami narządu ruchu wskaźnik ten jest nieco mniejszy – 61%.

3.4. Podsumowanie

Jak pokazują wyniki badań (realizowanych w ramach naszego projektu¹¹ oraz CBOS-u), osoby z ograniczeniem sprawności nie tylko posiadają gorsze wykształcenie szkolne, ale również rzadziej na tle ogółu Polaków: komunikują się w językach obcych, mają dostęp do komputera oraz korzystają z internetu. Warto jednak zauważyć, iż prawidłowość ta nie dotyczy osób niepełnosprawnych aktywnych zawodowo, które na równi z osobami zdrowymi korzystają ze zdo-

¹¹ Opis wszystkich etapów badań w ramach projektu zawiera aneks.

byczy współczesnej cywilizacji. Wykluczenie z rynku pracy oznacza wykluczenie ze sfery nowoczesnej komunikacji. Internet daje możliwości szybkiej wymiany informacji, komunikacji pomiędzy osobami z całego świata bez potrzeby wychodzenia z domu. Komputer stał się podstawowym narzędziem pracy, edukacji oraz zabawy. Współczesne społeczeństwo wykorzystuje multimedia na co dzień. Osoby niepełnosprawne nieposiadające komputera z dostępem do internetu stają się biernymi członkami społeczeństwa multimedialnego (Klinik, 2008).

Najważniejsze czynniki decydujące o dostępności szkolnictwa wyższego dla osób niepełnosprawnych:

- znaczenie przypisywane w społeczeństwie posiadaniu wyższego wykształcenia,
- jakość nauczania na niższych poziomach edukacji,
- postawy społeczne wobec osób niepełnosprawnych oraz nastawienie samych niepełnosprawnych,
- obowiązujące rozwiązania legislacyjne,
- zasobność budżetów domowych osób niepełnosprawnych i system wsparcia finansowego,
- stopień dostosowania uczelni do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Edukacja akademicka a aktywizacja osób z ograniczeniami sprawności

4.1. Wprowadzenie

Znaczenie edukacji i wykształcenia w biografii człowieka dostrzega wielu badaczy (zob. Szamański, 1996). Edukacja jest podstawą rozwoju autonomii oraz umożliwia prawidłowy przebieg socjalizacji i budowania ludzkiej podmiotowości. Kształcenie zwiększa niezależność jednostki od czegoś lub kogoś, umożliwia przechodzenie od stanu zależności do stanu niezależności, pozwala na samodzielne tworzenie celów i zadań życiowych przy jednoczesnym współdziałaniu z innymi osobami (Nowakowska, 2008). Jest jednym ze sposobów, który służy harmonijnemu, autentycznemu rozwojowi ludzi, bez względu na płeć, wiek, pochodzenie czy kondycję psychiczną (Delors, 1998).

Wśród Polaków wzrasta świadomość istoty wykształcenia, które w ostatnich czasach silnie wiąże się z aktywnością zawodową. Od początku lat 90. systematycznie wzrasta poziom wykształcenia i aspiracji edukacyjnych, w roku 1988 wykształcenie wyższe posiadało 6,5% obywateli, natomiast w roku 2005 odsetek ten wynosił 14,2%. Wzrost wykształcenia wśród społeczeństwa jest zgodny z założeniami strategii lizbońskiej, która zakłada, że wiedza ma się stać jednym z głównych motorów rozwoju gospodarki europejskiej. W myśl tego założenia podwyższenie kwalifikacji zwiększa szanse na zatrudnienie (zob. Garbat, 2006).

Obecnie nastąpił wzrost aktywności osób z ograniczeniem sprawności w życiu społecznym, pojawiają się dla nich również nowe możliwości w zakresie edukacji oraz wyboru zawodu. Dobrze wykształcona osoba niepełnosprawna ma coraz większą szansę na znalezienie pracy w zawodach, które wcześniej w świadomości społecznej zarezerwowane były wyłącznie dla osób zdrowych (Witek, Kazanowski, 2006). Podobne wnioski uzyskaliśmy z przeprowadzonych przez nas badań (jakościowych i ilościowych)¹², w których dostrzeżliśmy spójność opinii pracodawców, ba-

¹² Opis wszystkich etapów badań w ramach naszego projektu zawiera aneks. Publikacje przedstawiające wyniki badań dostępne są pod adresem: www.swps.edu.pl/new_www/efs/.

daczy, naukowców oraz samych osób niepełnosprawnych co do znaczenia wykształcenia w prowadzeniu aktywnego życia zawodowego. Jako najważniejszy predyktor aktywności zawodowej (i tym samym największą barierę) badani wymienniali poziom wykształcenia. Im wyższy, tym większa szansa na zatrudnienie. A z kolei praca w rozumieniu zatrudnienia nie tylko przynosi wymierną korzyść finansową, ale strukturalizuje czas, może być również formą terapii, rehabilitacji i szansą nawiązania kontaktów społecznych (Wójcik, 2008).

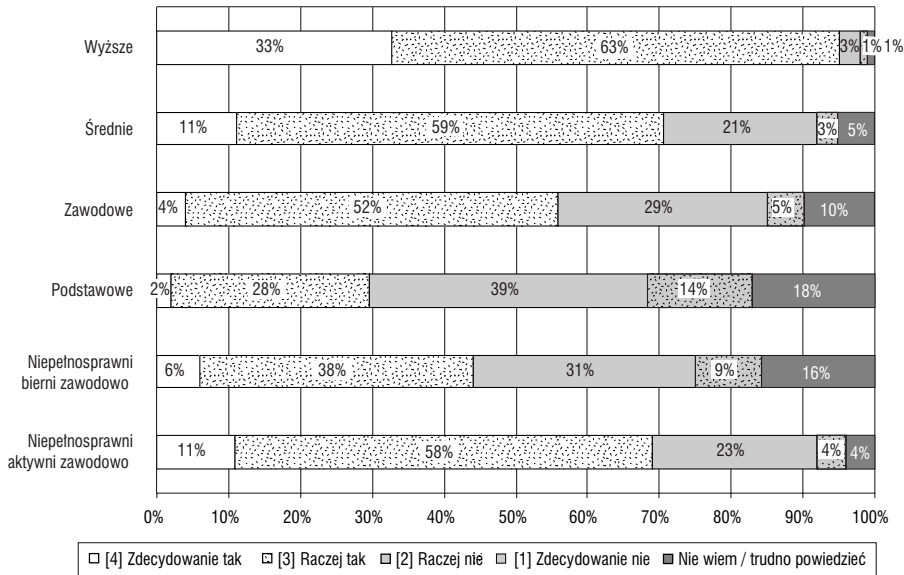
Odsetek osób z wyższym wykształceniem jest jednym ze wskaźników rozwoju społeczeństwa. Jak wspomniano w rozdziale 1, w Polsce opracowano Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2012, które uznają edukację za jeden z głównych czynników prorozwojowych. Edukacja osób z ograniczoną sprawnością ułatwia adaptację w środowisku, integrację społeczną, umożliwia pokonywanie barier psychologicznych i wspomaga ich własny rozwój (Sroczyński, 1996). Studenci z ograniczeniem sprawności również podkreślają, że wykształcenie ma ogromne znaczenie dla ich życia osobistego, społecznego i zawodowego. Pozwala ono na spełnienie zawodowe, niezależność, stałe zarobki oraz możliwość godnego życia. Wyższe wykształcenie daje im również satysfakcję i poczucie sensu życia, umożliwia rozwój zainteresowań i samodzielności oraz kontaktów z ludźmi (Bilewicz, 2006). Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych jest silnie zależna od wykształcenia (Golinowska, 2004), którego zdobycie uwarunkowane jest nie tylko stopniem niepełnosprawności, ale również dostępem do edukacji i rehabilitacji. Dane, na które powołuje się Golinowska pokazują, że współczynnik aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych mających wykształcenie wyższe jest prawie trzykrotnie wyższy niż u osób z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym.

4.2. Potrzeby i aspiracje do zdobywania wykształcenia

Aspiracje życiowe, rozumiane jako „dążenie do osiągnięcia zakładanych celów i wartości, które jednostka uważa za ważne dla siebie i dalszego życia” (Miłkowska, 2005, s. 65), są ważnym składnikiem osobowości wyznaczającym plany i działania na przyszłość oraz determinację w dążeniu do realizacji tych zamierzeń.

Z przeprowadzonych badań wynika, że ogromna część osób niepełnosprawnych – 40% niepełnosprawnych biernych zawodowo i 27% aktywnych zawodowo – wyraża niezadowolenie z posiadanego wykształcenia (patrz: rys. 5). Niezadowolenie jest tym większe, im niższy jest poziom ukończenia edukacji. Ze swojego wykształcenia niezadowolonych jest tylko 4% niepełnosprawnych z wyższym wykształceniem, 34% z wykształceniem zawodowym i aż ponad połowa z wykształceniem podstawowym (54%). Co ciekawe, istnieją solidne podstawy do przyjęcia założenia, że niepełnosprawni mają wyższe aspiracje edukacyjne niż przynajmniej część osób pełnosprawnych.

Zrealizowane w 2006 r. przez Pentor¹³ badanie na reprezentatywnej próbie mieszkańców wsi pokazuje, że brak zadowolenia z własnego wykształcenia jest typowy dla co czwartego z nich (24%) – w tym tylko dla 28% osób z wykształceniem podstawowym i dla 29% z wykształceniem zawodowym.

Rys. 5. Czy jest Pan(i) zadowolony(a) ze swojego wykształcenia, kwalifikacji i umiejętności potrzebnych w codziennym życiu i pracy, czy też nie?

Źródło: Dane z badań własnych w ramach projektu *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej*. Pentor dla SWPS. Próba osób niepełnosprawnych aktywnych i biernych zawodowo. N = 1500

Dodatkowo zrealizowane wywiady i dyskusje grupowe¹⁴ wskazują na ogromną determinację, z jaką niepełnosprawni studenci dążą do zdobycia wykształcenia i ukończenia studiów wyższych. Będąc już na starcie w gorszej pozycji w stosunku do osób zdrowych, często borykając się z ogromnymi przeciwnościami i trudnościami, za wszelką cenę chcą udowodnić sobie i innym, że wiele potrafią i ukończą studia. Postawę taką dobrze obrazują trzy przejmujące historie niepełnosprawnych studentów, z różnych regionów Polski.

¹³ *Polska Wieś i Rolnictwo w 2006 roku* – badanie zrealizowane przez Pentor Research International dla Ministerstwa Rolnictwa (n = 369 osób; reprezentatywna próba mieszkańców wsi).

¹⁴ Indywidualne wywiady pogłębione oraz dyskusje grupowe. Patrz: wstęp.

Historia Marka:

Marek jest głuchy od urodzenia. Pochodzi ze wsi. Jego rodzice są rolnikami. Skończył edukację w wymiarze specjalnym. Później dostał pracę na budowie. Musiał się jednak z niej zwolnić, ponieważ nie mógł znieść tego, w jaki sposób był traktowany. Pracodawca był wprawdzie w stosunku do niego życzliwy, lecz przydzielił mu pracownika, który chodził za nim jak cień i sprawdzał, czy Marek wszystko rozumie, dobrze robi, nie popełnia błędów. Marek czuł się jak osoba z upośledzeniem umysłowym, której nie można zaufać i powierzyć najprostszych zadań. Wtedy powiedział sobie, iż ma sprawną głowę i nie będzie pracował fizycznie. Wybrał uczelnię, na którą się dostał.

Historia Edyty:

Edyta ma porażenie mózgowie. Porusza się na wózku inwalidzkim. Mówi, że jedyne, co u niej dobrze funkcjonuje, to głowa, w związku z tym musi ją ciągle ćwiczyć i w nią inwestować. Dlatego też to, że pójdzie na studia było dla niej oczywiste. Aby być samodzielną i niezależną, wybrała uczelnię na drugim końcu Polski. Rodzina i znajomi byli przeciwni. Edyta się uparła i sama wszystko załatwiała. Dziś nie żałuje swojego wyboru, mieszka w akademiku, ma wielu znajomych i myśli o podjęciu drugiego kierunku studiów.

Historia Ani:

Ania w liceum miała wylew. Upośledzeniu uległa lewa półkula mózgu odpowiedzialna za procesy myślenia logicznego. Niedowład kończyn cofnął się, lecz Ania wciąż ma problemy z koncentracją, rozumieniem abstrakcyjnych zależności i zapamiętywaniem. Wszyscy byli pewni, że to już koniec jej edukacji. Odradzano jej przystąpienie do matury, zachęcano do zapisania się do szkoły specjalnej. Ania uparła się. Zdała maturę i postawiła sobie kolejną poprzeczkę – studia. Mimo dwukrotnych prób nie udało jej się dostać na studia na uczelni publicznej. Wybrała uczelnię niepubliczną, która obniża czesne dla osób niepełnosprawnych. Dziś studiuje bankowość. Codziennie zмага się z zawilóściami liczb i wzorów. Mówi, że choć jest ciężko, to się nie podda.

Osoby te, jak i inni niepełnosprawni, musiałyby włożyć znacznie więcej trudu w studiowanie, gdyby nie pomoc i wsparcie, jakie otrzymują od swoich uczelni. Warto zaznaczyć, że wiele problemów, które opisują osoby niepełnosprawne, jest związanych z trudnościami w adaptacji, nieobcymi również studentom pełnosprawnym. Kilka lat temu Katedra Pedagogiki Opiekuńczej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego przeprowadziła badania na reprezentatywnej populacji studentów tej uczelni. Znaczna ilość zgłoszonych problemów (najważniejsze to: brak realnych perspektyw na pracę po skończeniu studiów, borykanie się z problemami finansowymi, zaliczenie sesji oraz sprawy osobiste) stała się im-

pulsem do powołania Uniwersyteckiego Punktu Pomocy Psychologicznej dla Studentów (UPPPS) (Olubiński, Rozłucka, 2006). Celem UPPPS jest „zmniejszenie wśród studentów UWM rozmiarów zjawisk destrukcyjnych głównie poprzez działania o charakterze leczniczo-interwencyjnym, ale również częściowo profilaktycznym” (Olubiński, Rozłucka, 2006, s. 188). W ciągu pierwszych dwóch lat pracy z usług tego biura skorzystało blisko 70 studentów.

Zgłaszane problemy dotyczyły:

- zaburzeń somatycznych na tle nerwicowym,
- trudności interpersonalnych w grupie rówieśniczej,
- kłopotów damsko-męskich,
- poczucia osamotnienia, opuszczenia, depresji,
- innych problemów (głównie związanych z uzależnieniami).

Wydaje się, że osoby niepełnosprawne mają podobne problemy, choć być może w innym nasileniu (na przykład więcej problemów z adaptacją i izolacją w grupie rówieśniczej). Przedstawione tu historie osób niepełnosprawnych pokazują ich wysoką motywację do własnego rozwoju. Potwierdza to badanie przeprowadzone przez Grażynę Miłkowską (2005) wśród niepełnosprawnych studentów Uniwersytetu Zielonogórskiego, które ujawniło wysoki poziom ich aspiracji. Blisko połowa badanych studentów odznaczała się bardzo wysokim poziomem aspiracji edukacyjnych, ponadto 2/3 z nich wykazywało dużą potrzebę aktywności społecznej, wiele osób miało wysokie aspiracje zawodowe, w tym również kierownicze, prawie wszyscy studenci mieli duże aspiracje ekonomiczne (97,2%), a także rodzinne (byli w związku małżeńskim lub planowali założenie rodziny). Najniższy poziom aspiracji deklarowano w kwestii aktywności kulturalnej.

Z kolei badania Sendyk (2005) w zakresie wskaźników psychicznego przystosowania studentów z ograniczeniem sprawności świadczą o dużej akceptacji zarówno emocjonalnej, jak i poznawczej otoczenia, w jakim się znaleźli. Studenci zaakceptowali aktualną sytuację życiową, fakt swojej niepełnosprawności i związane z tym stanem utrudnienia. Przystosowali się do zmian związanych z rozpoczęciem studiów, zamieszkaniem w akademiku, formami spędzania wolnego czasu, a co najważniejsze, w trakcie studiów zyskali wielu przyjaciół. Nie można oczywiście jednoznacznie stwierdzić, że wyniki te są dowodem na pozytywny wpływ studiowania na uczelni wyższej, gdyż osoby, które zdecydowały się na podjęcie studiów mogły „na starcie” cechować się wyższym poziomem aspiracji. Okazuje się bowiem, że większość studentów niepełnosprawnych ma za sobą edukację w szkołach masowych lub integracyjnych, wywodzi się z dużych miast, z rodzin o wysokich zasobach kapitału kulturowo-ekonomicznego (Dryżałowska, Żuraw, 2006).

Szkoda, że w schemacie cytowanego badania Miłkowskiej (2005) nie było grupy kontrolnej składającej się z próby osób niepełnosprawnych niestudiujących lub też pełnosprawnych studiujących, moglibyśmy wtedy coś więcej powiedzieć o zaobserwowanej korelacji. Z pewnością wiara studentów niepełnosprawnych we własne możliwości, pomimo rozmaitych trudności, jest optymistycznym sygnałem. Autorka badania zauważa słusznie, że rolą uczelni jest podtrzymywanie poczucia własnej wartości, jednakże po ukończeniu studiów przez osobę niepeł-

nosprawną wiele zależy od rozmaitych organizacji i programów pomocowych, które mogą ułatwić start w życie zawodowe rządzone twardymi regułami ekonomii. Niestety zbyt często osoby niepełnosprawne wierzą w to, iż studiowanie będzie panaceum na wszelkie ich problemy życiowe (Dryżałowska, Żuraw, 2006).

Warto podkreślić, że samo przebywanie wśród młodzieży akademickiej może być stymulujące, rozwijające i wzmacniające poczucie niezależności. Badania ankietowe wśród studentów Uniwersytetu Warszawskiego pokazały, że dla komunikacji środowiskowej studentów – pełnosprawnych – najbardziej charakterystyczne są takie pojęcia osiowe, jak „sukces”, „ambicja”, „siła przebicia”, „atrakcyjność”, „inwestować w siebie”, „niezależność” (Świda-Ziemba, 2006). Świda-Ziemba (2006, s. 256) pisze o „dynamice ukierunkowanej na przyszłość”. Te pojęcia tworzą światopogląd pokoleniowy studentów, który może zostać za-szczepiony studentom niepełnosprawnym.

4.3. Postawy społeczne wobec osób z ograniczeniami sprawności oraz nastawienie samych niepełnosprawnych

W środowisku społecznym wyróżnić można dwa spojrzenia na niepełnosprawność – **model medyczny** (zwany czasami społecznym) oraz **model interaktywny** (patrz: tab. 5), które ustanawiają odmienne normy w zakresie relacji osoby z niepełnosprawnej z pełnosprawnym otoczeniem.

Tabela 5. Modele rozumienia niepełnosprawności

Model medyczny	Model interaktywny
<ul style="list-style-type: none"> • Fakt bycia niepełnosprawnym jest negatywny • Niepełnosprawność lokuje się w danym osobniku • Niepełnosprawność to niedobór lub anormalność • Usuwanie problemów związanych z niepełnosprawnością polega na leczeniu danej osoby lub dostosowywaniu jej do normy • Czynnikiem sprawczym poprawy jest specjalista 	<ul style="list-style-type: none"> • Fakt bycia niepełnosprawnym sam w sobie jest obojętny • Niepełnosprawność wywodzi się ze wzajemnego oddziaływania danej osoby i społeczeństwa • Niepełnosprawność to różnica • Usuwanie problemów związanych z niepełnosprawnością polega na zmienianiu wzajemnego oddziaływania pomiędzy daną jednostką a społeczeństwem • Czynnikiem sprawczym poprawy może być dana jednostka, osoba czy instytucja występująca w jej imieniu bądź ktokolwiek mający wpływ na stosunki pomiędzy jednostką a społeczeństwem

Źródło: Uniwersytet dla wszystkich. Osoby niepełnosprawne na Uniwersytecie Warszawskim (2008)

Pierwszy model traktuje niepełnosprawność jako problem jednostkowy, anormalność, która wymaga leczenia przez specjalistów. Drugie ujęcie odnosi się do niepełnosprawności jako problemu psychospołecznego (Wyczesany, 2006). Przyjęcie modelu medycznego powoduje naznaczenie osoby niepełnosprawnej nienormalnością, traktowanie jej jako jednostki zdanej tylko na siebie oraz pomoc specjalistów, żyjącej w zasadzie poza społeczeństwem, choć od niego uzależnionej. Jej aktywność zawodowa jest znikoma, ograniczona do zakładów pracy chronionej, a kontakty społeczne zawężone do niewielkiej grupy osób. Taka sytuacja prowadzi może do pogłębienia problemów jednostki – do zachwiania poczucia sensu życia, bezpieczeństwa, pojawienia się apatii i wrazenia nieprzydatności, niespełnienia, pustki życiowej. Może to przerozdić się w agresję i postawę roszczeniową w stosunku do „normalnej” części społeczeństwa.

W modelu interaktywnym niepełnosprawność traktowana jest jako różnica o charakterze neutralnym, która nie powoduje wykluczenia ze społeczeństwa. Niepełnosprawność ma w tym modelu wymiar społeczny, ponieważ usuwanie wszelkich problemów z nią związanych nie sprowadza się jedynie do oddziaływania lekarza na jednostkę. Ważna jest w nim również rola otoczenia społecznego i wzajemnego oddziaływania; osoba niepełnosprawna jest niezależnym kreatorem własnego życia. W tym podejściu jednostka nie jest biernym biorcą świadczeń społecznych i medycznych, ale pełnoprawnym i pełnowartościowym członkiem społeczności.

Modele medyczny i interaktywny powodują ważne konsekwencje w myśleniu i podejściu do aktywności publicznej osób niepełnosprawnych. W takim rozumieniu motywacja osób niepełnosprawnych do podejmowania nauki na studiach wyższych w dużej mierze zależy będzie od modelu dominującego w danej społeczności. W krajach anglosaskich, gdzie silnie zakorzenione są prawa społeczeństwa obywatelskiego, dominuje model interaktywny, który wspiera proaktywne postawy osób niepełnosprawnych. W Unii Europejskiej odchodzi się od edukacji segregacyjnej na rzecz edukacji włączającej (Przybysz, 2005).

W Polsce, niestety, wciąż mówi się o „problemie niepełnosprawności”, traktując go bardziej w kategoriach socjalnych i medycznych niż interakcyjnych. Najbardziej wyrazistym tego przejawem jest *Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*, będąca podstawowym aktem prawnym regulującym wzajemne relacje państwa i niepełnosprawnych. Już sam tytuł dokumentu i przyjęte w nim nazewnictwo nie pozostawiają wątpliwości, że niepełnosprawność jest w nim traktowana jako jednostka chorobowa wymagająca rehabilitacji i pomocy.

Tymczasem rozmaite świadczenia adresowane do niepełnosprawnych wpływają jednocześnie na spadek aktywności zawodowej tej grupy społecznej, spychając ją do roli biernego beneficjenta (Golinowska, i in., 2004). Pomoc tego rodzaju powinna więc mieć charakter doraźny, być udzielana na początku pojawienia się schorzenia oraz kierowana jedynie do osób niemających szans na podjęcie pracy w danym momencie. Czynnikiem utrwalającym w polskim społeczeństwie medyczny model rozumienia niepełnosprawności są także media. Ich siła oddziaływania jest tu du-

za, bo zdecydowana większość Polaków (62%)¹⁵ nie ma na co dzień żadnych kontaktów z osobami niepełnosprawnymi. Media przedstawiając osoby niepełnosprawne bardzo często ulegają pokusie uproszczeń i stereotypizacji:

- osoby niepełnosprawne pokazywane są tylko ze względu na swoją niepełnosprawność,
- niepełnosprawni pokazywani są jedynie w dwóch rolach – ludzi triumfujących nad własną tragedią czy też tą tragedią przygniecionych,
- przekaz medialny skonstruowany jest w taki sposób, aby wywoływać u widza silne emocje – podziwu, współczucia, litości.

Gdyby spróbować opisać polskiego niepełnosprawnego wyłącznie na podstawie programów prezentowanych w telewizji, okazałoby się, że najczęściej jest to osoba nieszczęśliwa, której trzeba pomóc zebrać środki na operację i sprzęt, albo ktoś mający udowodnić, że potrafi robić wielkie rzeczy i postanawia na wózku wspiąć się na szczyt góry. Tymczasem najlepszym sposobem na poprawę wizerunku niepełnosprawnych, a tym samym ich integrację społeczną, jest pokazywanie ich w tych samych rolach, w jakich występują sprawni obywatele, a więc jako zwyczajne osoby (choć wyjątkowe w tym, co robią), które uczą się, studiują, pracują, zakładają rodziny, wyjeżdżają na wakacje, mają swoje hobby, problemy i plany. Na szczęście ludzie mediów, twórcy polskich seriali i reklam coraz częściej prezentują nowy sposób myślenia. Dobrym tego przykładem jest pokazanie postaci niepełnosprawnego chłopca chorego na zespół Downa w serialu „Klan”, kampania społeczna „Jesteśmy tacy sami” (niepełnosprawni widziani nie przez pryzmat ich niepełnosprawności, lecz w codziennych sytuacjach, takich jak kłótnia małżeńska czy brawurowa jazda samochodem), czy kampania „Niepełnosprawni pełnosprawni w pracy” (osoby niepełnosprawne doskonale radzące sobie w pracy).

Najważniejszą przemianą, jaka dokonała się w Polsce w ciągu ostatnich lat, jest sam fakt, iż w ogóle zaczęto mówić i dyskutować o niepełnosprawności. Jak podkreślali nasi rozmówcy, biorący udział w zrealizowanych badaniach jakościowych¹⁶, jeszcze do niedawna osoba niepełnosprawna pojawiająca się na ruchliwej ulicy, na uczelni czy prowadząca samochód traktowana była jak niespotykane zjawisko. Dziś, szczególnie w dużych miastach, niepełnosprawni starający się „normalnie żyć” już tak nie dziwią, a coraz częściej wyznaczane dla nich miejsca parkingowe stale przypominają o obecności tej największej w Polsce „mniejszości”.

Zachodzące w polskim społeczeństwie zmiany postaw wobec osób niepełnosprawnych doskonale obrazują badania realizowane w kolejnych latach przez CBOS¹⁷ (patrz. tab. 6, 7 i 8). Z jednej strony wynika z nich, że rośnie świadomość

¹⁵ *Spoleczna percepcja niepełnosprawności i niepełnosprawnych w Polsce*. TNS OPOP. Komunikat z badania zrealizowanego na zlecenie IMPEL S.A. Warszawa, sierpień 2002 r.

¹⁶ Wypowiedzi zebrane w trakcie indywidualnych wywiadów pogłębionych i grup dyskusyjnych z osobami niepełnosprawnymi.

¹⁷ *Postawy wobec osób niepełnosprawnych*. CBOS. Komunikat z badań. Warszawa, listopad 2007 r.

obecności osób niepełnosprawnych, z drugiej zaś – pokazują one ewolucję poglądów na temat miejsca tej grupy w społeczeństwie (patrz: tab. 7). Odsetek Polaków zauważających wokół siebie osoby niepełnosprawne jeszcze na początku lat 90. wynosił 40%, obecnie kształtuje się na poziomie 66% (patrz: tab. 6). Dziś prawo do pracy osobom niepełnosprawnym przyznaje 79% badanych, podczas gdy w 2000 r. było to 72% (patrz: tab. 8). Największym przemianom uległ jednak pogląd społeczeństwa na kwestie związane z integracją osób niepełnosprawnych z pełnosprawnymi w miejscu pracy. Dwadzieścia lat temu Polacy prawie w połowie opowiadali się za izolacją osób niepełnosprawnych w specjalnie przystosowanych zakładach pracy dla inwalidów, dziś ponad trzy czwarte badanych widzi niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy.

Tabela 6. Czy w swoim otoczeniu stykał(a) się Pan(i) z inwalidami, osobami niepełnosprawnymi z powodu chorób lub jakiegokolwiek kalectwa?

	1978 (N = 922)	1993 (N = 1264)	2000 (N = 1057)	2007 (N = 844)
Sam(a) uważam się za inwalidę, osobę niepełnosprawną	5%	7%	11%	10%
Mam lub miał(a)m takie osoby w rodzinie	24%	33%	31%	29%
Mam lub miał(a)m takie osoby wśród znajomych, przyjaciół	23%	43%	43%	39%
Znam takie osoby, ale niezbyt dobrze lub tylko z widzenia	31%	40%	68%	66%
Nie znam takich osób	17%	18%	17%	21%

Źródło: CBOS, 2007

Tabela 7. Gdzie, Pana(i) zdaniem przede wszystkim powinni pracować inwalidzi?

	1978 (N = 922)	1993 (N = 1264)	2000 (N = 1057)	2007 (N = 844)
W specjalnie dla nich zorganizowanych zakładach pracy zatrudniających samych inwalidów	45%	30%	27%	17%
Powinno się dla nich przystosować odpowiednie stanowiska pracy między zdrowymi	48%	58%	68%	76%
Nie wiem	7%	12%	5%	7%

Źródło: CBOS, 2007

Tabela 8. Czy uważa Pan(i), że osoby niepełnosprawne, inwalidzi, którym stan zdrowia na to pozwala powinni, jeśli chcą, pracować?

	2000 (N = 1957)	2007 (N = 844)
Pracować, nawet jeżeli renta w pełni wystarcza	72%	79%
Nie powinni pracować	22%	16%
Trudno powiedzieć	6%	5%

Źródło: CBOS, 2007

Badania TNS OBOP z 2002 roku¹⁸ pokazują, że zdecydowana większość Polaków uważa, iż osoby niepełnosprawne nie powinny zamykać się w obrębie domu i rodziny. Dotyczy to również sfery edukacji. Ponad dwie trzecie badanych (69%) przyznało, że niepełnosprawni powinni częściej podejmować naukę i kształcenie zawodowe. Z badań Antoniny Ostrowskiej (1997) wynika, że poziom wykształcenia oraz osobiste kontakty z osobami niepełnosprawnymi są podstawowymi zmiennymi wyjaśniającymi zróżnicowanie postaw w stosunku do osób niepełnosprawnych. Jak pisze dalej Ostrowska (1997, s.93): „W miarę wzrostu tych cech wzrasta też tolerancja, akceptacja integracji, wszechstronniejsze widzenie problemów i potrzeb ludzi niepełnosprawnych, a także otwartość na te potrzeby. Świadczą one o ogólnej roli edukacji społecznej i konieczności tworzenia płaszczyzn integracji, a więc struktur umożliwiających wszelkiego rodzaju kontakty osób niepełnosprawnych z resztą społeczeństwa”. Tak więc poprawie dobrostanu psychicznego osób niepełnosprawnych służy zarówno wysoki poziom wykształcenia osób niepełnosprawnych jak i pełnosprawnych. Jak wykazano w rozdziale 3 (patrz: tab. 1, rys. 1), oba wskaźniki ulegają poprawie – można więc patrzeć w przyszłość z optymizmem.

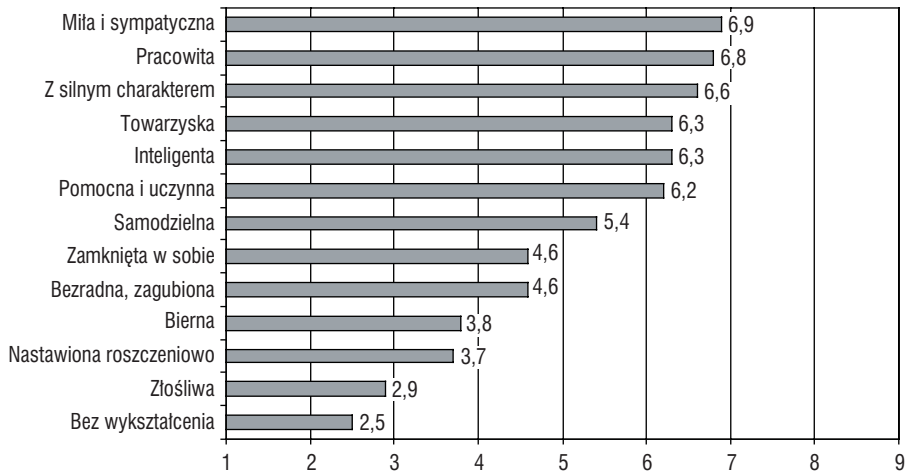
Mówiąc o zmieniających się postawach społecznych wobec osób niepełnosprawnych w kontekście dostępności szkolnictwa wyższego, nie można pomijać najważniejszego czynnika – nastawienia i postaw pełnosprawnych studentów wobec osób niepełnosprawnych. Mają one ogromne znaczenie w funkcjonowaniu osób z ograniczoną sprawnością, u których wyznacznikiem zadowolenia i sukcesu w życiu jest nie tylko postawa ich samych do siebie czy najbliższego otoczenia (w tym przede wszystkim rodziny i przyjętego przez nią modelu wychowawczego), ale w dużej mierze uwarunkowane jest to również społecznym odbiorem niepełnosprawności jako zjawiska (Komorska, 2000). Postawy kolegów i koleżanek studiujących osób z ograniczoną sprawnością są bardzo istotne, ułatwiają adaptację oraz pokonywanie problemów dydaktycznych i psychospołecznych (Witek, Kazanowski, 2006). Grupa rówieśnicza zaspokaja także potrzeby społeczne w postaci uczestnictwa, uznania społecznego i identyfikacji z ze-

¹⁸ *Spoleczna percepcja niepełnosprawności i niepełnosprawnych w Polsce.* TNS OPOP. Komunikat z badania zrealizowanego na zlecenie IMPEL S.A. Warszawa, sierpień 2002 r.

społem (Giryński, 1987; za: Witek, Kazanowski, 2006). Już samo uczestnictwo w grupie rówieśniczej w zależności od pełnionej funkcji wzmacnia w większym bądź mniejszym stopniu poczucie własnej wartości i społecznej przydatności jednostki (Przetacznikowa, 1981). Grupa społeczna daje szansę uzyskania pomocy w różnych sytuacjach, jest także sprawdzianem możliwości przystosowania społecznego, tak ważnego szczególnie w życiu osób z ograniczoną sprawnością.

Optymistyczne wyniki dotyczące wizerunku osób z ograniczoną sprawnością wśród pozostałych studentów przyniosły badania zrealizowane w ramach projektu *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych* – wywiady indywidualne i jakościowe z osobami niepełnosprawnymi¹⁹ oraz internetowe badania ankietowe zrealizowane wśród studentów SWPS w Warszawie²⁰. Zakładając nawet duży udział takich czynników jak specyfika samej uczelni (wiodącym kierunkiem jest psychologia) czy skłonność do udzielania odpowiedzi aprobowanych społecznie (czynnik aprobaty społecznej) oraz dopuszczając możliwość generalizacji tych wyników na całą populację studentów, możemy mówić o otwartości młodych studiujących Polaków na obecność w ich środowisku osób niepełnosprawnych (patrz: rys. 8).

Wyniki badań pokazują, że niepełnosprawni studenci odbierani są jako mili, sympatyczni i pracowici (patrz: rys. 6), mogą liczyć na akceptację ze strony swoich pełnosprawnych kolegów, którzy uważają, że powinni oni uczyć się w szkołach normalnych (patrz: rys. 9) oraz że wymagają wsparcia (patrz: rys. 10).

Rys. 6. W jakim stopniu następujące określenia pasują do osoby niepełnosprawnej? Skala: 1 – w ogóle nie pasuje, 9 – bardzo pasuje

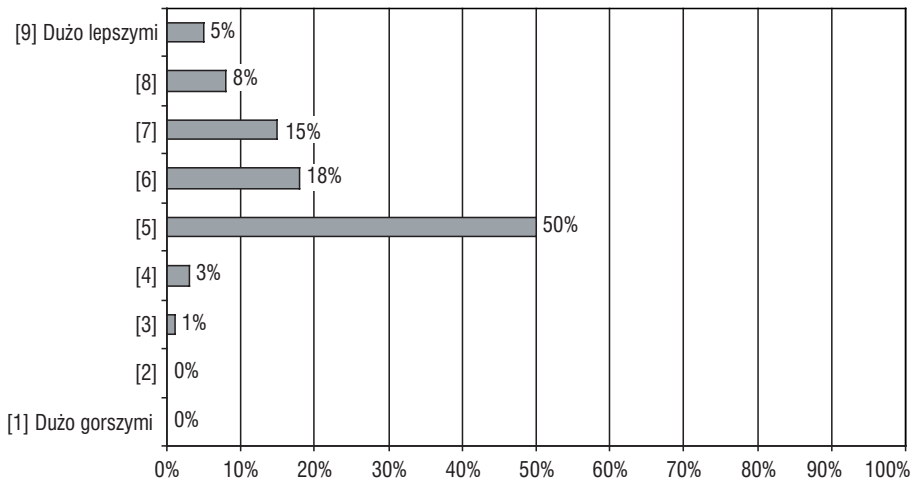
Źródło: Badania własne. Ankiety internetowe – odpowiedzi 392 pełnosprawnych studentów SWPS

¹⁹ Patrz: wstęp.

²⁰ Patrz: wstęp.

Nie oznacza to, że zjawiska takie, jak: wyszydzanie, wyśmiewanie, wrogość czy brak zrozumienia nie występują. Każdy z naszych rozmówców kiedyś spotkał się z takimi negatywnymi zachowaniami ze strony innych studentów. O tego typu incydentach mówiono jednak raczej w kategoriach wyjątków niż powtarzającej się reguły. Zaletą systemu integracyjnego w edukacji jest nauka akceptowania „inności” przez osoby w pełni sprawne, mające szansę na zmianę stereotypowych postaw i opinii w stosunku do osób niepełnosprawnych (zob. np. Sękowski, 1994; Ostrowska, 1997; Ossowski, 1999).

Pełnosprawnej części społeczeństwa zbyt często wydaje się, że życie osób z różnymi deficytami wypełnione jest zmartwieniami i cierpieniem. Osoby te mają chwile słabości, zwątpienia, ale zazwyczaj nie to jest treścią ich życia. Badania na próbie studiującej młodzieży (Olszak-Krzyżanowska, 2005) pokazały, że wręcz nie uważają się one za osoby chore i niepełnosprawne. Choć w hierarchii wartości zdrowie plasowało się w czołówce, jednak na trzecim miejscu, za takimi wartościami jak miłość i rodzina. Okazało się również, że niepełnosprawni studenci mają duże poczucie sensu życia, przywiązują wielką wagę do wartości zawodowych, edukacyjnych i rodzinnych. Owa „inność” wyzwala w nich nawet większą energię i chęć do życia (zob. Olszak-Krzyżanowska, 2005). Potwierdzały to wysoki poziom aspiracji życiowych opisany w rozdziale 4.1.

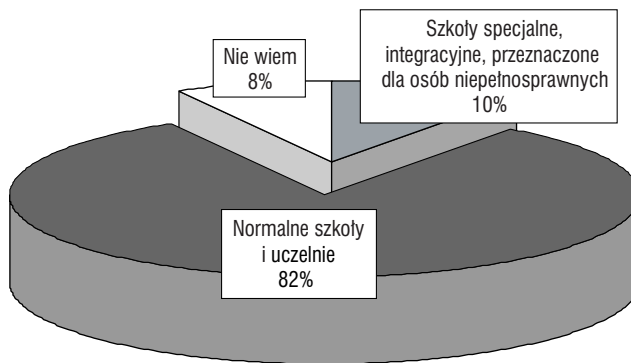
Rys. 7. Jak Pan(i) sądzi, jakimi studentami, w porównaniu z osobami zdrowymi, są osoby niepełnosprawne? Skala: 1 – dużo gorszymi, 9 – dużo lepszymi

Źródło: Badania własne. Ankiety internetowe – odpowiedzi 392 pełnosprawnych studentów SWPS

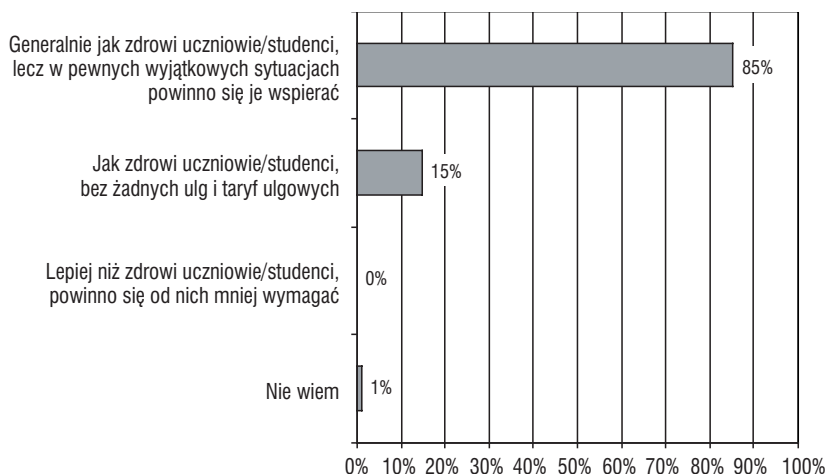
Rys. 8. Czy Pana(i) zdaniem należy dążyć do zwiększenia liczby studiujących niepełnosprawnych?

Źródło: Badania własne. Ankiety internetowe – odpowiedzi 392 pełnosprawnych studentów SWPS

Rys. 9. Jak Pan(i) sądzi, jakie placówki edukacyjne są lepsze dla osób niepełnosprawnych?

Źródło: Badania własne. Ankiety internetowe – odpowiedzi 392 pełnosprawnych studentów SWPS

Rys. 10. Jak, w Pana(i) opinii, osoby niepełnosprawne powinny być traktowane w szkołach i na uczelniach?

Źródło: Badania własne. Ankiety internetowe – odpowiedzi 392 pełnosprawnych studentów SWPS.

Badania pokazały optymistyczny obraz osób niepełnosprawnych wśród studentów SWPS, o czym świadczy:

- **Dominacja w wizerunku osób niepełnosprawnych cech pozytywnych nad cechami negatywnymi** (rys. 6). Badani przez nas studenci częściej opisywali osoby niepełnosprawne jako miłe, pracowite, z silnym charakterem, inteligentne, towarzyskie, pomocne, uczynne i samodzielne niż jako zamknięte w sobie, bezradne, bierno, nastawione roszczeniowo czy złośliwe lub bez wykształcenia.
- **Pozytywny wizerunek osoby niepełnosprawnej jako studenta** (rys. 7). W opinii badanych przez nas respondentów osoby niepełnosprawne są takimi samymi, a nawet lepszymi studentami niż osoby pełnosprawne.
- **Zrozumienie dla konieczności wspierania osób niepełnosprawnych w zdobyciu wyższego wykształcenia** (rys. 8). Prawie połowa badanych przyznała, iż należy dążyć do tego, aby jak najwięcej osób niepełnosprawnych posiadało wyższe wykształcenie.
- **Dominacja myślenia typowego dla modelu interaktywnego w podejściu do edukacji osób niepełnosprawnych** (rys. 9 i 10). Badani studenci oceniali, że najlepszym miejscem nauki dla osób niepełnosprawnych są ogólnodostępne placówki edukacyjne, a niepełnosprawni uczniowie/studenci powinni być traktowani tak samo jak osoby pełnosprawne, dopuszczając jedynie możliwość niewielkiego wsparcia w wyjątkowych sytuacjach.

Podsumowując, wzrost liczby niepełnosprawnych studentów na polskich uczelniach przypisać możemy zmieniającym się postawom społecznym wobec tej grupy osób. Dążąc do większej powszechności wykształcenia wyższego wśród osób niepełnosprawnych należy konsekwentnie popularyzować myślenie w kategoriach modelu interaktywnego. W odniesieniu do sfery edukacji oznaczać to powinno odrzucenie dwubiegowości w myśleniu o studiowaniu osób niepełnosprawnych (zdrowy – może normalnie studiować, chory – powinien najpierw się leczyć, żeby móc normalnie studiować) na rzecz zindywidualizowanego podejścia do wszystkich. Uzyskane wyniki badań są spójne z wynikami projektu badawczego, który zrealizowano na Uniwersytecie Zielonogórskim (Nowicka, 2005). Badani studenci niepełnosprawni (N = 71) postrzegali postawy swoich koleżanek i kolegów z roku wobec nich jako zdecydowanie pozytywne (59,2%) oraz umiarkowane (39,4%), choć jednocześnie dostrzegali zróżnicowanie tych postaw. Jak wynika z cytowanego badania, pozytywne postawy kształtowane są przez wspólną edukację, która odpowiada za przełamanie barier i stereotypów. Model interaktywny znajduje tu pełne potwierdzenie.

4.4. Obowiązujące rozwiązania legislacyjne i zasobność budżetów domowych osób z ograniczeniami sprawności

Przyjęte w danym państwie zapisy legislacyjne regulujące prawa i obowiązki osób niepełnosprawnych są podstawowym wyznacznikiem wagi, jaką kraj przykłada do kwestii związanych z integracją osób niepełnosprawnych. Polska, ze względu na swoją długoletnią izolację od świata zachodniego, ma ogromne zaległości w tym zakresie. Okres PRL-u był czasem, w którym segregacja i izolacja w sprawach kształcenia, jak i zatrudnienia były elementami polityki państwa. W konsekwencji nie przykładano żadnej wagi do takich kwestii, jak przystosowanie otoczenia zewnętrznego i infrastruktury (architektura, transport itp.) do potrzeb osób niepełnosprawnych. Dziś, pomimo upływu prawie 20 lat od zmiany systemu politycznego, kwestia zapewnienia niepełnosprawnym równego dostępu do szkolnictwa wyższego wciąż, niestety, pozostaje bardziej w sferze postulatów niż konkretnych rozwiązań systemowych. Na poziomie deklaratywnym Rzeczpospolita Polska mocą Konstytucji RP zapewnia wszystkim obywatelom równy i powszechny dostęp do wykształcenia (art. 70). Prawo osób niepełnosprawnych do równego dostępu do szkolnictwa wyznaczają również:

- przyjęta w 1997 r. przez Sejm RP Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, która w punkcie 4 przyznaje niepełnosprawnym prawo do *nauki w szkołach wspólnie ze swymi pełnosprawnymi rówieśnikami, jak również do korzystania ze szkolnictwa specjalnego lub edukacji indywidualnej*;
- wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 8 listopada 2000 r., sygn. SK 18/99 (OTK 2000/7/258): Państwo realizuje konstytucyjne gwarancje dostępu do studiów

wyższych przede wszystkim za pośrednictwem uczelni publicznych. Na uczelniach publicznych ciąży prawny obowiązek zapewnienia wszystkim obywatelom równego dostępu do studiów wyższych;

- podpisana przez Polskę 30 marca 2007 r. przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 13 grudnia 2006 r. Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych. Prawa osób niepełnosprawnych w zakresie edukacji reguluje artykuł 24 tej konwencji, który w ogólnym brzmieniu nakłada na państwa ratyfikujące konwencję obowiązek uznania prawa osób niepełnosprawnych do edukacji na wszystkich poziomach uczenia się przez całe życie i realizacji tego prawa bez dyskryminacji i na zasadach równych szans.

Niestety, polskie prawodawstwo wciąż nie wypracowało instrumentów pozwalających na skuteczną realizację powyższych postulatów. Nasi respondenci, osoby zajmujące się problematyką szkolnictwa wyższego wśród niepełnosprawnych²¹, zgłaszali trzy podstawowe zarzuty wobec obowiązującego prawodawstwa:

- Podkreślano, iż główny nacisk położony jest na kwestie związane z zatrudnianiem osób niepełnosprawnych, znacznie mniej wagi przywiązuje się natomiast do pierwotnej w stosunku do zatrudnienia problematyki edukacji. Zwracano uwagę, iż brakuje systemowego podejścia do kwestii edukacji na poziomie wyższym. Pojawiają się pojedyncze słuszne rozwiązania, lecz brak jest spinającej je w całość klamry.
- Zwracano uwagę na nierówne traktowanie uczelni publicznych i niepublicznych w dostępie do środków przeznaczonych na edukację osób niepełnosprawnych.
- Skarżono się na brak konsultacji przy tworzeniu programów pomocy i prawodawstwa, co w niektórych przypadkach może prowadzić do nieracjonalnego wydatkowania środków.

Przykładem ignorowania kwestii edukacji osób niepełnosprawnych na poziomie wyższym jest wspomniana wcześniej Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych (zob. Steckiewicz, Woźniak, 2007). Pomimo wielu apeli i postulatów środowiska osób niepełnosprawnych ustawa ta nadal nie została znowelizowana. Kwestia edukacji osób niepełnosprawnych na poziomie wyższym w ogóle się w niej nie pojawia, natomiast sankcjonuje ona archaiczny model rehabilitacji, wyznaczając osobom niepełnosprawnym drogę dochodzenia do pracy zawodowej poprzez szkolnictwo specjalne (ewentualnie integracyjne, w kierunku zdobycia wykształcenia zawodowego w mało atrakcyjnych zawodach). Prowadzi to do zatrudniania osób niepełnosprawnych w zakładach pracy chronionej lub marginalizacji społecznej tej grupy zawodowej (zob. Steckiewicz, Woźniak, 2007).

Niewątpliwie dobrym krokiem na drodze do zwiększenia dostępności edukacji na poziomie wyższym dla niepełnosprawnych jest nowa ustawa z 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz.U. z 2005 r. nr 164, poz. 1365). Usta-

²¹ Patrz: wstęp.

wa ta przyznaje studentom niepełnosprawnym (uczelni publicznych i niepublicznych) możliwość otrzymania wsparcia finansowego w ramach systemu pomocy materialnej oraz systemu kredytów studenckich:

- stypendium socjalnego,
- stypendium specjalnego dla osób niepełnosprawnych,
- stypendium za wyniki w nauce lub sporcie,
- stypendium ministra za osiągnięcia w nauce,
- stypendium ministra za wybitne osiągnięcia sportowe,
- stypendium na wyżywienie,
- stypendium mieszkaniowego,
- zapomogi.

Nowością w stosunku do poprzednich regulacji prawnych jest:

- Przyznanie możliwości ubiegania się o wsparcie finansowe przez studentów studiów niestacjonarnych.
- Wprowadzenie możliwości łączenia stypendium specjalnego dla osób niepełnosprawnych z innymi stypendiami.
- Rezygnacja z kryterium ponoszenia kosztów z tytułu niepełnosprawności przy ubieganiu się o stypendium specjalne. Stypendium to przyznawane jest wszystkim studentom posiadającym orzeczenie o niepełnosprawności niezależnie od ich sytuacji materialnej.
- Zwiększenie wsparcia dla niepełnosprawnych podejmujących naukę na różnych kierunkach studiów poprzez możliwość uzyskania stypendium specjalnego na każdym kierunku.

Na mocy nowej ustawy środki finansowe przyznane zostały również uczelniom publicznym kształcącym studentów niepełnosprawnych na „zadania związane z kształceniem i rehabilitacją leczniczą studentów niepełnosprawnych” (na podstawie art. 94 ust. 1 pkt 11 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym). Zapis ten, w opinii naszych rozmówców, jest bez wątpienia krokiem w dobrym kierunku. Jednocześnie zarzuca mu się jednak dyskryminację uczelni niepublicznych, które nie mogą liczyć na takie wsparcie oraz brak precyzji i odpowiednich wykładni, dokładnego określenia na co można przeznaczyć środki. W konsekwencji wiele uczelni, szczególnie tych, które do tej pory w ogóle nie zajmowały się kwestią niepełnosprawnych studentów (a jest ich zdecydowana większość, co szczegółowo omówione zostanie w kolejnym podrozdziale) nie umie sobie poradzić z nowym przepisem (co może prowadzić do nieracjonalnego wydatkowania przyznanych środków). Jako poparcie tej tezy niech posłuży ogłoszenie zamieszczone na stronie internetowej jednej z uczelni. Świadczy ono o zupełnej niemocy władz uczelni w tej kwestii.

Szanowni Studenci

W związku z przyznaniem naszej uczelni przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego dotacji w wysokości (...) zł na zadania związane z kształceniem i rehabilitacją leczniczą osób niepełnosprawnych (na podstawie art. 94 ust. 1 pkt 11 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym) zwracam się z uprzejmą prośbą o pisemne zgłaszanie do dziekanatu ewentualnych potrzeb w tym zakresie przez osoby niepełnosprawne, w terminie do 15.02.2008 r.

Prodziekan Wydziału Ekonomii i Zarządzania (...)

Zgodnie z obowiązującym prawem niepełnosprawny student może liczyć również na wsparcie z programów celowych finansowanych przez PFRON, które pozwalają na zakup sprzętu komputerowego i oprogramowania (programy: „Komputer dla Homera” „Pegaz”, obszar B), sfinansowanie tłumaczy migowych czy urządzenia wspomagającego słyszenie („Pitagoras”), zakup wózka inwalidzkiego („Pegaz”, obszar C), samochodu i oprzyrządowania umożliwiającego lub ułatwiającego poruszanie się („Pegaz”, obszar A) czy finansowanie kosztów studiowania, takich jak czesne, koszty zakwaterowania, pomocy dydaktycznych, dojazdu lub zajęć dodatkowych („Student”) (zob. np. Garbat, 2005 oraz strona PFRON www.pfron.org.pl).

Poważnym zaniedbaniem w zakresie zwiększania dostępności szkolnictwa wyższego dla osób niepełnosprawnych jest również marginalizacja tej problematyki w przyjętej strategii rozwoju Polski na lata 2007–2013 (Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013). Osoby niepełnosprawne w tym dokumencie uznane zostały za grupę szczególnie narażoną na wykluczenie społeczne. Jako metodę przeciwdziałania temu zjawisku tradycyjnie obrano przede wszystkim inwestycje w zatrudnienie, nie zaś pierwotną w stosunku do niego edukację niepełnosprawnych. W ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki zdecydowana większość działań dotyczy podnoszenia szans osób niepełnosprawnych na rynku pracy i na zatrudnienie, a niepełnosprawni studenci zostali prawie zignorowani jako beneficjenci. W celach programu wyodrębniono wprawdzie osobne działania skierowane do sektora szkolnictwa wyższego (Priorytet VI), koncentrują się one jednak przede wszystkim na zwiększeniu jego konkurencyjności. Możliwość uzyskania wsparcia na projekty mające na celu zwiększenie dostępności uczelni wyższych dla osób niepełnosprawnych ograniczono do jednego z kilkunastu typów projektów konkursowych wzmacniających potencjał dydaktyczny uczelni (patrz: tab. 9).

Tabela 9. Program Operacyjny Kapitał Ludzki

Poddziałanie 1.3.6 PFRON – projekty systemowe	<ul style="list-style-type: none"> • ekspertyzy, badania • ogólnopolskie projekty integracji społecznej i aktywizacji zawodowej • identyfikacja i promocja najlepszych rozwiązań w zakresie pomocy społecznej niepełnosprawnym • kampanie informacyjne skierowane do pracodawców
Poddziałanie 4.1.1 Wzmocnienie potencjału dydaktycznego uczelni – projekty konkursowe	<ul style="list-style-type: none"> • beneficjent: uczelnie • między innymi (wśród kilkunastu innych typów projektów): projekty skierowane do studentów niepełnosprawnych w celu umożliwienia im korzystania z pełnej oferty edukacyjnej
Poddziałanie 6.1.1 Wsparcie osób pozostających bez zatrudnienia na regionalnym rynku pracy	<ul style="list-style-type: none"> • programy skierowane do osób niepełnosprawnych pozostających bez pracy
Poddziałanie 7.1.1 Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji przez ośrodki pomocy społecznej – projekty systemowe	<ul style="list-style-type: none"> • osoby niepełnosprawne
Poddziałanie 7.1.2 Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji przez powiatowe centra pomocy rodzinie – projekty systemowe	<ul style="list-style-type: none"> • osoby niepełnosprawne
Poddziałanie 7.2.1 Aktywizacja zawodowa i społeczna osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – projekty konkursowe	<ul style="list-style-type: none"> • osoby niepełnosprawne
Poddziałanie 9.2 Podniesienie atrakcyjności i jakości szkolnictwa zawodowego	<ul style="list-style-type: none"> • wsparcie na doradztwo i opiekę pedagogiczno-psychologiczną dla uczniów wykazujących problemy w nauce lub z innych przyczyn zagrożonych przedwczesnym wypadnięciem z systemu szkolnictwa, np. osoby niepełnosprawne.

Źródło: http://www.mrr.gov.pl/NR/rdonlyres/D05580E5-C235-4BE2-83D0-9AFE1710D3E4/38399/POKL_zatwierdzony_7092007.pdf

4.5. Podsumowanie

Dążąc do zwiększenia dostępności szkolnictwa wyższego dla osób niepełnosprawnych należy stworzyć spójny system pomocy dla uczelni wyższych, wspierający je w realizacji tego zadania. Należy również popularyzować myślenie o osobach z ograniczeniem sprawności w kategoriach modelu interaktywnego.

Zgłaszane postulaty zmian w obowiązującym prawodawstwie:

- Nowelizacja Ustawy z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, polegająca na wprowadzeniu do niej zapisów o edukacji osób niepełnosprawnych na poziomie wyższym.
- Opracowanie spójnego, całościowego i jasnego systemu wsparcia finansowego uczelni wyższych, w tym również uczelni niepublicznych kształcących lub pragnących kształcić osoby niepełnosprawne (zwracano uwagę na paradoks wynikający z braku możliwości otrzymania wsparcia na dostosowanie przez uczelnie niekształące obecnie osób niepełnosprawnych, lecz chcące je do siebie zachęcić).
- Stworzenie programów celowych skierowanych do szkół wyższych (nie tylko jak obecnie – do indywidualnych studentów) i opracowanie ich w porozumieniu z uczelniami.
- Połączenie systemowego programu wsparcia dla uczelni otwierających się na potrzeby niepełnosprawnych z systemem wsparcia indywidualnego.
- Nałożenie na uczelnie obowiązku wyznaczania osoby odpowiedzialnej za sprawy niepełnosprawnych studentów oraz określenie jej zadań.
- Wspieranie akcji mających na celu podnoszenie świadomości konieczności większego otwarcia uczelni na osoby niepełnosprawne.

Postulowane zmiany w prawodawstwie powinny być spójne z innymi aktami prawnymi (na przykład z ustawą o szkolnictwie wyższym), dla uniknięcia bałaganu prawnego, który obecnie stanowi dodatkową barierę w integracji osób z ograniczeniami sprawności z resztą społeczeństwa. Jak pisze w konkluzji swojego artykułu Andrzej Barczyński (2006, s. 89–90): „Wieloletnie obserwacje oraz uczestniczenie w procesie konsultacyjnym upoważniają autora do stwierdzenia, że proces tworzenia i interpretacji zapisów prawnych dotyczących rehabilitacji, a w szczególności zawodowej, stanowi akademicki przykład zasad tworzenia złego prawa i zagrożeń dla rozwiązań systemowych w rehabilitacji zawodowej niepełnosprawnych”.

Stopień dostosowania uczelni wyższych do potrzeb osób z ograniczeniami sprawności

5.1. Wprowadzenie

Dla uczelni wyższych znaczący powinien być fakt (co podkreślano w trakcie zrealizowanych wywiadów jakościowych), iż co drugi niepełnosprawny student przy wyborze uczelni kieruje się tym, czy oferuje ona odpowiednie udogodnienia i wsparcie dla osób niepełnosprawnych. Internet jest dziś podstawowym narzędziem komunikowania się uczelni wyższych z obecnymi studentami, jest również doskonałym źródłem promocji uczelni „w oczach” przyszłych kandydatów na studia. Tymczasem, jak wykazała analiza stron internetowych, tylko nieliczne uczelnie zwracają się tą drogą do osób niepełnosprawnych (patrz: tab. 10).

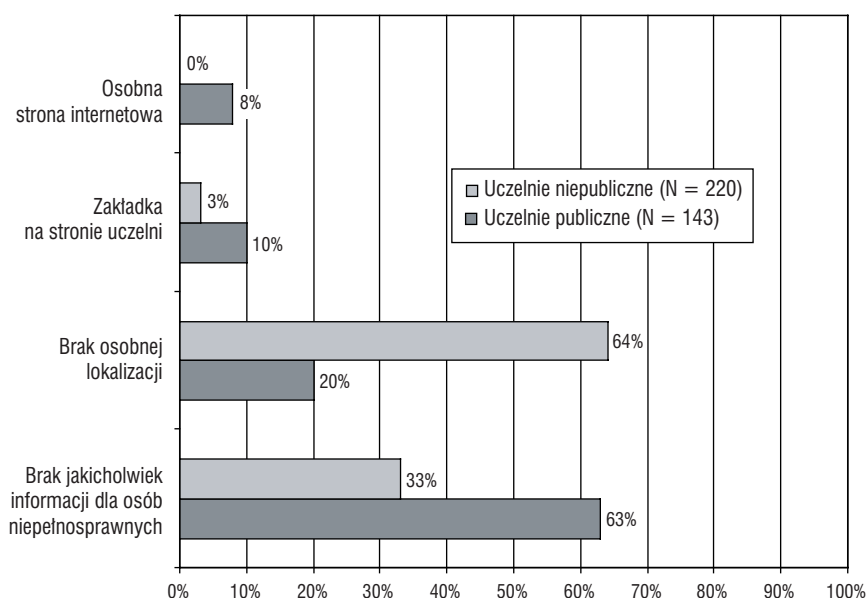
Tabela 10. Strona internetowa uczelni

Informacje zamieszczone na stronie internetowej uczelni	Uczelnie publiczne (N = 143)	Uczelnie niepubliczne (N = 220)
Brak informacji dla osób niepełnosprawnych	63%	33%
Zdawkowe/wyrywkowe informacje, ogłoszenia (stypendia)	18%	63%
Tylko informacje o istnieniu biura/pełnomocnika /stowarzyszenia ds. osób niepełnosprawnych	3%	1%
Tylko podstawowe informacje kontaktowe do osoby/jednostki zajmującej się na uczelni osobami niepełnosprawnymi	3%	0%
Szczegółowe informacje na temat funkcjonowania uczelni w zakresie pomocy osobom niepełnosprawnym, jej oferty oraz dodatkowe informacje (linki do innych stron, materiały dydaktyczne do pobrania itp.)	4%	0%
Szczegółowe informacje na temat funkcjonowania uczelni w zakresie pomocy osobom niepełnosprawnym	2%	0%

Źródło: Badania własne. Analiza stron internetowych uczelni

Niewielka ilość miejsca poświęconego problemowi niepełnosprawności jest bez wątpienia dobrym wskaźnikiem małego zainteresowania uczelni tą problematyką (patrz: rys. 11):

- 63% uczelni publicznych wyższych nie zamieszcza na swoich stronach internetowych żadnych informacji dla osób lub o osobach niepełnosprawnych.
- Uczelnie niepubliczne ograniczają się jedynie do podania zdawkowej informacji o możliwości uzyskania stypendium specjalnego (63%) lub też w ogóle nie zamieszcza żadnych informacji.
- Niespełna co piąta uczelnia publiczna (18%) i jedynie 3% uczelni niepublicznych zamieszcza informacje dla osób niepełnosprawnych w osobnej zakładce lub na osobnej podstronie.

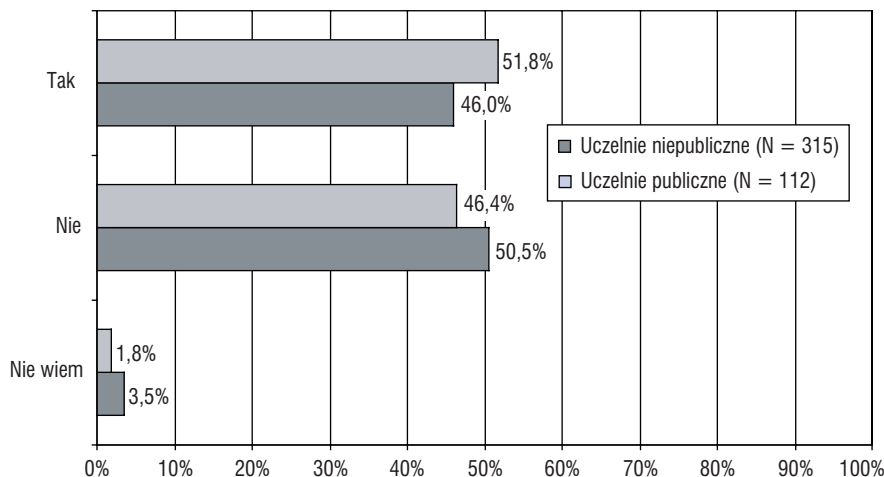

Rys. 11. Sposób zamieszczania informacji dla niepełnosprawnych studentów na stronie internetowej

Źródło: Badania własne. Analiza stron internetowych uczelni publicznych i niepublicznych

Uczelnie wyższe bardzo rzadko decydują się również na wyznaczenie specjalnej jednostki czy osoby odpowiedzialnej tylko za kwestie związane z niepełnosprawnymi studentami. Wprawdzie w ponad połowie uczelni publicznych (51,8%) oraz prawie połowie uczelni niepublicznych (46%) istnieje osoba wyznaczona do kontaktów z osobami niepełnosprawnymi (patrz: rys. 12), to jednak w większości przypadków łączy ona tę funkcję z innymi obowiązkami zawodowymi (patrz: tab. 11).

Wydaje się również, że zaangażowanie oraz dostępność tych osób w blisko połowie przypadków jest wątpliwe. Świadczą o tym ogromne trudności, jakie napo-

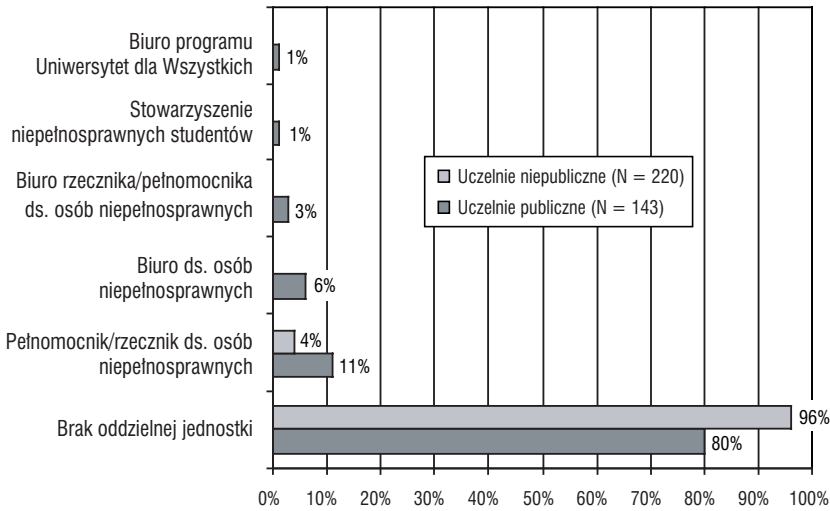
Rys. 12. Czy na uczelni istnieje pełnomocnik rektora lub inna osoba wyznaczona do kontaktu z niepełnosprawnymi kandydatami na studentów?

Źródło: Dostępność wyższych uczelni dla osób niepełnosprawnych. Fundacja Instytutu Rozwoju Regionalnego. Badanie telefoniczne

Tabela 11. Miejsce zgłoszenia się kandydata na studia

	Uczelnie niepubliczne (N = 315)	Uczelnie publiczne (N = 112)
Biuro rekrutacji, jak dla wszystkich	17,8%	14,3%
Prorektor/rektor/asystent rektora	14,3%	8,9%
Nie ma takiej osoby	13,7%	30,4%
Pełnomocnik rektora/biuro/centrum ds. osób niepełnosprawnych	3,8%	30,4%
Specjalny pracownik do tego wyznaczony (bez podania funkcji)	12,1%	5,4%
Dyrekcja wybranego kierunku studiów	9,8%	9,8%
Dziekanat/dziekan wybranego kierunku	10,5%	1,8%
Kanclerz/asystent kanclerza	10,2%	1,8%
Dział toku studiów/nauczania/kształcenia	0,6%	12,5%
Brak danych	3,5%	2,7%
Dyrektor ds. marketingu/dział promocji	1,6%	9,0%
Inne	1,0%	0,9%
Rzecznik studentów/osób niepełnosprawnych	0,6%	0,9%
Biuro karier	0,6%	

Źródło: Dostępność wyższych uczelni dla osób niepełnosprawnych. Fundacja Instytutu Rozwoju Regionalnego. Badanie telefoniczne

Rys. 13. Miejsca odpowiedzialne za sprawy osób niepełnosprawnych

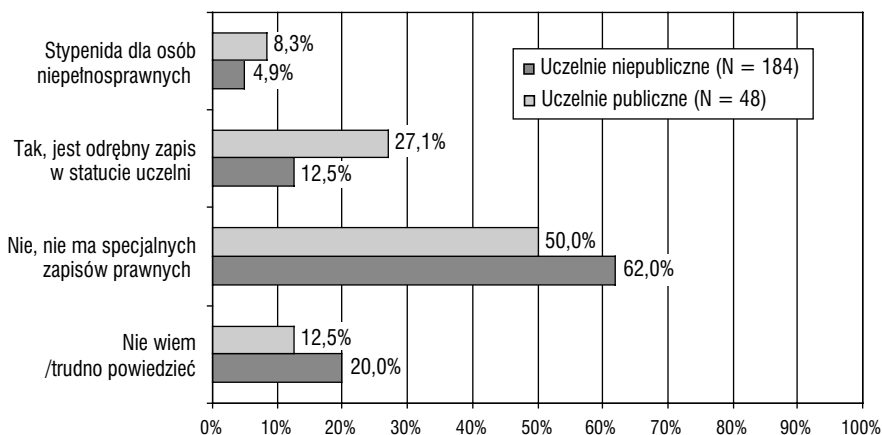
Źródło: Badania własne. Analiza stron internetowych uczelni publicznych i niepublicznych

tkali ankieterzy Instytutu Badań Społecznych i Marketingowych VRG Strategia realizujący badanie dla Fundacji Instytutu Rozwoju Regionalnego. W drugim etapie badawczym, po uzyskaniu od uczelni danych na temat osób wyznaczonych do kontaktów z osobami niepełnosprawnymi, podjęto próbę przeprowadzenia z nimi wywiadów. W 41% przypadków, pomimo trzykrotnych starań, nie udało się dodzwonić do wyznaczonych osób.

Na podstawie deklaracji przedstawicieli uczelni biorących udział w badaniu zrealizowanym przez Fundację Instytutu Rozwoju Regionalnego możemy szacować, iż jednostka wyodrębniona tylko do spraw związanych z osobami niepełnosprawnymi funkcjonuje w prawie co trzeciej uczelni publicznej (30,4%) i w niepełna 4% uczelni niepublicznych. I w tym przypadku rysują się jednak pewne wątpliwości. Z przeprowadzonej analizy stron internetowych (patrz: rys. 11) wynika, że jednostki takie działają tylko w 20% uczelni publicznych. Być może taka jednostka rzeczywiście istnieje, lecz uczelnia nie wspomina o niej na swojej stronie internetowej. Ale czy w takiej sytuacji może ona skutecznie nawiązywać kontakty z niepełnosprawnymi studentami i kandydatami na studia?

Najbardziej powszechną formą organizacji jednostki ds. osób niepełnosprawnych jest na uczelniach publicznych i niepublicznych powoływanie samodzielnie stanowiska pełnomocnika ds. osób niepełnosprawnych (15%). Bardziej rozwiniętą formę działalności na rzecz osób niepełnosprawnych, czyli biuro ds. osób niepełnosprawnych, obserwujemy w 6% uczelni, wyłącznie publicznych, patrz: rys. 13.

Na relatywnie małe zainteresowanie uczelni niepełnosprawnymi wskazuje również brak wewnętrznych przepisów regulujących tę problematykę. Do posia-

Rys. 14. Czy na uczelni istnieją wewnętrzne przepisy prawne regulujące sytuację osób niepełnosprawnych?

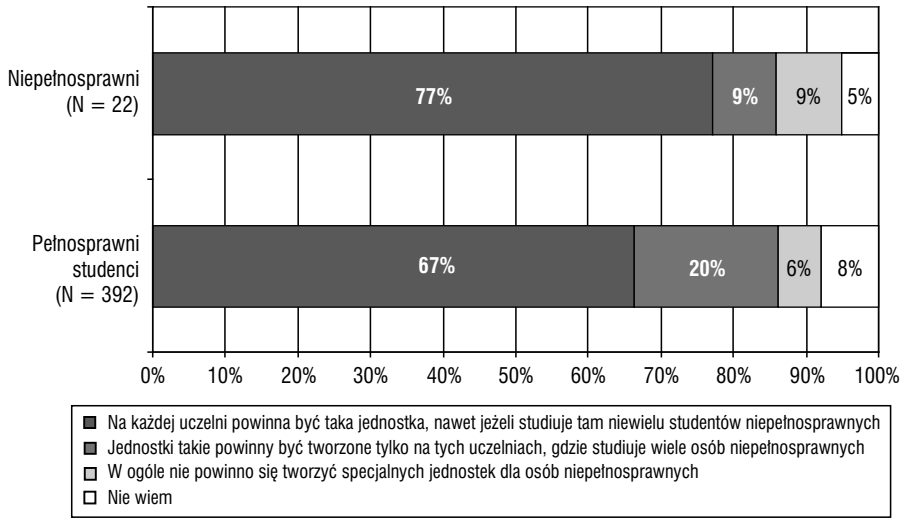
Źródło: Dostępność wyższych uczelni dla osób niepełnosprawnych. Fundacja Instytutu Rozwoju Regionalnego. Badanie telefoniczne

dania w statucie odrębnych zapisów dotyczących osób niepełnosprawnych przyznaje się nieco ponad co czwarta uczelnia publiczna (27,5%) oraz 12,5% uczelnie niepublicznych (patrz: rys. 14).

Kwestia wprowadzenia odpowiednich dostosowań i ułatwień dla osób z ograniczeniami sprawności jest oczywista dla studentów zarówno pełnosprawnych, jak i niepełnosprawnych. Świadczą o tym wyniki badania internetowego zrealizowanego wśród studentów SWPS:

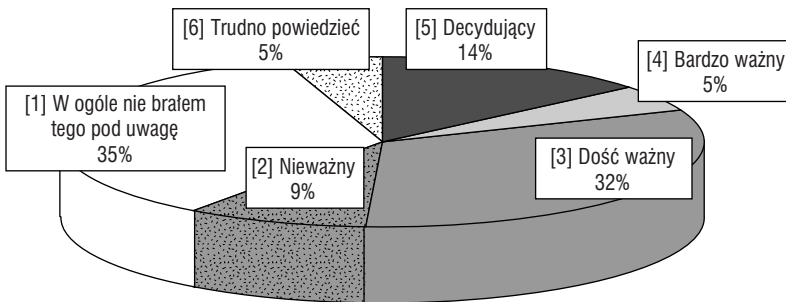
- 72% niepełnosprawnych i 67% pełnosprawnych studentów uważa, iż uczelnie powinny finansować działalność biur lub pełnomocników ds. osób niepełnosprawnych (patrz: rys. 15),
- 66% niepełnosprawnych studentów deklaruje, że chciałoby korzystać z pomocy takiego biura lub pełnomocnika ds. osób niepełnosprawnych (patrz: rys. 16).

Niezależnie od opisanych powyżej ogólnych uwarunkowań dostępności szkolnictwa wyższego dla osób niepełnosprawnych, największą rolę w tej kwestii odgrywają same uczelnie, które potrafią skutecznie zachęcić lub też w szybkim czasie zniechęcić do siebie niepełnosprawnych studentów (szczególnie z dużym stopniem ograniczenia sprawności, potrzebujących rzeczywistego wsparcia w nauce). Za wnioskiem tym z jednej strony przemawiają preferencje studentów z wyraźnym ograniczeniem sprawności (osoby niewidome częściej wybierają lepiej przygotowane pod kątem ich potrzeb uniwersytety, zaś osoby z niepełnosprawnością ruchową częściej decydują się na uczelnie niepubliczne zlokalizowane w nowych budynkach, pozbawionych barier architektonicznych), z drugiej natomiast – dane dotyczące udziału studentów niepełnosprawnych w liczbie wszystkich studentów. Niepełnosprawni częściej wybierają te uczelnie, które realizują skierowane do nich programy pomocy. Najwyższym wskaźnikiem udziału

Rys. 15. Jak Pan(i) uważa, czy uczelnie wyższe powinny tworzyć i finansować działalność biur lub pełnomocników ds. osób niepełnosprawnych?

Źródło: Badania własne, internetowe. Niepełnosprawni i pełnosprawni studenci SWPS

Rys. 16. Czy przy wyborze uczelni kierował(a) się Pan(i) dostępnością oraz „przyjaznością” uczelni dla osób niepełnosprawnych? Jak ważny był dla Pana(i) ten aspekt?

Źródło: Badania własne, internetowe 22 niepełnosprawnych studentów SWPS

łu niepełnosprawnych studentów wśród ogółu pochwalić się może Akademia Podlaska (2,2% przy 1,0% udziale na poziomie całego kraju), która jako pierwsza w Polsce w 1994 r. powołała specjalną jednostkę mającą na celu działanie na rzecz osób niepełnosprawnych – Centrum Kształcenia i Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Na podstawie zrealizowanych wywiadów z niepełnosprawnymi studentami, jak i osobami odpowiedzialnymi na uczelniach za ich wsparcie wyróżnić możemy:

Trzy najważniejsze czynniki decydujące o stopniu dostępności uczelni dla osób niepełnosprawnych:

- I. Zainteresowanie uczelni osobami niepełnosprawnymi, przejawiające się przede wszystkim powołaniem samodzielnych jednostek lub pracowników odpowiedzialnych za tę problematykę, jak i przyjęciem odpowiednich rozporządzeń regulujących prawa niepełnosprawnych studentów.
- II. Działania uczelni na rzecz likwidacji barier utrudniających niepełnosprawnym dostęp do wiedzy.
- III. Nastawienie i podejście władz uczelni, kadry dydaktycznej oraz innych studentów do osób niepełnosprawnych.

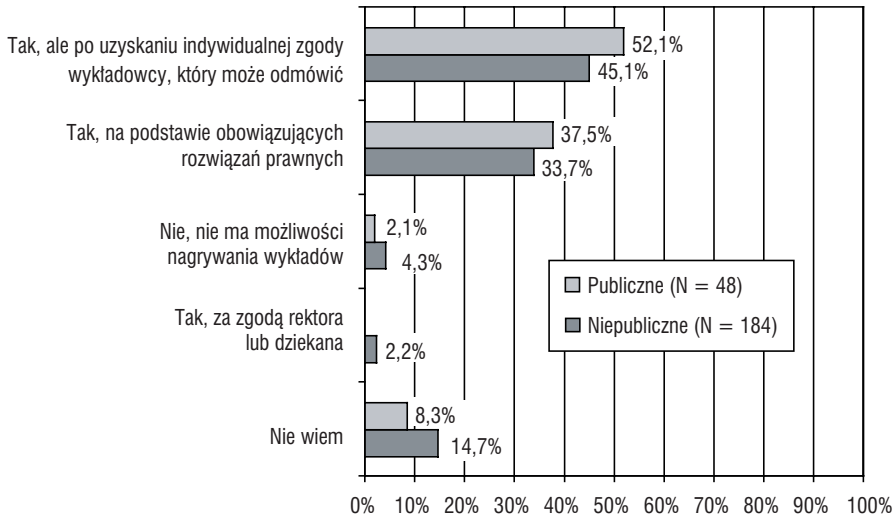
Jak pokazują statystyki, definiowana w ten sposób dostępność polskich uczelni dla osób niepełnosprawnych jest bardzo mała. Choć ostatnie lata przyniosły wiele pozytywnych działań w tym zakresie (choćaby akcja „Uniwersytet dla Wszystkich”²²), stanowczo należy stwierdzić, że zdecydowana większość polskich uczelni nie robi nic lub robi niewiele, aby zachęcić do studiowania osoby niepełnosprawne. Poniżej przedstawimy główne wnioski płynące ze zrealizowanych badań jakościowych, analizy stron internetowych oraz badań Fundacji Instytutu Rozwoju Regionalnego²³ w zakresie dostępności uczelni wyższych dla osób niepełnosprawnych.

5.2. Działania uczelni na rzecz likwidacji barier utrudniających niepełnosprawnym dostęp do wiedzy

Dostępność uczelni dla osób niepełnosprawnych można przede wszystkim ocenić na podstawie zakresu możliwości korzystania z oferty edukacyjnej przez osoby z najpoważniejszymi ograniczeniami sprawności. Dostępność ta nie sprowadza się jedynie do wybudowania podjazdów dla wózków inwalidzkich, choć to wydaje się najtańsze i najbardziej skuteczne, jeśli chodzi o poprawę jakości studiowania niepełnosprawnych (Tytyk, 2006). Mają oni do pokonania także inne bariery: systemowe, prawne, proceduralne oraz psychologiczne.

²² Program *Uniwersytet dla Wszystkich*: realizowany w latach 1999–2003 na mocy porozumienia między Uniwersytetem Warszawskim a Państwowym Funduszem Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych oraz we współpracy z Ministerstwem Edukacji Narodowej i Sportu, władzami m.st. Warszawa i innymi organizacjami. Do programu *Uniwersytet dla Wszystkich* dołączyły inne polskie uniwersytety, które w roku 2004 zawiązały *Porozumienie Uniwersytety dla Wszystkich*: Katolicki Uniwersytet Lubelski, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Kardynała S. Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.

²³ 1. *Dostępność wyższych uczelni dla osób niepełnosprawnych*. Fundacja Instytutu Rozwoju Regionalnego. Kraków, 2007. 2. *Niewidomi i słabowidzący studenci uczelni wyższych w roku akademickim 2005 i 2006*. Fundacja Instytutu Rozwoju Regionalnego. Kraków, 2007.

Rys. 17. Czy niepełnosprawny student miałby prawo nagrywania wszystkich wykładów?

Źródło: Dostępność wyższych uczelni dla osób niepełnosprawnych. Fundacja Instytutu Rozwoju Regionalnego. Badanie telefoniczne

Z badań zrealizowanych w ramach projektu *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*, jak i badań Fundacji Instytutu Rozwoju Regionalnego wyłania się obraz wielu utrudnień wymagających dostosowania uczelni do potrzeb niepełnosprawnych. Liczne bariery natury technicznej utrudniają niepełnosprawnym zdobywanie wiedzy i silnie uzależniają ich funkcjonowanie w środowisku akademickim od czynnika ludzkiego – nastawienia władz uczelni, kadry dydaktycznej oraz innych studentów. Najbardziej widocznym tego przykładem jest brak regulacji prawnych co do możliwości nagrywania wykładów (patrz: rys. 17).

Dla ogromnej większości niepełnosprawnych (niewidomych, niedosłyszących, osób mających niedowład kończyn górnych czy trudności z koncentracją) jest to jedyna możliwość utrwalenia wiedzy przekazywanej na wykładach. Tymczasem zdecydowana większość uczelni uzależnia zgodę na posługiwanie się dyktafonem od dobrej woli wykładowcy lub dziekana.

Badania Fundacji Instytutu Rozwoju Regionalnego wskazują również na niedostosowanie zdecydowanej większości uczelni do potrzeb osób niewidomych (patrz: tab. 12). Aż 38% uczelni niepublicznych i ponad jedna trzecia uczelni publicznych (34%) przyznaje, że nie dysponuje żadnymi udogodnieniami dla studentów niewidomych. W ponad 40% niewidomi mogą korzystać z materiałów bieżących dostępnych w postaci elektronicznej, o ile takie istnieją, bowiem indywidualnie przygotowuje się je tylko na niektórych uczelniach. Profesjonalnym sprzętem dla osób niewidomych, to jest udźwiękowionymi komputerami lub urządzeniami pozwalającymi na przetwarzanie materiałów drukowanych na

Tabela 12. Rozwiązania techniczne i organizacyjne dla niewidomych i słabowidzących

Rozwiązania techniczne i organizacyjne	Uczelnie niepubliczne (N = 184)	Uczelnie publiczne (N = 48)
Materiały bieżące dostępne w postaci elektronicznej	47,3%	44,7%
Nie ma żadnych wspomagających rozwiązań technicznych	38,5%	34,0%
Udźwiękowiony komputer lub komputery	22,5%	34,0%
Wyposażenie biblioteki w urządzenia pozwalające na przetwarzanie materiałów drukowanych do postaci elektronicznej	20,9%	31,9%
Asystent dla osoby niepełnosprawnej	11,0%	23,4%
Materiały przygotowywane indywidualnie	0,5%	2,1%
Windy z sygnałem	0,0%	2,1%
Nie wiem/trudno powiedzieć	2,7%	2,1%

Źródło: Dostępność wyższych uczelni dla osób niepełnosprawnych. Fundacja Instytutu Rozwoju Regionalnego. Badanie telefoniczne

formę dźwiękową, dysponuje średnio co trzecia uczelnia publiczna i co piąta uczelnia niepubliczna. W wielu przypadkach są to pojedyncze urzędy, dostępne tylko na określonych wydziałach.

Wydaje się, że dobrą podstawą oceny dostosowania uczelni do potrzeb osób niepełnosprawnych mogą być również informacje o udogodnieniach zamieszczane przez uczelnie na stronach internetowych (patrz: tab. 13). Nawet przyjmując, że wyłaniający się na ich podstawie obraz jest niepełny, to wnioski płynące z tej analizy są dość pesymistyczne. Polskie uczelnie bardzo rzadko inwestują w specjalistyczne formy pomocy dla niepełnosprawnych studentów (takie jak: urządzenia wspomagające słyszenie lub widzenie, tworzenie cyfrowych bibliotek oraz lektoratów z języków obcych czy alternatywne formy zajęć sportowych przeznaczone dla niepełnosprawnych lub specjalistyczne wsparcie psychologiczne). Ograniczają się raczej do najbardziej oczywistych (na przykład likwidacja barier architektonicznych), niespecyficznych (na przykład prawo do indywidualnego toku nauczania) lub najmniej kosztownych form dostosowań (na przykład możliwość zdawania egzaminów i zaliczeń w formach alternatywnych).

Tabela 13. Informacje o udogodnieniach dla osób niepełnosprawnych

Udogodnienia zamieszczone na stronie internetowej uczelni	Uczelnie publiczne (N = 143)	Uczelnie niepubliczne (N = 220)
Stypendia specjalne	33%	66%
Udogodnienia architektoniczne	11%	9%
Egzaminy kwalifikacyjne dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych	9%	1%
Możliwość indywidualnego toku nauczania	6%	3%
Pośrednictwo pracy dla osób niepełnosprawnych	6%	2%
Egzaminy wewnętrzne i zaliczenia dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych	5%	2%
Stanowiska komputerowe dla osób niewidzących	6%	1%
Pomoc w ubieganiu się o wsparcie z insytucji/programów pomocowych	6%	1%
Szkolenia/warsztaty dla niepełnosprawnych	6%	1%
Miejsca w akademikach dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych	6%	0%
Materiały dydaktyczne w formach alternatywnych (audio, brajl, czarnodruk o zmienionej wielkości czcionki, grafika dotykowa)	5%	0%
Biblioteka cyfrowa (audio i tekst)	5%	0%
Zestawy przenośnych odbiorników i nadajników FM (do wypożyczenia)	5%	0%
Doradztwo w zakresie doboru kierunku studiów	3%	1%
Pomoc tłumaczy migowych	3%	0%
Pomoc psychologiczna/dyżury psychologa	3%	0%
Pomoc medyczna/rehabilitacyjna	3%	0%
Zajęcia sportowe/rehabilitacyjne dla osób niepełnosprawnych	3%	0%
Bazy nadawcze FM w salach wykładowych wspomagające słyszenie	3%	0%
Pomoc w tworzeniu i uzyskaniu notatek dla osób niedosłyszących (bezpłatne kserowanie, pomoc w znajdowaniu osób sporządzających notatki)	2%	0%
Asystenci transportowi ułatwiający poruszanie się po uczelni	2%	0%
Lektoraty z języka angielskiego dla osób niewidomych	2%	0%
Transport/dowóz	1%	0%
Lektoraty z języka angielskiego dla osób głuchych i niedosłyszących	1%	0%
Możliwość zajęć eksternistycznych	1%	0%
Pomoc psychiatry/dyżury psychiatry	1%	0%

Źródło: Dostępność wyższych uczelni dla osób niepełnosprawnych. Fundacja Instytutu Rozwoju Regionalnego. Badanie telefoniczne

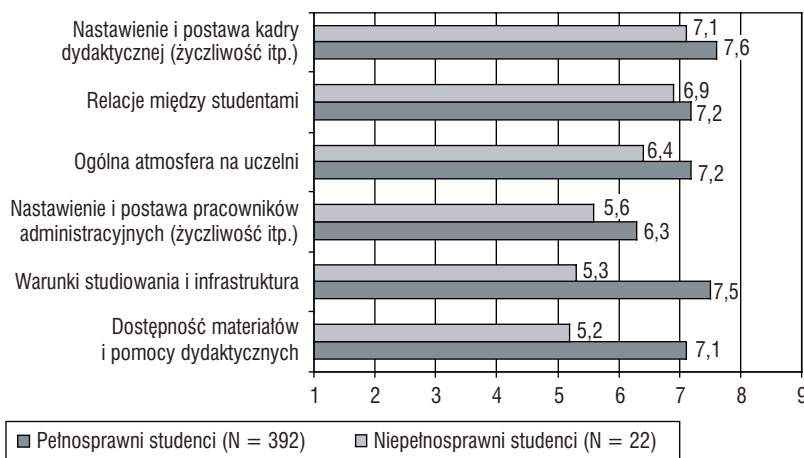
5.3. Nastawienie i podejście władz uczelni, kadry dydaktycznej oraz innych studentów do osób niepełnosprawnych

Warunkiem koniecznym dla skutecznego prowadzenia działań na rzecz zwiększania dostępności uczelni wyższych dla osób niepełnosprawnych jest postawa władz uczelni. Bez świadomości wagi problemu, dobrych chęci i decyzji o charakterze finansowym ze strony kierownictwa uczelni nie są możliwe jakiegokolwiek zmiany w tym zakresie. Natomiast o indywidualnym losie niepełnosprawnych studentów, szczególnie w sytuacji braku sformalizowanych form wsparcia, decyduje przede wszystkim nastawienie kadry pedagogicznej oraz innych studentów.

Doświadczenia studentów niepełnosprawnych są w tej kwestii bardzo różne. Niepełnosprawni respondenci w badaniach jakościowych zgodnie podkreślali, że postawy pracowników naukowych oraz innych studentów są kwestią bardzo indywidualną i zależą od cech osobowościowych i posiadanego doświadczenia w kontaktach z osobami niepełnosprawnymi – zależą *po prostu od tego, jakim jest się człowiekiem*.

Nasi rozmówcy niejednokrotnie zwracali uwagę na ogromną pomoc i wsparcie, jakie otrzymują od niektórych wykładowców czy też innych studentów (patrz: rys. 18).

Wspominali przede wszystkim o częstych przypadkach bezinteresownej życzliwości (na przykład asystowaniu w poruszaniu się na uczelni, udostępnianiu notatek, pomocy udzielanej przy załatwianiu codziennych spraw, korzysta-

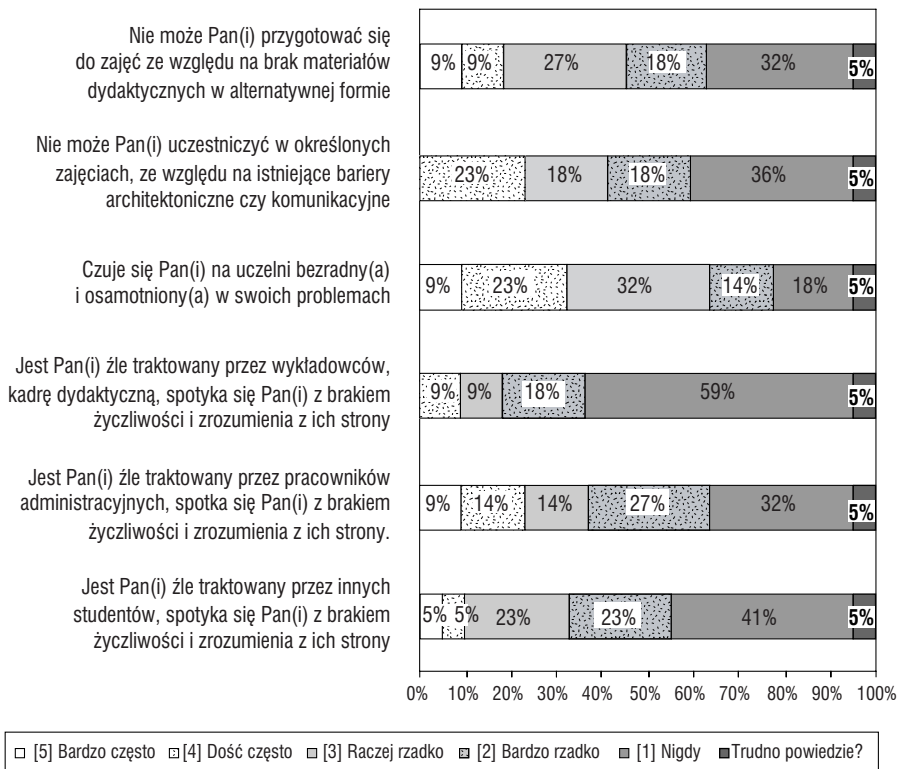

Rys. 18. Jak ocenia Pan(i) swoją uczelnię pod względem następujących aspektów? SKALA: 1 – bardzo źle, 9 – bardzo dobrze

Źródło: Badanie własne, internetowe, studenci SWPS

niu z biblioteki itp.) oraz poświęceniu przez wykładowców dodatkowego czasu (na przygotowanie egzaminu w innej formie, wytłumaczenie niezrozumiałego materiału czy przygotowanie materiałów dydaktycznych w formie elektronicznej). Nie bez znaczenia jest również wsparcie o charakterze psychologicznym, jakie niepełnosprawni studenci otrzymać mogą od swoich kolegów czy wykładowców w chwilach zwątpienia we własne siły i umiejętności. Nasi rozmówcy podkreślali, iż kierowane do nich słowa otuchy i zachęty wielokrotnie powstrzymały ich przed porzuceniem studiów.

Przypadki złego traktowania niepełnosprawnych studentów zdarzają się dużo rzadziej (patrz: rys. 19). Mają one jednak dużą siłę oddziaływania, pozostawiając po sobie trwałe ślady, budzą dużo emocji. Niemal każdy z naszych rozmówców miał takie negatywne doświadczenia na uczelni. Głuchoniema studentka opowiadała, jak została odrzucona na jednej z uczelni. Powiedziano jej, że „nie ma czego tu szukać, nikt dla niej nie będzie robił sobie kłopotu”. Studentce mającej problemy z koncentracją oświadczone wprost, iż jest „za głupia”, żeby opanować wymagany materiał. Jeden z wykładowców nie chciał przenieść zajęć do sali na parterze, mimo takiej możliwości, tłumacząc studentowi, że z *tamtej jest ładniejszy*

Rys. 19. Jak często, jeżeli w ogóle, zdarzają się Panu(i) następujące sytuacje na uczelni?

Źródło: Badanie własne, internetowe, 22 niepełnosprawnych studentów SWPS

widok. Student niesłyszący wspominał o problemach z wykładowcą, który uparł się, że nie będzie wpinał w marynarkę mikrofonu, bo jest mu z tym niewygodnie, inny wykładowca udawał osobie niedowidzącej, że „wszystko dobrze widzi, tylko udaje”. Podobnych przykładów można podać znacznie więcej.

Podsumowując, w wypowiedziach niepełnosprawnych studentów na temat ich relacji ze środowiskiem uczelnianym przeważają opinie pozytywne, choć nie brak wśród nich przykładów negatywnych zachowań kadry akademickiej czy innych studentów. Dobrej generalizacji obserwacji wyniesionych z badań jakościowych dostarczają wyniki badania ankietowego zrealizowanego wśród studentów SWPS. Niepełnosprawni studenci tej uczelni raczej pozytywnie oceniają nastawienie kadry dydaktycznej, relacje między studentami oraz ogólną atmosferę na uczelni. Niemniej, co czwarty skarży się na złe traktowanie przez pracowników administracyjnych, a co dziesiąty przez studentów lub kadre dydaktyczną.

Wyłaniający się z przeprowadzonej analizy obraz dostosowania polskich uczelni do potrzeb osób niepełnosprawnych nie napawa optymizmem. Pomimo wielu korzystnych zmian w ostatnich latach, wciąż zdecydowana większość uczelni nie wykazuje zainteresowania niepełnosprawnymi; ani swoimi studentami, ani potencjalnymi kandydatami na studentów. Tylko niewielki odsetek uczelni podejmuje konkretne działania mające na celu wyrównanie warunków nauki dla studentów pełnosprawnych i niepełnosprawnych. Sytuację ratuje jedynie bardzo pozytywne i w większości przypadków wspierające nastawienie kadry pedagogicznej i innych studentów. Wobec braku formalnych rozwiązań często decyduje ono o „być czy też nie być” osoby niepełnosprawnej na uczelni.

Dodatkowo ogólny obraz sytuacji pogarsza fakt, że część działań podejmowanych przez niektóre uczelnie ma charakter pozorny. Dotyczy to przede wszystkim tzw. udogodnień architektonicznych oraz funkcjonowania stanowiska pełnomocnika ds. osób niepełnosprawnych.

Zdarza się, że funkcja pełnomocnika powierzana jest osobie bez żadnego przygotowania do pracy z niepełnosprawnymi lub też za jej powołaniem nie idą żadne działania. Pełnomocnicy często pełnią swoje zadania społecznie, bez żadnego wynagrodzenia, nie mają wyznaczonego biura, telefonu i komputera. Przyjmują interesantów przez godzinę w tygodniu, w bliżej niewiadomym dla większości niepełnosprawnych studentów miejscu. Trudno się dziwić, że skuteczność ich działań jest bardzo ograniczona. W konsekwencji uczelnia zamiast spełniać oczekiwania niepełnosprawnych, zniechęca ich do siebie.

Pozorowanym działaniem uczelni jest również często likwidacja barier architektonicznych nie służąca w rezultacie niepełnosprawnym. Przykładem takich działań jest wybudowanie nowoczesnej toalety dla niepełnosprawnych, a następnie zamiana jej na magazyn dla sprzętaczek lub też zamykanie innej na klucz, którego pilnował portier przebywający w innym budynku. Jedna z uczelni zainwestowała duże środki w wybudowanie podjazdu dla osób niepełnosprawnych, by następnie zamknąć prowadzące do niego drzwi na klucz i powierzyć go osobie pracującej w budynku na drugim piętrze. Natomiast studentowi niepełnosprawnemu odmówiono uruchomienia dźwigu (nowo wybudowanego), ponieważ był on jedyną osobą na uczelni, która chciała z niego korzystać!

Poniżej przedstawiamy informacje zamieszczone na stronie internetowej jednego z uniwersytetów, będące dobrym przykładem, w jaki sposób, zamiast zachęcić, można zniechęcić niepełnosprawnych studentów.

Budynek rektoratu Uniwersytetu XXX podlega konserwatorowi zabytków. Do środka prowadzą duże schody, nie ma podjazdów.

Istnieje możliwość, aby osobie poruszającej się na wózku lub z innych przyczyn niemogącej pokonać tej bariery pomóc w następujący sposób: panie z portierni mogą zejść na dół przed budynek i po rozmowie ze studentem przekazać jego sprawę do odpowiedniego działu (wezwać jego pracownika, przekazać pismo do złożenia itp.).

Trwają starania, aby podjazd mógł zostać położony od tylnego wejścia do budynku rektoratu.

Studenci Uniwersytetu XXX są odpowiedzialni za zwrócenie się o pomoc w przypadku trudności spowodowanych ich niepełnosprawnością lub stanem zdrowia oraz za ich nazwanie [!] i określenie oczekiwanej pomocy. Mogą z niej skorzystać wszyscy studenci, którzy ze względu na niepełną sprawność lub stan zdrowia nie są w stanie wypełniać obowiązków studenta w standardowym trybie.

Student zgłaszający się po pomoc pełnomocnika jest zobowiązany do:

- reprezentowania samego siebie,
- wyrażania pisemnie swoich potrzeb,
- aktualizacji danych kontaktowych,
- aktualizacji dokumentacji medycznej w przypadku gdy:
 - stan zdrowia uległ zmianie,
 - przedstawiona dokumentacja uległa przedawnieniu,
 - stan zdrowia jest niestabilny,
- zgłaszania potrzeb z odpowiednim wyprzedzeniem czasowym lub w miarę możliwości jak najwcześniej po zaistnieniu problemu.

Student ma prawo do:

- wglądu w pozostawione w biurze dokumenty
- wglądu we wszystkie dokumenty wysyłane przez biuro w jego sprawie,
- zapewnienia pełnej poufności informacjom powierzonym pracownikom biura,
- proponowania rozwiązań wprowadzanych przez biuro w jego sprawie.

Osoby ubiegające się o pomoc pełnomocnika zobowiązane są do wypełnienia kwestionariusza rejestracyjnego (informacja: [ściągnij tutaj](#)) oraz przedstawienia: orzeczenia o niepełnosprawności (jeśli jest w posiadaniu) i dokumentacji medycznej potwierdzającej aktualny stan zdrowia.

5.4. Podsumowanie

Ostatnie lata przyniosły ogromny (blisko 25-krotny) wzrost liczby niepełnosprawnych na wyższych uczelniach. Wydaje się, że czynnikiem w największym stopniu determinującym ten proces był, z jednej strony, obserwowany w całym społeczeństwie wzrost znaczenia wiedzy i wykształcenia, z drugiej zaś, systematycznie postępujące przemiany społeczne w postrzeganiu osób niepełnosprawnych oraz wynikający z nich wzrost postaw proaktywnych w samym środowisku niepełnosprawnych. Trudno nie oprzeć się wrażeniu, że te zmiany, zachodzące w pewnym sensie spontanicznie, nie zostały w dostatecznym stopniu wsparte przez odpowiednie rozwiązania instytucjonalne i legislacyjne. Nowe zapisy dotyczące niepełnosprawnych w ustawie o szkolnictwie wyższym oraz obserwowana od jakiegoś czasu aktywność (często chaotyczna) uczelni wyższych w tym zakresie są raczej odpowiedzią na nowo zaistniałą sytuację niż czynnikiem sprawczym. W Polsce wciąż możemy mówić o „niepełnosprawnym studiowaniu niepełnosprawnych” (Pawłowski, 2003). Tymczasem, jak pokazuje praktyka krajów o największym odsetku niepełnosprawnych studentów, działania na rzecz aktywizacji osób niepełnosprawnych powinny mieć wymiar całościowy, systemowy.

Stworzenie holistycznego modelu aktywizacji osób niepełnosprawnych w Polsce wiąże się z:

- przedefiniowaniem na poziomie legislacyjnym roli niepełnosprawnych w społeczeństwie w duchu interaktywnego modelu niepełnosprawności,
- położeniem większego nacisku na edukację, w tym na poziomie wyższym, osób niepełnosprawnych w podstawowych aktach prawnych regulujących sytuację tej grupy,
- przedefiniowaniem założeń szkolnictwa podstawowego i ponadpodstawowego dla osób niepełnosprawnych w kierunku kształcenia integracyjnego zamiast specjalnego,
- uświadomieniem uczelniom wyższym ich roli w procesie kształcenia niepełnosprawnych oraz nałożeniem na nie adekwatnych obowiązków i praw w tym zakresie.

Ignorowanie na dłuższą metę powyższych postulatów zgłaszanych przez środowisko osób niepełnosprawnych utrwałać będzie społeczną izolację tej największej w kraju mniejszości. Przyczyni się również do trwałego zapóźnienia Polski w stosunku do innych krajów Unii Europejskiej.

Mity i fakty na temat niepełnosprawnych studentów

Brak wiedzy i funkcjonujące stereotypy tworzą nieprawdziwy obraz niepełnosprawnych, są podstawą obaw i lęków dotyczących nawiązywania relacji z tą grupą bądź prowadzą nawet do niechęci i wrogości. Zmiana sposobu myślenia o niepełnosprawnych studentach jest podstawą wszelkich działań w stosunku do tej grupy osób. Poniżej przedstawiamy najczęstsze błędne założenia na temat oczekiwań i postaw niepełnosprawnych studentów, wraz z ich sprostowaniem.

MIT 1: Niepełnosprawni są inni i wymagają specjalnego traktowania.

Nieprawda!

To tacy sami ludzie jak osoby pełnosprawne. Jedni są pracowici, inni leniwi, jedni sympatyczni, inni wredni, jedni uczynni, drudzy zawistni. Niepełnosprawność jest cechą wtórną i nie może przesłaniać człowieka. Nie ma powodów, by w relacjach międzyludzkich inaczej traktować pełnosprawnych i niepełnosprawnych studentów. Specjalne traktowanie może się odnosić tylko do obszarów wprost związanych z samą niepełnosprawnością, czyli danym typem ograniczenia.

FAKT 1

Niepełnosprawni studenci to zwykli ludzie, tacy sami jak pełnosprawni studenci. Specjalnego traktowania wymaga tylko ta sfera, która wprost wiąże się z ograniczeniami sprawności.

MIT 2: Jeżeli studenci niepełnosprawni sami nie zgłaszają problemu, to znaczy, że on nie istnieje.

Nieprawda!

Bezczynność wielu uczelni wobec problemu niepełnosprawności najczęściej wynika z braku wiedzy o jego istnieniu. Władze uczelni zakładają, że jeżeli dzieje się cokolwiek złego, to wcześniej czy później dowiedzą się o tym od samych zainteresowanych. W przypadku studentów pełnosprawnych reguła ta zazwyczaj się sprawdza, w przypadku niepełnosprawnych, niestety, nie zawsze. Osoby niepełnosprawne bardzo często nie są świadome swoich podstawowych praw, obniżając swoje oczekiwania zadowolają się tym, co zostanie im „dane”. Często traktują sam fakt dostania się na studia jako swego rodzaju dar od losu, nie myśląc nawet o tym, że mogą mieć dodatkowe wymagania. Niektórzy nie chcąc swoimi problemami zaprzętać głowy innym i sprawiać kłopotu, wolą sami pokonywać trudności niż prosić o pomoc.

FAKT 2

Niepełnosprawni studenci borykają się z wieloma problemami. Mówią o nich jednak tylko wtedy, gdy naprawdę chce się ich słuchać i chce się im pomóc.

MIT 3: Niepełnosprawny, który dostanie się na studia, jest na tyle sprawny, aby dalej poradzić sobie samemu.

Nieprawda!

Środowisko uczelniane i warunki nauki akademickiej stawiają przed niepełnosprawnymi zupełnie nowe wyzwania, niepodobne do ich dotychczasowych doświadczeń. Najczęściej tylko osoby z lekkim stopniem niepełnosprawności mogą sprostać codziennym wymaganiom uczelni bez dodatkowego wsparcia.

FAKT 3

Ze studiami nie radzi sobie wiele osób pełnosprawnych. Tym bardziej trudności mogą mieć studenci niepełnosprawni.

MIT 4: Pomoc i wsparcie udzielane studentom niepełnosprawnym oznacza uprzywilejowanie ich pozycji wobec studentów pełnosprawnych.

Nieprawda!

Jest wręcz odwrotnie. Umywanie rąk i nicnierobienie oznacza jawną dyskryminację niepełnosprawnych studentów. Nie mają oni na przykład takiego samego dostępu jak pełnosprawni do treści pisanych (niewidomi), do treści mówionych (niesłyszący) czy do sal wykładowych na piętrze (niechodzący). Działania mające na celu zmianę takiego stanu rzeczy powinny być obowiązkiem każdej uczelni, wynikającym z praw obywatelskich gwarantowanych przez Konstytucję RP. Muszą one być, oczywiście, prowadzone w sposób racjonalny, zgodnie z zasadami opisanymi w dalszej części tego rozdziału.

FAKT 4

Większość polskich uczelni jest niedostępna dla osób niepełnosprawnych. Jest to sprzeczne z Konstytucją RP, gwarantującą wszystkim obywatelom równy dostęp do wiedzy.

MIT 5: Studenci niepełnosprawni nie oczekują żadnych działań ze strony uczelni, bo odbierają je jako przejaw dyskryminacji i próbę zamknięcia ich w swego rodzaju getcie.

Są oczywiście osoby niepełnosprawne (szczególnie tuż po nabyciu niepełnosprawności), które wbrew sobie i wszystkim zaprzeczają swoim ograniczeniom i próbują udowodnić, że potrafią więcej niż pełnosprawni. Zdecydowana większość studentów niepełnosprawnych akceptuje swoje ograniczenia i jest otwarta na pomoc i wsparcie.

FAKT 5

Studenci niepełnosprawni z satysfakcją powitają wszelkie inicjatywy mające na celu ułatwienie im życia na uczelni.

Rekomendacje

7.1. Wprowadzenie

Wyniki zrealizowanych badań nie pozostawiają wątpliwości, że uczelnie wyższe stoją dziś przed dużym wyzwaniem dostosowania oferowanych warunków nauczania do zmieniających się potrzeb i oczekiwań społecznych. Oznacza to również konieczność dostosowania warunków nauczania do potrzeb osób niepełnosprawnych. Rosnąca liczba studentów z różnego typu ograniczeniami sprawności, zmieniające się postawy społeczne wobec niepełnosprawności, jak i zmiany w prawodawstwie nie pozwalają lub w najbliższej przyszłości nie pozwolą na dalsze ignorowanie tego problemu. Niektóre uczelnie doskonale poradziły sobie z tym wyzwaniem, inne, pomimo podejmowanych prób, z braku wiedzy i doświadczenia osiągnęły niewiele. Zdecydowana większość nie podjęła jednak do tej pory żadnych działań na rzecz dostosowania warunków nauczania do potrzeb niepełnosprawnych. W rozdziale tym pokazujemy, jak, krok po kroku, uczynić uczelnię przyjazną dla osób niepełnosprawnych. Zalecenia te opierają się na przedstawionych wynikach badań i analizach.

7.2. Uczelniany system wsparcia – krok po kroku

Nie ma uniwersalnego przepisu na to, jak zorganizować uczelniany system wsparcia dla osób niepełnosprawnych. Możemy jedynie wskazać, od czego rozpocząć działania i jak krok po kroku wypracować najlepsze rozwiązania.

ETAP I: POMYSŁ I IDEA

Realizację uczelnianego systemu wsparcia należy rozpocząć od wyznaczenia osoby, której powierzy się zadanie prowadzenia działań na rzecz osób niepełnosprawnych. Pamiętać należy o czterech kwestiach:

- **Nie może być to przypadkowy pracownik uczelni.** Musi być to osoba mająca wiedzę, doświadczenie i przygotowanie do pracy z osobami niepełnosprawnymi, a także – wysoką motywację do tego typu działań (typ „zaangażowany działacz”). Powinna być przedsiębiorcza i mieć siłę przebicia oraz umiejętność nawiązywania dobrych relacji z różnymi środowiskami (typ „menedżer”). Najczęstszym błędem popełnianym na tym etapie jest wyznaczenie do tych działań pracownika dydaktycznego, który sam jest niepełnosprawny. Tymczasem bycie niepełnosprawnym nie oznacza automatycznie posiadania kompetencji do pracy z innymi niepełnosprawnymi!
- Wyznaczona osoba musi mieć dostateczną ilość czasu na poświęcenie się nowym zadaniom. Początkowo trzeba zakładać przynajmniej 1/2 etatu. Tymczasem, jak pokazują doświadczenia niektórych uczelni, pełnomocnicy są często prawie niedostępni dla niepełnosprawnych, poświęcając im 1–2 godziny w tygodniu. To stanowczo za mało.
- Pełnomocnik musi otrzymywać wynagrodzenie za pracę. Tego typu funkcja często wymaga dużego poświęcenia i zaangażowania, które musi być wynagradzane. Pełnienie jej społecznie nie zdaje egzaminu – prędzej czy później prowadzi do osłabienia zaangażowania i motywacji do pracy.
- Wyznaczoną osobę należy wyposażać w podstawowe narzędzia pracy – lokal, biurko, komputer z dostępem do internetu.

Pierwszym zadaniem osoby wyznaczonej na pełnomocnika, o ile wcześniej nie miała żadnej wiedzy na temat powierzonych zadań, powinno być nawiązanie kontaktu z innymi uczelniami, mającymi dobrze zorganizowaną działalność na rzecz osób niepełnosprawnych oraz zapoznanie się z problematyką.

ETAP II: WSTĘPNA DIAGNOZA

Początkowo należy ustalić podstawowe fakty na temat uczelnianego środowiska osób niepełnosprawnych. Wykorzystując informacje z formularzy rejestracyjnych kandydatów na studia oraz dotyczące stypendium specjalnego, a także informacje od dziekanów i wykładowców, trzeba określić dane studiujących osób z ograniczoną sprawnością:

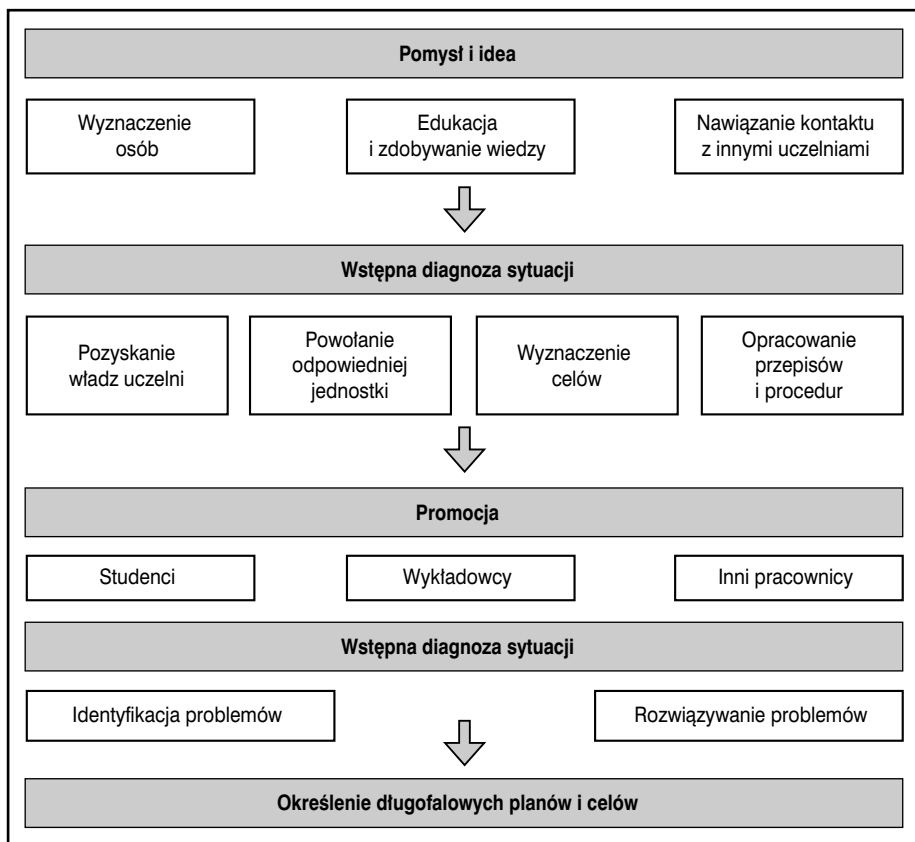
- Ile osób jest na uczelni?
- Jaka jest struktura ze względu na stopień i rodzaj niepełnosprawności?
- Ile osób dotyczą najcięższe rodzaje niepełnosprawności?
- Na jakich kierunkach studiuje te osoby?

Po zebraniu tych informacji należy zdecydować się na wybór formy działalności. W przypadku małej liczby niepełnosprawnych studentów do zadań związanych z ich obsługą wystarczyć może jedna osoba, nawet zajmująca się na co dzień również innymi zadaniami. Dla większej liczby studentów konieczne jest powołanie pełnoetatowej funkcji pełnomocnika lub nawet zatrudnienie dodatkowych osób i stworzenie biura ds. osób niepełnosprawnych. Kolejnym etapem wynikającym ze wstępnej diagnozy powinno być sformułowanie ogólnych celów i obszarów działania. Najpierw należy skoncentrować się na działaniach doty-

czących najliczniejszej grupy studentów. Pamiętać trzeba o racjonalnym planowaniu dalszych prac na rzecz innych niepełnosprawnych.

Po zakończeniu wstępnej diagnozy i opracowaniu głównych celów działania konieczne jest zapoznanie z nimi władz uczelni. Ważne jest, by władze uczelni od początku zdawały sobie sprawę ze skali działań, jakie należy podjąć. Sprzeciw i brak akceptacji z ich strony już na początku źle wróży wprowadzaniu dalszych niezbędnych zmian. Na tym etapie konieczne jest opracowanie podstawowych przepisów dotyczących funkcjonowania osoby zajmującej się niepełnosprawnymi oraz zasad udzielania pomocy. Mając przygotowane przejrzyste procedury działania oraz akceptację władz uczelni można rozpocząć nawiązywanie kontaktów z niepełnosprawnymi studentami.

Pamiętajmy, nie ma nic gorszego niż działania pozorowane i bezpodstawne rozbudzanie nadziei. Jeżeli uczelnia nie zamierza poważanie traktować swoich obowiązków wobec niepełnosprawnych studentów, lepiej będzie, gdy nie podejmie żadnych działań.

ETAP III: PROMOCJA

Warunkiem skutecznych działań na rzecz niepełnosprawnych studentów jest w pewnym sensie pozyskanie tej grupy. Po co tworzyć na uczelni jednostkę ds. osób niepełnosprawnych, skoro wiedzą o niej tylko nieliczni studenci? Działalność uczelni na rzecz niepełnosprawnych powinna być dobrze znana nie tylko samym zainteresowanym, ale również pełnosprawnym studentom, wykładowcom i innym pracownikom. Tylko w ten sposób można tworzyć przychylny klimat wobec prowadzonych działań.

ETAP IV: WŁAŚCIWA DIAGNOZA I DZIAŁANIA

Gdy do większości studentów dotrze informacja o istnieniu na uczelni biura lub osoby odpowiedzialnej za sprawy niepełnosprawnych, można rozpocząć właściwą działalność – indywidualną diagnozę problemów, ich rozwiązywanie i tworzenie długofalowych strategii w zakresie pomocy niepełnosprawnym studentom.

7.3. Organizacja instytucjonalnych form systemu wsparcia

Poniżej opisujemy najczęstsze rozwiązania stosowane przez uczelnie w zakresie organizacji pomocy niepełnosprawnym studentom.

Forma organizacji:

Wyróżnić możemy cztery podstawowe instytucjonalne formy organizacji systemu wsparcia dla niepełnosprawnych studentów:

- **Biuro ds. niepełnosprawnych studentów.** W biurze pracuje więcej niż jedna osoba, zazwyczaj są to 2–3 osoby: pełnomocnik i jego asystenci, często niepełnosprawni studenci w ramach dyżurów. Rozwiązanie to jest szczególnie wskazane na uczelniach z dużą liczbą niepełnosprawnych studentów (powyżej 300). Aby skutecznie obsługiwać taką liczbę osób, pełnomocnik nie może działać sam, musi mieć współpracowników, którzy mu pomagają i zastępują go w czasie jego nieobecności.
- **Pełnoetatowy pełnomocnik ds. niepełnosprawnych studentów.** Pracuje sam, lecz ma biuro i jest praktycznie cały czas do dyspozycji studentów. To bardzo dobre rozwiązanie na początek dla uczelni z dużą liczbą niepełnosprawnych studentów. W miarę rozwoju działalności pojawi się jednak konieczność zatrudnienia dodatkowych osób czy też włączenia do pomocy studentów.
- **Pełnoetatowy pełnomocnik ds. niepełnosprawnych studentów łączący tę funkcję z inną.** Ma własne biuro, w którym można go zawsze zastać. To dobre rozwiązanie dla uczelni z relatywnie małą liczbą niepełnosprawnych studentów, które nie mają środków na stworzenie dodatkowego etatu. Rozwią-

zanie takie jest tylko wtedy skuteczne, gdy obie pełnione funkcje nie pokrywają się w czasie i wzajemnie nie wykluczają. Dobrym rozwiązaniem może być połączenie pracy na rzecz osób niepełnosprawnych z pracą w dziale rekrutacji (dodatkowym atutem jest nawiązanie kontaktu z niepełnosprawnym już na etapie rekrutacji) lub w biurze karier.

- **„Dorywczy” pełnomocnik ds. niepełnosprawnych studentów.** Niemający własnego biura, przyjmujący studentów dwa razy w tygodniu, zazwyczaj pracownik dydaktyczny pełniący swoją funkcję społecznie. Najmniej kłopotliwe, a zarazem najgorsze z możliwych rozwiązanie.

Warto zauważyć, że na niektórych uczelniach, na przykład w Akademii Górniczo-Hutniczej czy na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, studenci niepełnosprawni zakładają swoje stowarzyszenia. Należy wspierać takie inicjatywy i podejmować współpracę z niepełnosprawnymi studentami, którzy chcą działać na rzecz swoich kolegów.

Umiejscowienie w strukturze:

Specyfika działalności na rzecz niepełnosprawnych wymaga z jednej strony objęcia nią całej uczelni, z drugiej zaś – współpracy z władzami uczelni. Dlatego wiąże się to z koniecznością umiejscowienia jednostki zajmującej się sprawami osób niepełnosprawnych w pionie administracji centralnej. Obserwujemy dwie praktyki:

- Podległość pod rektora: zaletą jest bezpośredni dostęp do najwyższych władz uczelni. Niestety, te nie zawsze dysponują czasem, by włączyć się w codzienne wsparcie biura. Dlatego też lepszym rozwiązaniem wydaje się umiejscowienie takiej jednostki:
- W pionie dydaktycznym, na przykład podległość pod prorektora ds. dydaktyki. Zaletą takiego rozwiązania jest możliwość korzystania z pomocy i wsparcia kierownictwa przy rozwiązywaniu kwestii spornych z kadrą dydaktyczną.

Procedury i akty prawne:

Większość uczelni aktywnie działających na rzecz osób niepełnosprawnych sankcjonuje swoje działania odpowiednimi zapisami w statucie uczelni, regulaminie studiów lub rozporządzeniami rektora. Mają one na celu określenie kompetencji jednostki odpowiedzialnej za zadania związane ze studentami niepełnosprawnymi oraz zatwierdzenie praw i obowiązków niepełnosprawnych studentów.

Przykładem mogą być następujące dokumenty:

- Uniwersytet Warszawski: UCHWAŁA NR 156 SENATU UNIWERSYTETU z 17 grudnia 2003 r. w sprawie warunków studiowania osób niepełnosprawnych w Uniwersytecie Warszawskim, Uniwersytet Warszawski: ZARZĄDZENIE NR 5 REKTORA UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO z 8 marca 2005 r. w sprawie warunków studiowania osób niepełnosprawnych w Uniwersytecie Warszawskim; Uniwersytet Warszawski: SZCZEGÓŁOWE

ZASADY z 30 czerwca 2005 r. w sprawie wprowadzania i stosowania rozwiązań alternatywnych wobec studentów niepełnosprawnych;

- Akademia Pedagogii Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie: POSTANOWIENIE z 15 listopada 2007 r. w sprawie rozwiązań alternatywnych stosowanych wobec niepełnosprawnych studentów APS;
- Akademia Górniczo-Hutnicza: REGULAMIN STUDIÓW. Paragrafy 14 i 18.

Coraz częstszą praktyką jest również wpisywanie działalności uczelni na rzecz zwiększenia jej dostępności dla osób niepełnosprawnych w misję uczelni.

- Wyższa Szkoła Umiejętności Społecznych w Bydgoszczy:

Problemy społeczne – ich diagnozowanie, analizowanie i podejmowanie prób zmiany istniejącego stanu rzeczy to jedno z zadań WSUS określanych jako priorytet, w zgodzie z duchem Deklaracji bolońskiej. Znajduje to odzwierciedlenie w pracach badawczych, udziale w akcjach na rzecz równouprawnienia kobiet, przeciwstawianiu się rasizmowi i ksenofobii, wyrównywaniu szans awansu społecznego, a także zapobieganiu marginalizacji społecznej osób niepełnosprawnych, między innymi poprzez pełne włączenie ich w proces edukacyjny i życie wspólnoty akademickiej.

- Uniwersytet Śląski:

Uniwersytet, realizując zasadę równych szans, stwarza warunki ułatwiające osobom niepełnosprawnym dostęp do kształcenia, badań naukowych i udziału w życiu akademickim.

Inne stosowne dokumenty i procedury:

- Kwestionariusz rejestracyjny dla niepełnosprawnego studenta wypełniany przy pierwszym kontakcie w biurze (Uniwersytet Warszawski, Akademia Podlaska, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej);
- Procedury wypożyczenia sprzętu;
- Procedury korzystania z pomocy tłumaczy migowych;
- Procedury przydzielania pomocy asystenta;
- Regulamin korzystania z zasobów bibliotecznych.

Beneficjenci systemu wsparcia:

Najważniejszą grupą beneficjentów są oczywiście studenci niepełnosprawni. W tej grupie dodatkowo można wyróżnić osoby, które mają orzeczenia o stopniu niepełnosprawności i takie, które ich nie mają. Z prawnego punktu widzenia za osoby niepełnosprawne uważa się te, które mają orzeczenie o stopniu niepełnosprawności. Za takie uważa je też większość uczelni (takie rozwiązanie jest najprostsze, najbezpieczniejsze i najmniej kłopotliwe). Tymczasem pamiętać trzeba, że wiele osób z ewidentnymi ograniczeniami sprawności (trwałymi i tymczasowymi) nie posiada orzeczenia o niepełnosprawności (wtedy należy brać pod uwagę ważną dokumentację medyczną, nie starszą na przykład niż trzy miesiące). Również i one powinny mieć prawo do korzystania z pomocy uczelni. Ważną grupą beneficjentów są też pracownicy dydaktyczni i inni pracownicy uczelni, którzy mają kontakt z niepełnosprawnymi studentami. W stosunku do tej grupy

rola biura lub pełnomocnika ds. osób niepełnosprawnych musi polegać na informowaniu o niepełnosprawności i jej skutkach, jak i pomocy w przygotowaniu materiałów dydaktycznych. Trzecią grupę beneficjentów stanowią mogą **kandydaci na studia**, w ich przypadku działania uczelni mają charakter informacyjno-doradczy.

Rejestracja studentów niepełnosprawnych:

Rejestracja niepełnosprawnego studenta powinna przebiegać w dwóch etapach:

- Wypełnienie kwestionariusza rejestracyjnego. Ma on duże znaczenie, ponieważ jest dla uczelni podstawą do przetwarzania informacji o stanie zdrowia studenta. Dokument ten powinien także mieć formę wniosku o konkretną pomoc.
- Wywiad z niepełnosprawnym studentem, którego celem jest ustalenie problemów i potrzeb studenta w zakresie pomocy.

Nie należy polegać wyłącznie na samodzielnym wypełnieniu kwestionariusza przez studenta. Bardzo często studenci mają tendencję do zawyżania swoich rzeczywistych potrzeb (na wszelki wypadek wpisują, że potrzebują wszystkiego). Ich weryfikacja powinna odbywać się czasie wywiadu. Pamiętać należy o tym, że pomoc nie powinna być przyznawana automatycznie. Przykładowo, student niewidomy może nie potrzebować pomocy w dostępie do literatury, bo takiej udziela mu rodzina, może zaś oczekiwać pomocy w dotarciu na zajęcia.

Formy komunikacji i diagnozy sytuacji:

Jak wielokrotnie było to podkreślane, podstawą skutecznych działań pomocowych wobec studentów niepełnosprawnych jest dobra komunikacja i dialog z tym środowiskiem. Podstawową formą diagnozy i zbierania informacji o potrzebach niepełnosprawnych powinny być dobre relacje indywidualne (przyjazne dla studentów biuro, gdzie zawsze może on przyjść i porozmawiać) oraz wspomniany wcześniej dialog wstępny.

Komunikację ze środowiskiem niepełnosprawnych studentów warto podtrzymywać poprzez:

- aktualizowaną stronę internetową,
- komunikację e-mailową,
- listę dyskusyjną, forum dla niepełnosprawnych studentów,
- tablicę ogłoszeń (dobrą praktyką jest wprowadzenie wizualizacji umieszczanych ogłoszeń, tak aby niepełnosprawni studenci od razu wiedzieli, że ogłoszenie jest kierowane do nich).

W przypadku nowych studentów dobrą praktyką jest informowanie o działalności uczelni na rzecz osób niepełnosprawnych już na etapie rekrutacji i przyjmowania kandydata (w formularzu rejestracyjnym, na inauguracji roku akademickiego, przy odbieraniu indeksu itp.), tak aby niepełnosprawny student od

samego początku wiedział o istnieniu biura czy jednostki ds. osób niepełnosprawnych. Warto również promować działalność uczelni na rzecz osób niepełnosprawnych w czasie dni otwartych uczelni.

7.4. Zasady działania na rzecz zwiększania dostępności uczelni dla osób z ograniczeniem sprawności oraz reguły związane z wymaganiami edukacyjnymi

Poniżej przedstawiamy zasady i praktyki niezbędne do prowadzenia skutecznej działalności na rzecz zwiększania dostępności uczelni dla osób niepełnosprawnych.

ZASADA I: Dobra wola i zaangażowanie władz uczelni

Podstawowym warunkiem skuteczności działań na rzecz osób niepełnosprawnych jest trwałe zaangażowanie władz uczelni w ten proces. Niezmiernie ważne jest, aby decydenci w pełni rozumieli i akceptowali idee leżące u podstaw interaktywnego modelu niepełnosprawności oraz wyrażali gotowość do wprowadzenia ich w życie. Trzeba sobie zdawać sprawę z tego, że uczelnią przyjazną dla osób niepełnosprawnych nie staje się z dnia na dzień. Dostosowywanie uczelni do potrzeb osób niepełnosprawnych musi być traktowane jako długotrwały, systematyczny proces wymagający wielu zmian w różnych obszarach funkcjonowania uczelni i jej personelu.

Władze uczelni powinny pełnić trojaka rolę:

1. Dbać o stworzenie pozytywnego klimatu wokół wprowadzonych zmian oraz budować i umacniać wizerunek uczelni jako przyjaznej dla osób niepełnosprawnych.
2. Gwarantować środki finansowe niezbędne do realizacji potrzebnych działań.
3. Wspierać działalność osób odpowiedzialnych za wprowadzanie zmian i stanąć po ich stronie w przypadku konfliktów.

ZASADA II: Instytucjonalizacja działań

Działania na rzecz osób niepełnosprawnych nie mogą być prowadzone w sposób spontaniczny i przypadkowy. Dobre chęci i wola działania są niezbędne do rozpoczęcia procesu przemian, doprowadzenie do końca wymaga jednak ujęcia go w organizacyjne i legislacyjne ramy. Oznacza to konieczność wprowadzenia odpowiednich przepisów w dokumentach prawnych uczelni, powołania i umocowania prawnej osoby odpowiedzialnej za koordynację działań w tym zakresie oraz stworzenie jej niezbędnych warunków do działania (finansowych, lokalowych, sprzętowych itp.).

ZASADA III: Kompetencja i wiedza

Poza dobrą wolą i instytucjonalizacją działań potrzebna jest również konkretna wiedza i kompetencje umożliwiające nawiązanie właściwych relacji z osobami niepełnosprawnymi i przewlekle chorymi oraz traktowanie ich w odpowiedni sposób. Zasada ta, choć wydaje się oczywista, bywa, niestety, bardzo często ignorowana. Na funkcję pełnomocnika ds. osób niepełnosprawnych często powoływane są przypadkowe osoby, które nie potrafią czy nie chcą nawiązać właściwych relacji z niepełnosprawnymi studentami.

ZASADA IV: Zaangażowanie i empatia

Praca z osobami niepełnosprawnymi wymaga specyficznego podejścia. Biuro czy pełnomocnik ds. osób niepełnosprawnych muszą działać na innych zasadach niż dziekanat czy biuro karier, w których relacje i komunikacja między studentem a pracownikiem uczelni są powierzchowne, oficjalne i ograniczają się do bieżących problemów. Tymczasem, by skutecznie rozwiązywać problemy niepełnosprawnych, trzeba posiadać umiejętność dotarcia do nich, nawiązania bliższego kontaktu. Wymaga to wiedzy psychologicznej, empatii, życzliwości i często poświęcania prywatnego czasu. Innymi słowy, osoba zajmująca się na uczelni sprawami osób niepełnosprawnych nie może być tylko pracownikiem biurowym, zamykającym drzwi o 16.15.

ZASADA V: Diagnoza

Niniejszy raport i podane tu wskazówki nie mogą być podstawą do rozpoczęcia przez uczelnie działań na rzecz osób niepełnosprawnych. Specyfika każdej z nich jest inna, dlatego też nie ma i nie może być jednego słusznego, uniwersalnego wzorca tworzenia uczelni przyjaznej niepełnosprawnym studentom. Punktem wyjścia wszelkich działań musi być dogłębna diagnoza i rozpoznanie potrzeb środowiska, na rzecz którego uczelnia ma działać.

ZASADA VI: Elastyczność

W działaniach na rzecz osób z ograniczeniem sprawności zawsze pamiętać należy o podstawowym założeniu modelu interaktywnego, jakim jest indywidualne podejście do każdego niepełnosprawnego. Wiąże się to często z koniecznością stosowania niestandardowych i nietypowych rozwiązań oraz wymaga dużej elastyczności w myśleniu o możliwych formach pomocy.

ZASADA VII: Dialog

Działalność na rzecz osób niepełnosprawnych powinna być prowadzona według zasady „nic o nas bez nas”. Przeprowadzone badania pokazały, że bez udziału osób niepełnosprawnych nie da się działać na ich rzecz skutecznie.

Wprowadzając rozwiązania mające na celu wsparcie niepełnosprawnych studentów i dostosowanie warunków dydaktycznych do ich potrzeb i możliwości, pamiętać należy o czterech podstawowych regułach. Na przykładzie opisu poniższych wyzwań edukacyjnych i możliwości studentów z ograniczeniem sprawności oraz materiałów konferencyjnych przygotowanych przez Pawła

Wdówika²⁴ przedstawimy reguły dotyczące wymagań wobec studentów. Odnoszą się one do studentów niepełnosprawnych, jak i pełnosprawnych.

Od studenta kartografii wymaga się, aby potrafił ręcznie nakreślić mapę na papierze milimetrowym. Jeżeli ma zaburzoną koordynację ruchową, to oczywiście nie jest w stanie tego zrobić. Powstaje zatem pytanie, co jest kluczową umiejętnością, jaką student ma wynieść z zajęć – umiejętność kreślenia map na papierze milimetrowym czy też umiejętność kreślenia map w ogóle. Najprościej jest przyjąć pierwsze rozwiązanie i uniemożliwić studentom z dysfunkcją kończyn górnych uczestniczenie w danym przedmiocie. Jednak zgodnie z koncepcją uczelni przyjaznej niepełnosprawnym należy zastanowić się nad alternatywnym rozwiązaniem testującym umiejętność kreślenia map. Mapy kreśli się dziś przede wszystkim wykorzystując programy komputerowe.

Studentka nauk humanistycznych z chorobą psychiczną nie mogła funkcjonować w godzinach porannych. W tym czasie odbywały się zajęcia językowe. Zwolnienie studentki z tych zajęć lub umożliwienie jej nauki w trybie eksternistycznym oznaczałoby zmniejszenie wymagań. Uznano, że uczestnictwo w zajęciach z języka jest kluczowe dla opanowania wiedzy w tym zakresie, dlatego zajęcia zostały przesunięte na późniejszą godzinę, tak aby studentka mogła w nich uczestniczyć.

Egzaminy bardzo często organizowane są w formie pisemnej. Stanowi to barierę dla studentów niewidomych. Najprostszym, lecz nierównoważnym rozwiązaniem jest zamiana formy egzaminu na ustną. Inną sytuacją jest zdawanie egzaminu pisemnego pod presją czasu, a inną egzaminu w postaci swobodnej rozmowy z wykładowcą (zazwyczaj pozytywnie nastawionym do osoby niewidomej). Tymczasem większość niewidomych studentów mogłaby zdawać egzamin pisemny przy wykorzystaniu komputera i wydłużonym czasie egzaminacyjnym.

Dla lepszego zobrazowania poniższych reguł, każdą z nich zilustrujemy przykładem.

REGUŁA I: Wymagać samodzielności

Reguła ta odnosi się do wzmacniania i uczenia niepełnosprawnych studentów jak największej samodzielności w codziennym funkcjonowaniu na uczelni i w załatwianiu swoich spraw. Oznacza to stanowcze przeciwstawianie się postawom roszczeniowym i wymaganie od studentów, aby najpierw próbowali sami załatwić sprawę, a dopiero w ostateczności oferowanie pomocy. Pamiętać należy o tym, że przyjazna uczelnia to taka, która przede wszystkim promuje właściwe nastawienie i postawy wobec osób niepełnosprawnych. W takim środowisku niepełnosprawny student powinien być w stanie załatwić większość swoich problemów bez pośrednictwa uczelni, które traktowane powinno być jako ostateczność.

Na zajęcia do tego samego prowadzącego uczęszczają dwie osoby niewidome. Jedna z nich rozwiązuje wszystkie problemy bezpośrednio z prowadzącym, druga

²⁴ Paweł Wdówik, *Organizacja systemu wsparcia dla studentów niepełnosprawnych*. Materiały z konferencji nt.: *Pełnosprawny student*. Kraków, 21 listopada 2007 r.

zglasza się do pełnomocnika z prośbą o pomoc w terminie przesunięcia zaliczenia. Właściwym zachowaniem jest zachęcenie i zmotywowanie drugiej osoby, aby sama spróbowała załatwić sprawę. Interweniować należy jedynie w sytuacji koniecznej.

REGUŁA II: Dobrowolność

Żadne działania nie mogą być podejmowane wbrew woli osób niepełnosprawnych. Nie oznacza to jednak czekania, aż niepełnosprawny sam zgłosi się ze swoim problemem, bo to może nigdy nie nastąpić. Najlepszy jest zawsze dialog – należy informować, zachęcać, pytać.

Dość częstą praktyką jest organizowanie zajęć adaptacyjnych dla nowych studentów niepełnosprawnych. Nie może być jednak tak, że uczestnictwo w nich jest obowiązkowe. To samo dotyczy uczestnictwa w zajęciach WF-u. Podejściem słusznym jest organizowanie alternatywnych form zajęć (na przykład na basenie), lecz nie można ich narzucać odgórnie.

REGUŁA III: Prawo do prywatności

Wiele typów niepełnosprawności jest niewidocznych. Trzeba sobie zdawać z tego sprawę, że nie wszyscy niepełnosprawni chcą ujawniać swoje słabości i ograniczenia. Często wolą nawet wziąć na siebie dodatkowe obciążenia, niż otwarcie przyznać się do swoich problemów. Zawsze należy to uszanować.

Studentka z problemami psychicznymi nie jest w stanie odpowiadać na pytania prowadzącego. Denerwuje się i płacze w wypowiedziach, w konsekwencji grozi jej niezaliczenie przedmiotu. Uczelnia bez zgody studentki na ujawnienie problemu nie może interweniować u prowadzącego. Niektórzy działając w dobrej wierze, chcąc pomóc, zgłaszają wykładowcy problem studenta i proszą o wyrozumiałość. Takie zachowanie jest niedopuszczalne i oznacza złamanie prawa do prywatności. W przypadku braku zgody studenta na ujawnienie jego niepełnosprawności można jedynie ogólnikowo zarysować problem prowadzącemu, informując: w Pana zajęciach uczestniczą studenci, którzy niedosłyszą, czy może pan mówić głośniej (zamiast: „na pana zajęcia uczęszcza Jaś Kowalski, który nie słyszy, proszę sadzać go bliżej lub głośniej mówić).

REGUŁA IV: Indywidualne podejście do problemu

Najczęstszymi błędami popełnianym w myśleniu o niepełnosprawności są: nadmierne uproszczenia, błędne kategoryzacje i stereotypizacja. Problemy niepełnosprawnych studentów, nawet z podobnymi ograniczeniami sprawności, mogą być zupełnie inne, inne też mogą być preferowane przez nich sposoby rozwiązania tych ograniczeń.

Ania i Asia poruszają się na wózkach, obie uczęszczają na ten sam wykład. Jedna prosi kolegów, aby pomogli jej pokonać trzy stopnie do sali wykładowej, druga jest bardziej zamknięta w sobie i nieśmiała, dlatego potrzebuje pomocy asystenta, który zawsze czeka na nią przy schodach o określonej porze.

Basia niedosłyszysz, a Tomek niedowidzi, obydwójce muszą nagrywać wykłady. Dla Tomka nie jest to problemem, porozumiał się z prowadzącym i siada w pierw-

szym rzędzie z dyktafonem. Basia wstydzi się swojej niepełnosprawności i boi się poprosić prowadzącego, żeby wpiął sobie w marynarkę mały głośniczek od jej dyktafonu.

7.5. Praktyki w zakresie działań na rzecz studentów z ograniczeniem sprawności

Działania podejmowane przez uczelnie na rzecz studentów z ograniczeniem sprawności możemy podzielić na cztery obszary, które przedstawiamy w poniższej tabeli:

DZIAŁANIA NA RZECZ KANDYDATÓW:
<p>DOBRE PRAKTYKI</p> <ul style="list-style-type: none"> • Doradztwo w zakresie wyboru kierunku studiów. Rozmowy z kandydatami i ich rodzicami. • Prezentacja uczelni jako przyjaznej dla niepełnosprawnych w czasie dni otwartych uczelni (na przykład poprzez organizację przez biuro/pełnomocnika ds. osób niepełnosprawnych osobnego stoiska wystawowego, włączenie treści w tej kwestii do wygłaszanych przemówień, przemówienie pełnomocnika). • Przygotowanie materiałów dla niepełnosprawnych kandydatów (informacje na stronie internetowej, specjalne ulotki, broszury, informatory). • Ogłoszenia w prasie i innych mediach. • Akcje informacyjne w szkołach specjalnych (zachęcanie ich uczniów do podjęcia studiów wyższych, zapraszanie na dni otwarte). • Dostosowanie procedur egzaminacyjnych do potrzeb osób niepełnosprawnych. <p>ZŁE PRAKTYKI</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zwalnianie niepełnosprawnych kandydatów z procedury egzaminacyjnej lub obniżanie wobec tej grupy wymagań kwalifikacyjnych.
DZIAŁANIA NA RZECZ STUDENTÓW:
<p>DZIAŁANIA SKIEROWANE DO WSZYSTKICH GRUP STUDENTÓW NIEPEŁNOSPRAWNYCH</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wywiad i rozmowy z niepełnosprawnymi studentami o ich problemach i trudnościach. • Możliwość korzystania z pomocy psychologa. • Możliwość korzystania z pomocy rehabilitacyjnej. • Pomoc przy ubieganiu się o środki finansowe i wsparcie z PFRON-u.

- Ustanawianie dodatkowych (oprócz stypendiów specjalnych) stypendiów lub zniżek w czesnym dla osób niepełnosprawnych.
- Informowanie niepełnosprawnych o podejmowanych aktywnościach.
- Modyfikacja procedur egzaminacyjnych i zaliczeniowych:
 - Dla studentów niewidomych egzamin pisemny przeprowadzany jest z użyciem dostosowanego komputera lub brajla;
 - Studenci niedowidzący otrzymują wszystkie materiały egzaminacyjne w druku powiększonym;
 - Studenci z niedowładem kończyn górnych mogą zdawać egzamin pisemny jako ustny lub z użyciem komputera.
 - Dla osób niesłyszących lub z zaburzeniami mowy egzamin ustny zastąpiony jest egzaminem pisemnym (forma eseju jako odpowiedź na wylosowane pytanie);
 - Stosuje się wydłużenie czasu egzaminu o 50%.
- Zwiększenie dopuszczalnej absencji.
- Dopuszczenie możliwości nagrywania zajęć i wykładów na dyktafon.
- Ułatwienia w bibliotece (na przykład możliwość dłuższego przetrzymywania książek).
- Zwolnienie z opłat za ksero lub zakup ksero przeznaczonego tylko dla osób niepełnosprawnych.
- Indywidualizacja rozwiązań.
- Możliwość zamiany standardowych zajęć z WF-u na zajęcia sportowe w innej formie.
- Organizacja dni adaptacyjnych, których celem jest zlikwidowanie problemów w komunikacji, podniesienie samooceny oraz utrwalenie pozytywnych relacji interpersonalnych (często etap studiów poprzedzony był kontaktem tylko „face to face” w relacji nauczyciel uczeń w nauczaniu indywidualnym, dlatego funkcjonowanie w grupie studenckiej stanowi duży problem natury adaptacyjnej).
- Organizacja różnego rodzaju kursów, szkoleń itp., jeśli jest takie zapotrzebowanie.
- Pomoc w organizacji imprez o charakterze integracyjnym (spotkania, wyjazdy, zajęcia sportowe itp.), jeśli studenci zgłoszą taką inicjatywę.
- Promowanie mobilności, aktywności, działalności naukowej, sportowej i społecznej studentów niepełnosprawnych.
- Włączanie się w rozwiązywanie indywidualnych konfliktów i nieporozumień między niepełnosprawnymi studentami a wykładowcami (o ile istnieje taka potrzeba i jest na to zgoda studenta).

DZIAŁANIA SKIEROWANE DO STUDENTÓW Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ NARZĄDU RUCHU

- Systematyczna działalność na rzecz likwidacji barier architektonicznych.
- Usługi transportowe. Organizacja transportu uczelnianego lub pomoc przy organizacji transportu gwarantowanego przez miasto.

- Zamiana sal wykładowych.
- Zapewnienie pomocy asystentów uczelnianych.
- Zapewnienie miejsca w dostosowanych akademikach.
- Rehabilitacja.
- Stanowiska komputerowe dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością kończyn górnych.

DZIAŁANIA SKIEROWANE DO STUDENTÓW Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ WZROKU

- Pracownie i stanowiska komputerowe (w bibliotece, na wydziałach) dostosowane do potrzeb osób niewidomych i słabowidzących.
- Zajęcia z orientacji przestrzennej.
- Dostęp do materiałów w formie alternatywnej:
 - Biblioteka Książki Cyfrowej;
 - Katalog biblioteczny w formie elektronicznej;
 - Nagrywanie książek i innych materiałów drukowanych w formie dźwiękowej (system Daisy);
 - Przygotowanie materiałów w formie elektronicznej (skanowanie książek i innych materiałów za pomocą skanera rozpoznającego druk);
 - Przygotowywanie wydruków w brajlu;
 - Przygotowywanie materiałów w druku powiększonym.

DZIAŁANIA SKIEROWANE DO STUDENTÓW Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ NARZĄDU SŁUCHU

- Dostęp do sprzętu wspomagającego słyszenie:
 - Bazy nadawcze w aulach wykładowych uruchamiające się poprzez włączenie nagłośnienia na sali;
 - Przenośne zestawy nadawcze FM (prowadzący mówi do mikrofonu nadajnika).
- Tłumacze języka migowego.
- Pomoc w uzyskiwaniu notatek oraz wszelkich materiałów dydaktycznych przekazywanych przez wykładowców.

DZIAŁANIA SKIEROWANE DO STUDENTÓW Z CHOROZAMI PSYCHICZNYMI I PRZEWLEKLE CHORYCH

- Zmiany formy uczestnictwa w zajęciach:
 - Zwiększenie dopuszczalnej absencji bez konieczności dostarczenia zwolnień lekarskich;
 - Zmiana trybu zajęć na eksternistyczny, o ile pozwala na to program;
 - Zmiana sposobu sprawdzania wiedzy.
- Zmiany organizacji sesji egzaminacyjnej (na przykład rozłożenie jej w czasie).
- Urlopy okolicznościowe.

DZIAŁANIA NA RZECZ ABSOLWENTÓW:
<ul style="list-style-type: none"> • Współpraca z uczelnianym biurem kariery na rzecz zatrudnienia niepełnosprawnych studentów. • Współpraca z potencjalnymi pracodawcami. • Organizacja szkoleń, warsztatów zawodowych.
DZIAŁANIA NA RZECZ PEŁNOSPRAWNYCH STUDENTÓW, WYKŁADOWCÓW I INNYCH PRACOWNIKÓW UCZELNI:
<ul style="list-style-type: none"> • Przygotowanie i rozpowszechnianie materiałów na temat populacji niepełnosprawnych studentów i działalności uczelni w tym zakresie. • Przygotowanie i rozpowszechnianie materiałów na temat zalecanych sposobów traktowania niepełnosprawnych studentów. • Organizacja szkoleń i warsztatów w kwestii traktowania niepełnosprawnych studentów (w tym kursy z podstaw języka migowego). • Włączanie się w rozwiązywanie indywidualnych konfliktów i nieporozumień między niepełnosprawnymi studentami a wykładowcami (o ile istnieje taka potrzeba i jest na to zgoda studenta).

7.6. Podsumowanie

Koncepcja uczelni przyjaznej jest tożsama z przyjęciem interaktywnego modelu niepełnosprawności i odrzuceniem modelu medycznego wraz z jego implikacjami (obydwa modele niepełnosprawności omówione zostały w podrozdziale 4.2). Oznacza to odejście od sztywnego, zerojedynkowego myślenia o możliwości studiowania niepełnosprawnych na rzecz podejścia zindywidualizowanego, skoncentrowanego na możliwościach, a nie ograniczeniach osób niepełnosprawnych.

Przykład:

W rozumieniu modelu medycznego osoba poruszającą się na wózku inwalidzkim powinna wybierać tylko te zajęcia, które odbywają się w dostępnych dla niej salach. Jeżeli postanowi inaczej, sama musi się martwić o to, w jaki sposób się tam dostanie. Przyjęcie założeń modelu interaktywnego oznacza natomiast przyznanie studentowi pełnego prawa wyboru oraz podjęcie wszelkich starań na rzecz możliwości realizacji tego wyboru. W tym konkretnym przypadku oznaczać to może (oczywiście, jeżeli student wyrazi taką potrzebę) przeniesienie zajęć do innej dostępnej sali bądź przydzielenie asystenta, który pomoże dostać się na zajęcia.

W praktyce bycie uczelnią przyjazną dla osób niepełnosprawnych wiąże się z wprowadzeniem takich rozwiązań, które w sposób oczywisty, prosty i bezproblemowy (bez narażania studentów niepełnosprawnych na konieczność „proszenia się”) niwelują bariery w nauce wynikające z różnego rodzaju niepełnosprawności.

Bycie uczelnią przyjazną dla osób niepełnosprawnych oznacza uznanie prawa niepełnosprawnych do dokonywania wyborów, decydowania o własnych sprawach, a także korzystania z wszystkich praw przysługujących każdemu studentowi, począwszy od prawa wyboru kierunku studiów, skończywszy na prawie do niezдания egzaminu.

Uczelnia przyjazna:

- Myśli o niepełnosprawnym studencie w kategoriach jego możliwości, nie zaś ograniczeń.
- Stwarza równe szanse w dostępie do swojej oferty edukacyjnej.
- Gwarantuje pełne uczestnictwo w aktywnościach akademickich.
- Przeciwdziała praktykom dyskryminującym osoby niepełnosprawne.
- Zapewnia przestrzeganie tych samych praw i obowiązków.

Co nie może jednak oznaczać!:

- Obniżania wymagań merytorycznych wobec niepełnosprawnych studentów.
- Wyręczania niepełnosprawnych studentów w wykonywaniu codziennych obowiązków uczelnianych.
- Podejmowania działań nieracjonalnych, bezzasadnie obciążających budżet uczelni.

Uczelnia powinna:

- Umożliwić osobom niechodzącym lub mającym problem z poruszaniem się dotarcie na zajęcia oraz pełny w nich udział.
- Zapewnić osobom niewidzącym lub niedowidzącym dostęp do zasobów wiedzy prezentowanych w formie pisemnej.
- Zapewnić osobom niesłyszącym lub niedosłyszącym dostęp do zasobów wiedzy prezentowanych w formie mówionej.
- Umożliwić niepełnosprawnym studentom dostosowanie formy uczestnictwa w zajęciach oraz formy i trybu ich zaliczeń do ograniczeń i problemów wynikających z sytuacji zdrowotnej.

Pamiętać należy!

- O tym, że pomoc i wsparcie udzielane niepełnosprawnym studentom nie może jednak polegać na pobłażaniu im, zwalnianiu z obowiązków, stosowaniu taryf ulgowych czy wyręczaniu ich w załatwianiu spraw uczelnianych.
- Uczenie samodzielności i życia osób z ograniczeniem sprawności powinno odbywać się na takich samych zasadach, jakie dotyczą osób pełnosprawnych.

Pomoc dla osób niepełnosprawnych w procesie edukacji wyższej powinna polegać na wyrównywaniu szans, a nie na tworzeniu nadmiernych przywilejów.

Nie można zapominać o tym, że osoba niepełnosprawna posiada określone deficyty, jednakże kierunek myślenia powinien być następujący: człowiek – student – niepełnosprawny (Bartnikowska, Żyła, 2007). Na tym polega główna różnica między szkolnictwem integracyjnym a szkolnictwem specjalnym. Zadaniem pierwszego jest uczenie samodzielności i życia na takich samych zasadach, jakie stosuje się wobec osób pełnosprawnych. Szkolnictwo specjalne roztacza nad osobą niepełnosprawną parasol ochronny, utrwalając tym samym wzorce bierności i roszczeniowości (Komorska, 2000). W żadnym wypadku nie powinny tak postępować uczelnie wyższe. Działalność na rzecz osób niepełnosprawnych nie może też odbywać się bez ich przyzwolenia.

**Każdy człowiek ma prawo do edukacji, decydowania o sobie
oraz ma prawo do zachowania prywatności.**

Zakończenie

Koncepcje kształcenia studentów niepełnosprawnych koncentrują się wokół zapewniania im równych szans w zdobywaniu wiedzy oraz w aktywnym uczestniczeniu w środowisku akademickim. Znoszenie barier architektonicznych, komunikacyjnych i kulturowych jest obowiązkiem szkoły wyższej i cele te są sukcesywnie realizowane przez większość uczelni w Polsce. Pomoc dla osób z ograniczeniem sprawności w dostępie do edukacji akademickiej, udzielana przez szkoły wyższe i organizacje służące niepełnosprawnym prowadzi do tworzenia się nowej kategorii studentów – niepełnosprawnych. Dawniej, stanowiąc marginalną część na uczelni, studiując dzięki bezinteresownej pomocy różnych, często przypadkowych osób, dziś są oni bardziej zauważani w życiu społecznym. Znacząca obecność studentów niepełnosprawnych na uczelniach utworzyła nową klasę szkół wyższych – otwartych na integrację, pomagających, wspierających. Przełom w kształceniu wyższym niepełnosprawnych, obserwowany w ciągu ostatnich lat, pokazuje, że wcześniejsze deklaracje uczelni o wsparciu dla tej grupy osób w zaspokajaniu ich potrzeb w coraz większym zakresie mają pokrycie w rzeczywistości. Są to działania zmierzające do powstania środowiska niepełnosprawnej inteligencji, co pozwoli na stworzenie nowej kategorii integracji, w której aktywnie uczestniczą także niepełnosprawni. Dążenie do tego, by na równi z pełnosprawnymi ekspertami różnych dziedzin głos zabierali eksperci, którzy sami doświadczają bądź doświadczali integracji lub segregacji, jest celem mającym obecnie szanse powodzenia, jakiego nie było w przeszłości.

Część uczelni wyższych, spełniając oczekiwania studentów z ograniczeniem sprawności dotyczące wsparcia związanego z dostępem do edukacji akademickiej, powołała specjalne biura ds. osób niepełnosprawnych. Ich celem jest pomoc studentom przy zapoznawaniu się z terenem uczelni, w czynnościach akademickich, zaopatrzenie w specjalistyczny sprzęt komputerowy i elektroniczny, dodatkowe wyposażenie bibliotek (na przykład: w książki mówione), przystosowywanie domów studenckich i uczelni do poruszania się osób niepełnosprawnych ruchowo, organizowanie pomocy wolontaryjnej, pomoc w ubieganiu się o stypendia oraz wsparcie psychologiczne.

Literatura

- Barczyński, A. (2006). Wpływ sposobu stanowienia prawa na sprawność funkcjonowania systemu aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych. W: H. Ochonczenko, M.A. Paszkowicz (red.), *Potrzeby osób niepełnosprawnych w warunkach globalnych przemian społeczno-gospodarczych* (s. 71–91). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Bąbka, J. (2005). Edukacyjny kontekst psychospołecznego funkcjonowania studentów niepełnosprawnych. W: H. Ochonczenko, G. Miłkowska (red.), *Osoba niepełnosprawna w społeczności akademickiej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Bilewicz, M. (2006). Edukacja, jako wyznacznik jakości życia osób niepełnosprawnych. Studium pedagogiczne na tle gwarancji prawnych. W: Z. Palak, A. Lewicka, A. Bujnowska (red.), *Jakość życia a niepełnosprawność. Konteksty psychopedagogiczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Crozier, M. (1967). *Biurokracja. Anatomia zjawiska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dean, D. (1961). *Alienation: its meaning and measurement*. *Am. Sociol. Rev.*, 26, 753–758.
- Delors, J. (red.). (1998). Edukacja, jest w niej ukryty skarb. Stowarzyszenie oświatowców polskich wydawnictwa UNESCO, Warszawa.
- Dryżałowska, G., Żuraw, H. (2006). Szanse i bariery zatrudniania niepełnosprawnych absolwentów szkół wyższych. W: H. Ochonczenko, M.A. Paszkowicz (red.), *Potrzeby osób niepełnosprawnych w warunkach globalnych przemian społeczno-gospodarczych* (s. 237–249). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Dykcik, W. (2001). Wprowadzenie w przedmiot pedagogiki specjalnej jako nauki. W: W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna*. Poznań.
- Garbat, M. (2003). Bariery w otoczeniu osób niepełnosprawnych. W: L. Frąckiewicz (red.), *Edukacja osób niepełnosprawnych*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Garbat, M. (2005). Programy celowe PFRON szansą osób niepełnosprawnych na zdobycie wykształcenia. W: H. Ochonczenko, G. Miłkowska (red.), *Osoba niepełnosprawna w społeczności akademickiej* (s. 49–64). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Garbat, M. (2006). Aktywizacja zawodowa i zatrudnianie osób niepełnosprawnych w nowych państwach Unii Europejskiej. W: H. Ochonczenko, M.A. Paszkowicz (red.), *Potrzeby osób niepełnosprawnych w warunkach globalnych przemian społeczno-gospodarczych* (s. 51–70). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Głódowska, J. (2005). *Między integracją a izolacją – jedność w zróżnicowaniu a oddzielenie w odmienności*. W: M. Orłowska (red.), *Skazani na wykluczenie*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Golinowska, S., Leś, E., Nałęcz, S. (2004). Praca dla grup specjalnego ryzyka na rynku pracy. W: S. Golinowska, E. Leś (red.), *Raport „W trosce o pracę”*, <http://www.undp.org.pl/nhdr/nhdr2004.php>.
- Klinik, B. (2008). Społeczeństwo multimedialne a praca osoby niepełnosprawnej. W: Z. Gajdzik (red.), *Między wsparciem doraźnym a wspieraniem racjonalnym, czyli o uwarunkowaniach socjalizacji społecznej osób niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Komorska, M. (2000). *Sytuacja dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w społeczeństwie polskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kosakowski, C. (1996). Refleksje o studiowaniu osób z poważną niepełnosprawnością. W: J. Pańczyk (red.), *Roczniki Pedagogiki Specjalnej*, t. 7, wyd. WSPS, Warszawa, s. 109–117.
- Krawczak, E. (2000). *Lubelskie szkoły specjalne*. Studium socjologiczne, Lublin, 2000, s. 54.
- Lani-Bayle, M. (2002). Drogi edukacyjne. W: E. Dubom, O. Czerniawska (red.). *Drogi edukacyjne i ich biograficzny wymiar*. Warszawa: Instytut Technologii Eksploatacji.
- Migas, A. (2006). Współczesne problemy rehabilitacji i aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych. W: H. Ochonczenko, M.A. Paszkowicz (red.), *Potrzeby osób niepełnosprawnych w warunkach globalnych przemian społeczno-gospodarczych* (s. 29–49). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Miłkowska, G. (2005). Aspiracje życiowe studentów niepełnosprawnych. W: H. Ochonczenko, G. Miłkowska (red.), *Osoba niepełnosprawna w społeczności akademickiej* (s. 65–88). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Nowak, A. (1999). *Wybrane edukacyjne i prawne aspekty niepełnosprawności*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Nowakowska, L. (2008). Szanse edukacyjne niepełnosprawnych dzieci i młodzieży. W: B. Skrętowicz, M. Komorska (red.). *Osoby niepełnosprawne w społeczeństwie polskim okresu transformacji*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Nowicka, A. (2005). Postrzeganie przez niepełnosprawnych studentów postaw wobec ich osoby koleżanek i kolegów z roku. W: H. Ochonczenko, G. Miłkowska (red.), *Osoba niepełnosprawna w społeczności akademickiej* (s. 225–240). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Olszak-Krzyżanowska, B. (2005). Świat wartości i sens życia niepełnosprawnych studentów zielonogórskich. W: H. Ochonczenko, G. Miłkowska (red.). *Osoba niepełnosprawna w społeczności akademickiej* (s. 49–64). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Olubiński, A., Rozłucka, A. (2006). Młodzież studencka. Rozwój, problemy, pomoc i wsparcie. W: K. Biało-brzeska, S. Kawula (red.). *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Ossowski, R. (1999). *Teoretyczne i praktyczne podstawy rehabilitacji*. Bydgoszcz: Wydawnictwo WSP.
- Ostrowska, A. (1997). Postawy społeczeństwa polskiego w stosunku do osób niepełnosprawnych. W: A. Gustavsson, E. Zakrzewska-Manterys (red.), *Upośledzenie w społecznym zwierciadle*. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne Żak.
- Przetacznikowa, M. (1981). *Wychowanie a kształtowanie osobowości*. W: M. Przetacznikowa, Z. Włodarski. *Psychologia wychowawcza*. Warszawa: PWN.
- Przybysz, A. (2005). Niepełnosprawni w systemie oświatowym UE. *Edukacja i dialog*, 1, 11–15.
- Seeman, M. (1959). *On the meaning of alienation*. *Am. Sociol. Rev.*, 24, 783–791.
- Seeman, M. (1975). *Alienation studies*. *An. Rev. Sociol.*, 23, 91–123.
- Sendyk, M. (2005). *Psychiczne przystosowanie studentów niepełnosprawnych na wyższej uczelni*. W: H. Ochonczenko, G. Miłkowska (red.). *Osoba niepełnosprawna w społeczności akademickiej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Sękowski, A. (1994). *Psychospołeczne determinanty postaw wobec inwalidów*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sroczyński, W. (1996). Edukacja osób niepełnosprawnych. *Edukacja dorosłych*, nr 1, s. 56–57.
- Steckiewicz, S., Woźniak, Z. (2007). Aspekty prawno-organizacyjne rynku pracy dla osób z ograniczoną sprawnością. W: A. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 69–84). Warszawa: Academia Wydawnictwo SWPS/EFS.
- Szamański, M. (1996). Selekcyjne funkcje szkolnictwa a struktura społeczna. Warszawa: IBE.
- Świda-Ziemba, H. (2006). *Młodzi w nowym świecie*. Warszawa: Wydawnictwo Literackie.
- Terelak, J. (1982). *Człowiek w sytuacjach ekstremalnych*. Warszawa: Wydawnictwo MON.
- Tytyk, E. (2006). Projektowanie ergonomiczne dla osób niepełnosprawnych – projektowanie środowiska pracy i życia bez barier. W: H. Ochonczenko, M.A. Paszkowicz (red.), *Potrzeby osób niepełnosprawnych w warunkach globalnych przemian społeczno-gospodarczych* (s. 277–289). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Uczelnie wyższe i ich finanse w roku 2003* (2004). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Uczelnie wyższe i ich finanse w roku 2004* (2005). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Uniwersytet dla wszystkich. Osoby niepełnosprawne na Uniwersytecie Warszawskim* (2008). Broszura dostępna pod adresem <http://www.twojemiejsce.uw.edu.pl/materiały.html>.

- Witek, A., Kazanowski, Z. (2006). Możliwości funkcjonowania osób niepełnosprawnych w roli studentów uczelni wyższych. Komunikat z badań. W: Z. Palak, A. Lewicka, A. Bujnowska (red.). *Ja-kość życia a niepełnosprawność. Konteksty psychopedagogiczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wojciszke, B. (1983). *Psychologia społeczna. System poznawczy i procesy spostrzegania ludzi*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Woźniak, Z. (2007). Główne bariery aktywności zawodowej osób z ograniczoną sprawnością. W: A. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj (red.). *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 69–84). Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS/EFS.
- Wójcik, M. (2008). Aktywność ekonomiczna osób niepełnosprawnych. W: B. Skrętowicz, M. Komorska (red.), *Osoby niepełnosprawne w społeczeństwie polskim okresu transformacji*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wyczasany J. (2006). *Pedagogika upośledzonych umysłowo*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Zarczuk, M. (2007). Metody, techniki i wskazówki związane z przeprowadzaniem szkoleń z udziałem osób niepełnosprawnych. W: K. Maj (red.), *Szkolenia z udziałem osób niepełnosprawnych* (s. 33–45). Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS/EFS.

Aneks

Podstawowe dane na temat projektu

Temat:	<i>Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych</i>
Numer projektu:	WUE/0041/IV/05
Czas trwania:	2005 – 2008
Kierownik projektu:	prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska
Projekt jest realizowany:	w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich
Priorytet 1 pt.:	Aktywna polityka rynku pracy oraz integracji zawodowej i społecznej
Działanie 1.4. pt.:	Integracja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych
Miejsce realizacji:	Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie, Wydział Psychologii

Charakterystyka ogólna

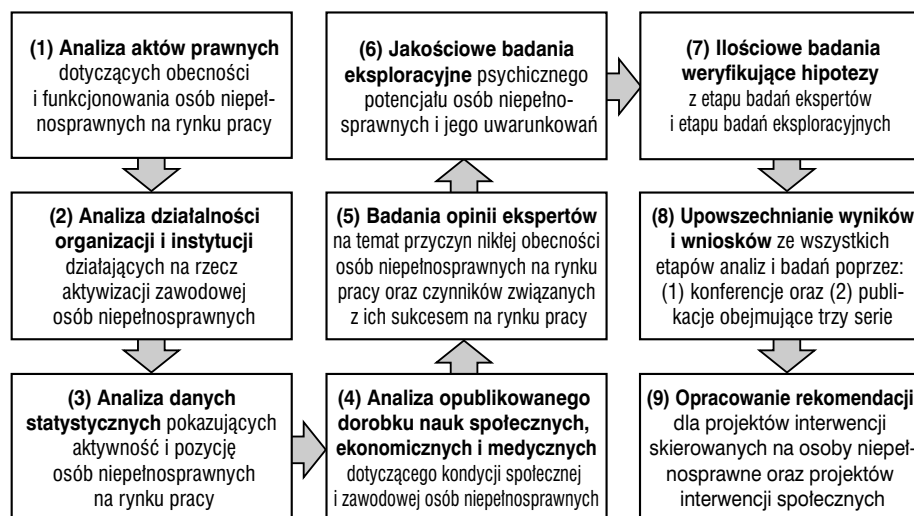
Projekt ma charakter badawczy i dotyczy pięciu grup osób dorosłych o umiarkowanym i znacznym stopniu niepełnosprawności, u których występują:

- deficyty percepcyjne w zakresie wzroku
- deficyty percepcyjne w zakresie słuchu
- deficyty motoryczne
- choroby psychiczne
- przewlekłe choroby somatyczne

Pod względem treści projekt dotyczy:

1. Kompetencji psychospołecznych osób z ograniczoną sprawnością w zakresie podejmowania i prowadzenia aktywności zawodowej.
2. Psychologicznych i społeczno-kulturowych czynników ryzyka, ograniczających korzystanie z wewnętrznych zasobów przez osoby z ograniczoną sprawnością.
3. Psychologicznych i społeczno-kulturowych czynników wzmacniających zasoby osób z ograniczoną sprawnością oraz wpływających pozytywnie na ich funkcjonowanie na rynku pracy.

Projekt obejmował w kolejnych dziewięciu etapach czynności zilustrowane na rys. A1.

Rys. A1. Etapy realizacji badań w ramach projektu

Źródło: Opracowanie własne

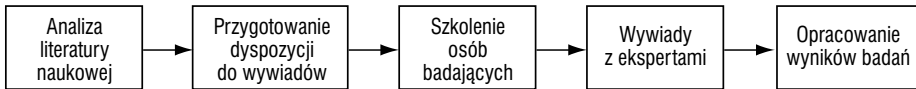
ETAP I: BADANIE EKSPERTÓW*

Cele: głównym celem badań prowadzonych na tym etapie było uzyskanie opinii na temat uwarunkowań aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych. Dane zebrane na podstawie wywiadów z ekspertami miały posłużyć do:

1. Ustalenia listy czynników ryzyka i czynników wspomagających aktywność zawodową osób niepełnosprawnych.
2. Wyłonienia źródeł stereotypów i uprzedzeń wobec osób niepełnosprawnych tkwiących w nich samych oraz w członkach ich rodzin i pracodawcach.
3. Modyfikacji hipotetycznego profilu psychospołecznych uwarunkowań aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych.

Kolejne zadania w badaniu ekspertów przedstawia rys. A2.

* Przygotowane na podstawie: A.I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj (red.). (2007). *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*. Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS/EFS. Badanie przygotowano i zrealizowano w Zespole Organizacyjnym projektu pod kierunkiem prof. dr hab. Anny Izabeli Brzezińskiej.

Rys. A2. Etapy realizacji badania ekspertów

Źródło: Opracowanie własne

Czas trwania: marzec – kwiecień 2006 r.

Narzędzie badawcze: badania zostały zrealizowane za pomocą wywiadu, który obejmował obszary uznane przez nas za istotne na podstawie wcześniejszej analizy literatury naukowej, dotyczącej osób niepełnosprawnych, analizy różnego rodzaju dokumentów, stron internetowych organizacji pozarządowych oraz programów szkoleń dla osób niepełnosprawnych.

Rozmowy z ekspertami obejmowały następujące obszary:

1. Historia niepełnosprawności i jej wpływ na aktualne życie osób niepełnosprawnych.
2. Edukacja osób niepełnosprawnych w okresie dzieciństwa i dorostania.
3. Wykształcenie i jego związek z aktualną sytuacją osób niepełnosprawnych.
4. Historia poszukiwania pracy i historia bycia pracownikiem.
5. Zadowolenie z życia.
6. Bariery w podjęciu i utrzymaniu pracy przez osoby niepełnosprawne.
7. Przyczyny sukcesów i przyczyny niepowodzeń.
8. Zmiany w Polsce w ostatnich 2–3 latach dotyczące osób niepełnosprawnych.
9. Konieczne zmiany w odniesieniu do osób niepełnosprawnych na rynku pracy.
10. Korzyści z zapewnienia pracy osobom niepełnosprawnym.

Osoby badane: osoby badane zostały dobrane w taki sposób, aby każda z podgrup była jak najbardziej zróżnicowana, co pozwoliłoby uzyskać bogaty materiał do prowadzenia dalszych analiz. Strukturę próby badanych ekspertów przedstawia tab. A1.

Tabela A1. Struktura próby badanych ekspertów

Typ eksperta	Charakterystyka		Liczba osób badanych
1. Osoby niepełnosprawne	Rodzaj niepełnosprawności	Wzrokowa Słuchowa Ruchowa Somatyczna	9 7 7 8
2. Osoby pomagające osobom niepełnosprawnym	Osoby pracujące w instytucjach i organizacjach działających na rzecz aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych		12
3. Pracodawcy osób niepełnosprawnych	Osoby mające doświadczenie w pracy z osobami z niepełnosprawnością psychiczną, wzrokową, słuchową, ruchową oraz z osobami upośledzonymi umysłowo		6
4. Pracownicy naukowci	Osoby badające sytuację osób niepełnosprawnych w społeczeństwie		10
Łączna liczba przebadanych osób			59

Źródło: Opracowanie własne

Osoby przeprowadzające badanie: badania w grupach ekspertów prowadzone były przez psychologów, socjologa i studentów psychologii Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie. Wszystkie osoby badające zostały do tego celu specjalnie przeszkolone oraz otrzymały materiały ułatwiające im przeprowadzenie badania.

Organizacja badań: badania zostały przeprowadzone w okresie od 1 kwietnia do 30 maja 2006 r. Odbyły się, w zależności od preferencji osób badanych, w miejscu ich zamieszkania lub miejscu pracy. Wywiady trwały średnio od 60 minut (w grupie osób pomagających niepełnosprawnym) do 75 minut (w grupie osób niepełnosprawnych).

Efekt badań: wyniki badania ekspertów przyniosły następujące efekty:

1. Poznanie czynników ryzyka i różnych ograniczeń powodujących niską aktywność osób niepełnosprawnych na rynku pracy.
2. Poznanie czynników wspomagających aktywność osób niepełnosprawnych na rynku pracy.
3. Zwrócenie uwagi na kluczową rolę edukacji (domowej i szkolnej) jako czynnika decydującego o aktywności zawodowej lub jej braku w grupie osób niepełnosprawnych.
4. Ukazanie wpływu czynników makrostrukturalnych (warunków pracy, dostępności ofert pracy, systemu rentowego, regulacji prawnych) na aktywność zawodową osób niepełnosprawnych.
5. Sformułowanie wstępnych propozycji dotyczących ewentualnych projektów społecznych, mogących zwiększyć udział osób niepełnosprawnych na rynku pracy.
6. Sformułowanie wstępnych hipotez dla etapu badań jakościowych.

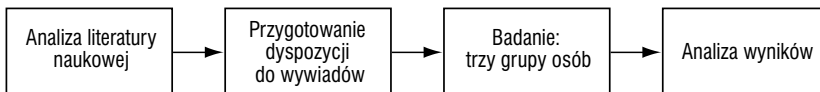
ETAP II: BADANIE JAKOŚCIOWE**

Cele: badanie jakościowe miało za zadanie osiągnięcie dwóch celów:

1. Zebranie wiedzy, która została później wykorzystana przy konstrukcji i modyfikacji narzędzi do badań ilościowych.
2. Zebranie wiedzy opisującej populację osób z ograniczoną sprawnością, ze szczególnym uwzględnieniem psychospołecznych uwarunkowań ich aktywności zawodowej.

Czas trwania: wszystkie wywiady przeprowadzono w okresie od lipca do grudnia 2006 r.

Metoda i etapy: kolejne zadania w etapie badań jakościowych przedstawia rys. A3.

Rys. A3. Etapy realizacji badań jakościowych

Źródło: Opracowanie własne

Zadania wykonane w kolejnych etapach badań były następujące:

1. **Przeszkolenie osób przeprowadzających badanie pilotażowe oraz badania właściwe:**
 - a. dokładny instruktaż badania (wywiadu)
 - nacisk na dialogowy charakter wywiadu
 - przekazanie standardów przeprowadzania wywiadów
 - b. wiedza na temat komunikacji z osobami niepełnosprawnymi
 - c. szkolenie dotyczące kodowania wywiadów za pomocą programu *Maxqda 2*
2. **Badanie pilotażowe na 10 osobach:**
 - a. weryfikacja narzędzia badawczego – scenariusza wywiadu
 - b. scenariusz miał charakter półotwarty – ankieter miał listę tematów, które należało poruszyć, jednak nacisk położony był na podążanie za sposobem myślenia osoby badanej (Smoczyńska, Sijko, 2007)
3. **Badanie właściwe:**
 - a. zbadane zostały trzy grupy osób: osoby niepełnosprawne, członkowie ich rodzin, osoby z ich środowiska zawodowego
 - b. dobór osób był celowy według ustalonych kryteriów, w tym według:
 - rodzaju niepełnosprawności
 - stopnia niepełnosprawności
 - wielkości miejscowości zamieszkania

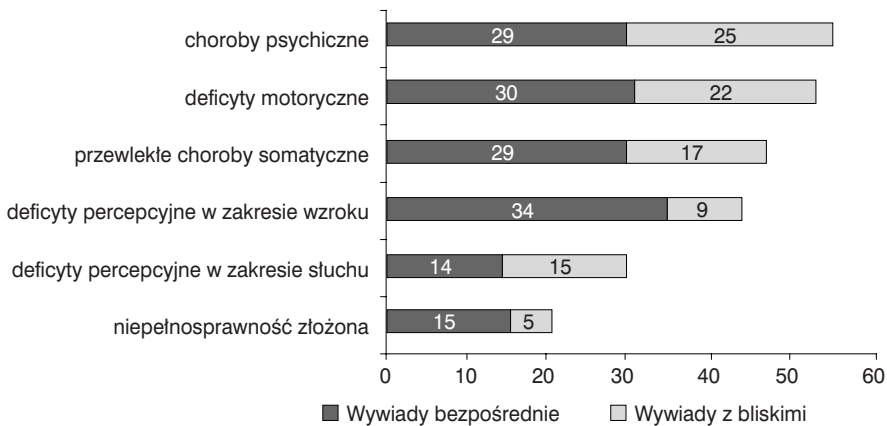
** Badanie przygotowano i zrealizowano w Zespole Organizacyjnym projektu pod kierunkiem prof. dr. hab. Wojciecha Łukowskiego.

- c. badanie polegało na przeprowadzaniu wywiadów, ich transkrypcji oraz kodowaniu za pomocą programu *Maxqda 2*

4. Całościowa analiza zebranych danych:

- a. wyniki badań jakościowych zostały przeanalizowane za pomocą pakietu *Maxqda 2* zgodnie z regułami teorii ugruntowanej i poddane szczegółowemu opisowi (Łukowski, 2007)
- b. sformułowano wnioski dla etapu badań ilościowych, dotyczące doboru próby, konstrukcji narzędzia badawczego oraz badanych obszarów.

Charakterystyka próby: procesowi kodowania i analizy poddano 311 wywiadów. Pierwotnie planowano analizę na próbie 300 wywiadów, jednak wysoka jakość wywiadów pilotażowych sprawiła, że również i one zostały włączone do puli; ponadto włączony został jeszcze jeden dodatkowy wywiad, stąd całkowita liczba wywiadów jest większa o 11 w stosunku do planowanej. Wszystkie wywiady przeprowadzone zostały w okresie od lipca do grudnia 2006 r. Największą liczbę wywiadów, bo aż 48,9% (152), stanowiły wywiady z osobami z ograniczoną sprawnością, drugą co do liczebności była grupa osób bliskich, stanowiła ona 29,9% całości (93), najmniejszą grupą byli pracodawcy – zakodowanych i zanalizowanych zostało 66 wywiadów, co stanowi 21,2% całej puli. Strukturę najliczniejszej grupy ze względu na rodzaj niepełnosprawności przedstawia rys. A4.

Rys. A4.

Ze względu na stopień niepełnosprawności – przebadano 68 osób o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności i 56 o znacznym stopniu niepełnosprawności. 28 osób nie udzieliło informacji o stopniu swej niepełnosprawności.

ETAP III: BADANIE ILOŚCIOWE***

Czas trwania etapu terenowego: 9–24 lipca 2007 r.

Badana populacja: badaniem objęta została populacja osób niepełnosprawnych prawnie, aktywnych i biernych zawodowo o umiarkowanym i znacznym stopniu niepełnosprawności, w wieku 18–60/65 lat. Ze względu na dostępność danych statystycznych dotyczących środowiska osób niepełnosprawnych definicja badanej populacji oparta została na założeniach metodologicznych przyjętych w *Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań* (por. Osoby niepełnosprawne oraz ich gospodarstwa domowe, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań* oraz *Powszechny Spis Rolny*, 2002; Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 2003).

1. **Za osobę niepełnosprawną prawnie** (w odróżnieniu od osoby niepełnosprawnej biologicznie) uznawano osobę posiadającą odpowiednie orzeczenie wydane przez uprawniony do tego organ (powiatowy, wojewódzki lub były krajowy zespół orzekający o stopniu niepełnosprawności).
2. **Za osobę aktywną zawodowo** uznawano osoby w wieku 18 lat i więcej, obecnie pracujące lub bezrobotne.
3. Przyjęto, iż **osoby bezrobotne** to takie, które w okresie badanego tygodnia nie były osobami pracującymi, lecz aktywnie poszukiwały pracy i były gotowe ją podjąć.
4. **Za osobę bierną zawodowo** uznawano osoby w wieku 18 lat i więcej, które nie zostały zaklasyfikowane jako pracujące lub bezrobotne, tzn. osoby, które w ciągu ostatnich czterech tygodni nie pracowały, nie miały pracy i jej nie poszukiwały.

Przyjęto następujący wskaźnik, na podstawie którego klasyfikowano osoby badane do próby:

W ciągu ostatniego tygodnia wykonywał(a) Pan(i) przez co najmniej godzinę pracę przynoszącą zarobek. To znaczy, w ostatnim tygodniu był(a) Pan(i) zatrudniony(a) w charakterze pracownika najemnego, prowadził(a) Pan(i) własną działalność gospodarczą lub rolniczą lub pomagał(a) Pan(i) w prowadzeniu rodzinnego gospodarstwa rolnego lub rodzinnej działalności gospodarczej. Jeżeli w tym czasie nie pracował(a) Pan(i) czasowo (z powodu choroby, urlopu, strajku), ale ma pracę – proszę wskazać tę odpowiedź.	1	AKTYWNY ZAWODOWO PRACUJĄCY
W ciągu ostatniego miesiąca nie wykonywał(a) Pan(i) żadnej pracy zarobkowej, lecz aktywnie jej poszukiwał(a). Podjął(ęła) Pan(i) konkretne działania w celu znalezienia pracy i gdyby znalazł(a) Pan(i) pracę, był(a)by Pan(i) w stanie ją podjąć w tym lub w następnym tygodniu.	2	AKTYWNY ZAWODOWO BEZROBOTNY
W ciągu miesiąca nie wykonywał(a) Pan(i) żadnej pracy zarobkowej ani jej Pan(i) aktywnie nie poszukiwał(a).	3	BIERNY ZAWODOWO

*** Badanie przygotowano w Zespole Organizacyjnym projektu pod kierunkiem prof. dr hab. Anny Izabeli Brzezińskiej i prof. dr. hab. Wojciecha Łukowskiego, a zrealizowała je firma Pentor Research International S.A. na terenie całej Polski.

Zgodnie z *ustawą z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej, społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych* za osobę o:

- **umiarkowanym stopniu niepełnosprawności** – uznawano osobę mającą orzeczenie o **umiarkowanym stopniu niepełnosprawności** lub o całkowitej niezdolności do pracy lub o II grupie inwalidzkiej (wydane przez uprawniony do tego organ),
- **znacznym stopniu niepełnosprawności** – uznawano osobę mającą orzeczenie o **znacznym stopniu niepełnosprawności** lub o całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji lub o I grupie inwalidzkiej.

Zastosowano następujący wskaźnik kwalifikujący do próby:

<i>Czy ma Pan(i) ważne orzeczenie o stopniu niepełnosprawności, niezdolności do pracy lub grupie inwalidzkiej?</i>	Decyzja
• Nie	1 >>> ZAKOŃCZYĆ
• Orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności lub o całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji lub o I grupie inwalidzkiej	2
• Orzeczenie o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności lub o całkowitej niezdolności do pracy lub o II grupie inwalidzkiej	3
• Orzeczenie o lekkim stopniu niepełnosprawności lub o częściowej niezdolności do pracy lub o celowości przekwalifikowania zawodowego bądź o III grupie inwalidzkiej	4 >>> ZAKOŃCZYĆ

Sposób realizacji badania: wywiady realizowane były w domach osób niepełnosprawnych przy wykorzystaniu techniki kwestionariusza papierowego (PAPI). Wywiad przeprowadzany był z osobą niepełnosprawną. Każdorazowo ankier weryfikował niepełnosprawność na podstawie orzeczenia posiadanego przez osobę niepełnosprawną. W sytuacji gdy komunikacja z osobą niepełnosprawną była utrudniona, wywiad przeprowadzany był przy wsparciu opiekuna osoby niepełnosprawnej. Wywiad średnio trwał 50 minut. Ze względu na trudny charakter realizowanej próby, założono wielorakie metody dotarcia do respondentów na poziomie województw:

- metodą wyjściową była „metoda kuli śniegowej” – badane osoby niepełnosprawne kierowały ankierów do innych osób niepełnosprawnych,
- ankierzy korzystali również z pomocy organizacji pozarządowych oraz ośrodków pomocy społecznej.

Badanie realizowane było przez 220 przeszkolonych i kwalifikowanych ankierów. Wszystkie zrealizowane ankiety poddane zostały weryfikacji w Dziale Weryfikacji i Kontroli firmy Pentor Research International S.A. Dodatkowo 10% ankiet poddanych zostało kontroli terenowej.

Dobór próby badawczej: zrealizowanych zostało 1498 wywiadów z osobami niepełnosprawnymi ze znacznym i umiarkowanym stopniem niepełnosprawności, w tym 791 wywiadów z osobami aktywnymi zawodowo oraz 707 wywiadów z osobami biernymi zawodowo. W celu zachowania porównywalności obie powyższe grupy traktowane były jako osobne próby, dobierane według tych samych kryteriów. Próby dobierane były w sposób kwotowo-celowy. W przypadku obydwu prób, wszystkie kwoty nakładane były nie na poziomie całego kraju, lecz na poziomie województwa. Przy doborze próby stosowano następujące kryteria:

1. Kryteria **lokalizacyjne**
 - Województwo
 - Miejsce zamieszkania (wieś/miasto)
2. Kryteria **demograficzne**
 - Płeć
 - Wiek (18–29, 30–49, 50+)
3. Kryteria **związane z niepełnosprawnością**
 - Stopień niepełnosprawności (umiarkowany i znaczny).
 - Rodzaj niepełnosprawności (niepełnosprawność słuchowa, ruchowa, wzrokowa, psychiczna, somatyczna).

Na poziomie każdego z województw nałożono kwoty zgodne z danymi GUS na miejsce zamieszkania (wieś/miasto), płeć oraz stopień niepełnosprawności. W przypadku wieku nałożono kwoty niezgodne z danymi GUS. Celem takiego doboru było zwiększenie liczby wywiadów z osobami młodszymi – do 44 roku życia. Rodzaj niepełnosprawności był tylko częściowo kontrolowany w próbie. Dążyliśmy do zrealizowania minimum 100 wywiadów w każdej próbie z reprezentantami danego typu niepełnosprawności. W przypadku próby osób aktywnych zawodowo kontrolowano również miejsce pracy. Nałożone kwoty na miejsce pracy oparte były na podstawie badania Pentor Research International S.A. pt.: *Gmino, jaka jesteś?*, zrealizowanego na zlecenie Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych w latach 2005–2007.

Charakterystyka próby: w celu wyeliminowania celowych przesunięć w rozkładzie obydwu prób oraz przesunięć wynikających z doboru próby uzyskane wyniki poddane zostały procedurze ważenia. Wagi opracowane zostały osobno dla próby osób aktywnych zawodowo oraz dla próby osób biernych zawodowo. Wagi opracowane zostały na podstawie danych pochodzących z *Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002*. W procedurze ważenia uwzględniono następujące zmienne: województwo, miejsce zamieszkania (wieś/miasto) oraz wiek (18–44 oraz 45–60/65). Rozkład prób ze względu na płeć oraz stopień niepełnosprawności jest znacznie zbliżony do rzeczywistego. W wyniku przyjętych przy dobrze próby kwot oraz zastosowanej procedury ważenia uzyskane wyniki są reprezentatywne dla populacji osób niepełnosprawnych biernych zawodowo oraz populacji osób niepełnosprawnych aktywnych zawodowo pod względem następujących zmiennych: województwo, miejsce zamieszkania, wiek, płeć, stopień niepełnosprawności (patrz: tab. A2).

Tabela A2. Struktura próby osób niepełnosprawnych biorących udział w badaniach ilościowych

	Dane nieważone				Dane ważne			
	Aktywni		Bierni		Aktywni		Bierni	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Wielkość miejscowości								
Wieś	318	40	292	41	348	44	286	40
Miasto do 50 tys.	180	23	172	24	175	22	159	22
Miasto powyżej 50 tys.	293	37	243	34	268	34	263	27
Województwo								
Dolnośląskie	50	6	44	6	113	8	59	8
Kujawsko-pomorskie	53	7	41	6	83	6	39	6
Lubelskie	50	6	43	6	120	8	52	7
Lubuskie	45	6	48	7	48	3	23	3
Łódzkie	50	6	44	6	104	7	46	7
Małopolskie	52	7	42	6	158	11	78	11
Mazowieckie	53	7	41	6	157	10	75	11
Opolskie	46	6	42	6	27	2	14	2
Podkarpackie	44	6	49	7	91	6	38	5
Podlaskie	54	7	40	6	44	3	20	3
Pomorskie	58	7	54	8	82	5	38	5
Śląskie	45	6	48	7	150	10	75	11
Świętokrzyskie	50	6	45	6	54	4	23	3
Warmińsko-mazurskie	47	6	47	7	55	4	28	4
Wielkopolskie	49	6	44	6	152	10	67	9
Zachodniopomorskie	45	6	35	5	58	4	31	4
Wiek								
18–44	410	52	387	55	264	33	169	24
45+	381	48	320	45	527	67	538	76
Posiadanie orzeczenia								
Orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności	156	20	307	43	149	19	303	43
Orzeczenie o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności	635	80	400	57	642	81	404	57

cd. tabeli A2

	Dane nieważone				Dane ważne			
	Aktywni		Bierni		Aktywni		Bierni	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Na które z tych schorzeń otrzymał(a) Pan(i) orzeczenie o niepełnosprawności?								
Narządu ruchu	199	25	170	24	188	24	170	24
Narządu wzroku	161	20	145	21	170	21	146	21
Narządu słuchu	125	16	111	16	111	14	114	16
Psychiczne (nerwica, depresja, schizofrenia itp.)	130	16	126	18	124	16	112	16
Cukrzyca, choroby układu krążenia, choroby nowotworowe, inne choroby przewlekłe	176	22	155	22	197	25	165	23
Gdzie Pan(i) pracuje?/gdzie poszukuje Pan(i) pracy?								
Na otwartym rynku pracy	518	65	10	1	516	65	7	1
Na chronionym rynku pracy, w zakładzie pracy chronionej, spółdzielni inwalidzkiej	254	32	6	1	259	33	3	0

Źródło: Dane z badań własnych

Literatura

- Brzezińska, A., Woźniak, Z., Maj, K. (red.). (2007). *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*. Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS/EFS (tom 1 w serii *Osoby niepełnosprawne*).
- Łukowski, W. (red.). (2007). *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy – portret środowiska*. Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS/EFS (tom 2 w serii *Osoby niepełnosprawne*).
- Smoczyńska, K., Sijko, K. (2007). Wyniki badań pilotażowych nad aktywnością zawodową osób z ograniczoną sprawnością. W: A. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 379–396). Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS/EFS.